

Social hållbarhet i stadsutveckling?
Uppföljning av tio projekt i svenska städer
Eva Gustavsson* & Ingemar Elander**
November 2014

ÖREBRO UNIVERSITET
Centrum för Urbana och Regionala Studiers skriftserie
ISBN-nummer: 978-91-7668-995-0
ISSN: 1653-1531
Rapport nummer 70
2014

*eva.gustavsson@oru.se, **ingemar.elander@oru.se, Båda författarna vid Centrum för Urbana och Regionala Studier (CUREs), Örebro universitet

SAMMANFATTNING

Boverket med flera myndigheter och organisationer har på senare tid starkt argumenterat för ökad satsning på åtgärder i syfte att stärka den sociala dimensionen av hållbar stadsutveckling. Delegationen för hållbara städer (DHS) ger under perioden 2009 - 2014 ekonomiskt stöd till 98 projekt som ska främja hållbar stadsutveckling. Rapporten redovisar ett uppdrag från Boverket att ”följa upp sociala effekter” i 7 investerings- och 3 planeringsprojekt. I studien undersöks hur man i dessa projekt närmat sig frågan om social hållbarhet.

Föreställningen om ”social hållbarhet” är en vision och ett övergripande värde som kan preciseras i olika riktningar och med olika fokus, något som tydligt framgår av de tio projekt vi studerat. Social hållbarhet framstår här sammantaget som en positivt laddad etikett som klistras på ett brett spektrum av åtgärder. Med hjälp av en teoretiskt förankrad, men pragmatiskt konstruerad tankeram har vi stegvis närmat oss de aspekter projekten själva explicit förknippat med eller implicit verkar se som uttryck för social hållbarhet. Strategin finns beskriven i en tidigare rapport till Boverket (Gustavsson & Elander 2013b). Den rapporten utmynnar i en ”hållbarhetspyramid” med åtföljande frågor och förklarande resonemang som i urval har använts i den aktuella uppföljningen.

Eftersom projekten avslutas först i och med utgången av 2014 är det inte möjligt att nu dra bestämda slutsatser om effekter och resultat. Dessutom pågår i projektområdena parallella och delvis sammanvävda processer som gör det svårt att urskilja vilket specifikt bidrag som kan härledas till ett visst projekt. Däremot finns ett överflöd av material som ger kunskap om mål, påbörjade och delvis genomförda åtgärder. Källmaterialet är i huvudsak begränsat till projektledningarnas bilder, berättelser och självvärderingar som de framgår av projektrapporter, enkätsvar och samtal på plats. Forskarnas roll har i huvudsak varit att observera och dokumentera vad som sker, men också att i samtal tillföra erfarenheter och reflektioner baserade på annan forskning om sociala perspektiv på stadsutveckling.

Studien visar att projekten har en potential att efter projekttidens slut införlivas med långsiktig och samordnad planering och verksamhet i en etablerad struktur med kommuner och/eller bostadsföretag, ofta i samverkan med näringsliv och/eller aktörer i det civila samhället. I några projekt finns dock en oro för att de mervärden som utvunnits under projekttiden kan komma att ebba ut, därför att personella resurser som tillförts tack vare projektstödet inte får någon alternativ finansiering. Några garantier för en fortsättning på den verksamhet projekten initierat finns alltså inte.

En uttalad tanke har varit att projekten ska fungera som ”goda exempel” för kommuner, bostadsföretag och andra relevanta aktörer. Studien visar att projekten genomgående varit bra på att exponera sig via kanaler för information och kommunikation såsom deltagande i nätverk, hemsidor på internet, studiebesök, utställningar, projekttävlingar etc.

I rapporten ges exempel på hur projekt gjort insatser för att skapa praktikplatser och jobb, att engagera barn, ungdomar och andra boende för gemenskap i sin stadsdel, att lära vuxna cykla, med flera åtgärder för social inkludering. Flera projekt har satsat på att skapa nya mötesplatser och stråk för cykling, promenader och kollektivtrafik med potential att bidra till integration mellan människor i olika delar av staden. Platsidentitet är ett tema som aktualiserats i flera projekt, där man både inåt och utåt vill skapa en mer positiv bild av tidigare stigmatiserade områden. I några fall har det varit ett sätt för en stadsledning att använda en viss stadsdel som varumärke för hela staden i nationella och internationella sammanhang. Ett genomgående tema har varit åtgärder för att genom olika former av dialog försöka skapa delaktighet och deltagande från boende och medborgare, bland annat genom kreativa komplement till traditionella planprocesser. Sammantaget ger studien bilden av ett myllrande projektliv vars bestående effekter påkallar nya, fördjupade studier om några år.

Tack

Tack till alla projektledare med medarbetare som tålmodigt svarat på våra frågor och tagit emot oss vid våra platsbesök. Tack också till Karin Hermansson och Sofie Adolfsson Jörby för värdefulla kommentarer på en tidigare version av denna rapport.

Författarna ansvarar själva för innehållet i artikeln. Boverket har inte tagit ställning till våra slutsatser och rekommendationer.

En i stort sett identisk version har tidigare publicerats som en del av Boverkets rapport ”Utvärdering av stödet till hållbara städer” (Rapport 2014:26).

Innehåll

1	INTRODUKTION	1
	Projekten	2
2	STRATEGI FÖR UPPFÖLJNING	5
2.1	Kort tidshorisont	5
2.2	Osäkra eller obefintliga ingångsdata	5
2.3	Parallella processer	5
2.4	Hållbarhetspyramiden som bas	6
2.5	Uthållighet och samhällsstyrning.	6
2.6	Projektets spridningspotential	6
2.7	Social inkludering och delaktighet	6
2.8	Deltagande och inflytande	6
2.9	Fysisk och social integration	7
2.10	Att skapa eller ändra platsidentitet	7
2.11	Samlad bedömning och förslag	7
2.12	Metod och källmaterial	7
3	PROJEKTÖVERSIKT	9
	Hållbara Järva, Stockholms stad	9
	Hållbara Rosengård, Malmö stad	13
	Hållbara Ålidhem, Umeå kommun	16
	Mitt Gröna Kvarter, ÖrebroBostäder AB	19
	Krokslättis Fabriker Söder– Husvärden AB	22
	Kvillebäcken, Göteborgs stad	25
	Hållbar kunskapsstad Lund NE, Lunds kommun	29
	Dialog 3.0, Drottninghög, Helsingborg	32
	Storsjö Strand, Östersund	35
	Östra Sättra, Gävle	38
4	TEMATISK ANALYS	41
4.1	DHS-stödets betydelse: mervärde eller ”det här hade vi gjort ändå”?	41
4.2	Organisatorisk förankring	43
4.3	Projektets spridningspotential	46
4.4	Möjligheter och stötestenar i projektarbetet	48
4.5	Deltagande och inflytande	50
4.6	Deltagande och social inkludering	54

4.7	Stadsdelens integration i staden	57
4.8	Att skapa eller ändra platsidentitet	57
5	AVSLUTANDE REFLEKTIONER	60
5.1	DHS-projekten och den sociala hållbarhetens komplexitet	60
5.2	Innehåll i social hållbarhet viktigare än "mätning"	61
5.3	Finns ett liv efter projektet?	62
5.4	Projekt som arenor för dialog och lärande	63
5.5	Projektharmoni och hållbarhetspoesi	64
5.6	Rollen som forskare: kritisk vän eller besvärlig sanningssägare?	66
5.7	Skala, nivå och jämförande perspektiv	66
6.	REFERENSER	69

Tabell- och figurförteckning

Figur 1.	Järva, Stockholm.....	10
Figur 2.	Småskalig odling som mötesplats för hyresgäster i Rosengård.	14
Figur 3.	Vinterträdgården - mötesplats i Ålidhem, Umeå.	18
Figur 4.	Visgatan i Vivalla, Örebro. Konflikt mellan två ideal, bilfri miljö och bekvämlighet.	20
Figur 5.	K-märkt byggnad vid Krokslätts fabriker, Mölndal.....	23
Figur 6.	Nya Kvillebäcken i vardande.	27
Figur 7.	Modern akademisk miljö i Lund.	31
Figur 8.	Pallkragodling i park, Drottninghög, Helsingborg.....	34
Figur 9.	Plats för ny stadsdel i Östersund.....	37
Figur 10.	Hyreshus i Östra Sättra, Gävle.....	40
Tabell 1.	Investerings- och planeringsprojekt valda för granskning	4
Tabell 2.	Deltagande och social inkludering i 10 DHS-projekt.	55
Tabell 3.	Fysisk och social integration i 10 DHS-projekt.....	58
Tabell 4.	Identitetsmarkörer i 10 DHS-projekt	59

1 INTRODUKTION

Boverket med flera myndigheter och organisationer har på senare tid argumenterat för en ökad satsning på åtgärder för att stärka den sociala dimensionen i hållbar stadsutveckling (Delegationen för hållbara städer 2012c; 2012d). I de investeringsprojekt som fått ekonomiskt stöd av DHS för att främja hållbar stadsutveckling efterlyste deltagarna ett klargörande av hur man ska tolka och i handling omsätta visionen om ”social hållbarhet”. DHS gav därför författarna till denna text i uppdrag att undersöka hur deltagarna i åtta pågående projekt närmat sig denna problematik, att koppla detta arbete till aktuell vetenskaplig diskussion om social hållbarhet, och att på grundval av detta kombinerade nedifrån- och uppifrånperspektiv konstruera en analysmodell med potential att användas också i framtida bruk. Tanken var att de åtta stadsbyggnadsprojekten i sitt fortsatta arbete var för sig och genom erfarenhetsutbyte i en läroprocess tillsammans med forskare skulle precisera och stärka sitt arbete med sociala hållbarhetsfrågor. Vårt arbete samfinansierades av DHS, SABO och de åtta stadsbyggnadsprojekten¹, och resulterade i en rapport utgiven av Centrum för urbana och regionala studier, Örebro universitet (Gustavsson & Elander 2013b). Den strategi för uppföljning av social hållbarhet i stadsbyggnadsprojekt som vi här presenterar har varit den metodologiska plattformen för arbetet med föreliggande rapport.

I den ursprungliga formuleringen av Delegationen för hållbara städers (DHS) uppdrag för 2008-2010 läggs betoningen på stimulans till ”hållbara stadsbyggnadsprojekt som huvudsakligen bidrar till att minska utsläppen av växthusgaser”, medan sociala aspekter får en mer undanskymd roll. ”Social sammanhållning”, ”goda livsvillkor, som omfattar kvinnor och män i alla åldrar, alla livssituationer och oavsett bostadsområde”, ”integrera olika grupper”, ”trygga omgivningar, lokalisering av service, möjlighet till lek och rekreation samt säkra och effektiva kommunikations- och transportlösningar [...] inte minst i stadsdelar med utbrett utanförskap” är dock formuleringar som visar att sociala aspekter av hållbar utveckling också ska tas i beaktande (Miljödepartementet 2008). Det heter också att Delegationen i samarbete med kommunerna, marknadens aktörer och andra parter ska ”underlätta och stimulera arbetet att åstadkomma välfungerande, integrerade och attraktiva stadsmiljöer där hög livskvalitet går hand i hand med förbättrad miljö, ekonomisk tillväxt, social sammanhållning och minskad klimatpåverkan”. När det gäller önskade konkreta åtgärder ligger dock tyngdpunkten för DHS-projekten vid tekniska lösningar i syfte att minska utsläpp av växthusgaser.

I DHS fortsättningsuppdrag för 2011-2012 (Delegationen för hållbara städer 2011) markeras sex huvudpunkter, varav en säger att arbetet ska fokusera på att ”stärka den sociala dimensionen i hållbar stadsutveckling”. Detta förtydligas i ett särskilt stycke:

¹ Se ansökan till Delegationen för hållbara städer (2012b). Fullständig titel: Modell för analys och uppföljning av social hållbarhet i stadsbyggnadsprojekt (MASST), Delegationen för hållbara städer (M 2011:01).

”Boendes förståelse och delaktighet är centrala för att möjliggöra signifikanta förbättringar i stadsmiljön. Det är också viktigt att sociala frågor kan länkas till ekologiska och andra hållbarhetsaspekter för att skapa synergier i stadsbyggandet.” ”Delaktighet” och samordning med det urbana utvecklingsarbetet inom ramen för integrationspolitiken nämns också som viktiga sociala aspekter².

Den sociala dimensionen av hållbarhet fick alltså en starkare betoning i det fortsättningsuppdrag till DHS som miljödepartementet gav under 2011. Det innebär en signal till projektledningarna att starkare markera sociala aspekter i sitt arbete. Eftersom långt ifrån alla projekt från början explicit vägt in sådana aspekter uppstod härmed en utmaning att under resans gång ”tänka in” dessa, något som vi är väl medvetna om vid den uppföljning av 7 investerings- och 3 planeringsprojekt som vi härmed presenterar. Av åtta projekt vi besökte under arbetet med en tidigare rapport (Gustavsson & Elander 2013b) var det inte alla som explicit hade formulerat sociala mål och där blev vår roll som forskare delvis att under samtalen leda in tankarna i det spåret. Självfallet har stadsförnyelseåtgärder i allmänhet sociala implikationer även om de som driver sådana projekt inte explicit formulerat sociala mål. Vi återkommer med reflektioner kring vår roll som forskare nedan i avsnitt 5.6.

Projekten

Fyra av delegationens investeringsprojekt avser förnyelse av stadsdelar dominerade av flerfamiljshus byggda under miljonprogrammets tid (1965-1974): Järva (Stockholm), Rosengård (Malmö), Vivalla (Örebro) och Ålidhem (Umeå). En övergripande frågeställning som genomsyrar dessa projekt är: kan renovering, om- och tillbyggnad i stadsdelar som domineras av hyreshus från 1960/70-talen ske på ett sätt som förenar låg energiförbrukning med social inkludering, områdesidentitet, deltagande och företagsekonomisk bärkraft?

Hur projekten lyckas möta denna mångfacetterade utmaning går naturligtvis inte att besvara i ett så kort tidsperspektiv och skulle dessutom kräva en forskningsinsats av helt annan bredd och djup än föreliggande uppföljning. Påpekandet är viktigt att hålla i minnet vid läsningen av denna rapport och manar till försiktighet i tolkningen av vad projekten åstadkommit. Det som på kort sikt kan se ut som blygsamma insatser kan visa sig vara frön som ger långsiktigt viktiga resultat - och omvänt, spektakulära projektinsatser kanske i ett längre perspektiv visar sig vara flyktiga bländverk. Rapporten ska framförallt ses som ett underlag för bostadsföretagens, kommunernas och andra inblandades självreflektion och överväganden om sitt fortsatta arbete, men också när Boverket,

² I fortsättningen kommer vi då och då att stanna upp och sammanfatta slutsatser och reflektioner kring specifika frågor. Vi gör detta i särskilda ”fönster”.

andra berörda myndigheter och departement överväger inriktning och former för eventuella nya satsningar.

Två investeringsprojekt avser områden gränsande till innerstadskvarter: Krokslätt (Mölnadal/Göteborg) och Kvillebäcken (Göteborg).³ Trots skillnader i historisk bakgrund och andra förutsättningar kan två övergripande, gemensamma frågeställningar som ställs av de båda projekten formuleras på följande sätt:

- Kan en helt eller delvis ny stadsdel utformas på ett sätt som förenar energismarta lösningar, social sammanhållning, platsidentitet och deltagande?
- Vad betyder social hållbarhet på stadsdelsnivå där ekologisk och ekonomisk hållbarhet har högsta prioritet?

Och mer specifikt för Kvillebäcken:

- Kan området, förutom en energisnål stomme och arkitektur, få en ny identitet och hjälpa till att tvätta bort den nedsättande stämpel som av en del bedömare sagts präglade Hisingen ”på andra sidan” Göta älv?
- Vad innebär social hållbarhet i ett område som med stor sannolikhet kommer att bebos av en köpstark medelklass?

Det återstående investeringsprojektet sätter fokus på det ”hållbara stråk” som är tänkt att koppla samman den centrala delen av Lund med ett nytt europeiskt forskningscentrum i nordöstra delen av Lund.

- Kan sociala och kulturella klyftor och spänningar överbryggas i staden under en period av sannolikt förestående extrem tillväxt av ekonomi, byggnation och befolkning?

Vissa likheter finns dock mellan detta projekt och Hållbara Rosengård, där ett av målen är att skapa ett hållbart transportstråk in mot centrala Malmö och vidare ut till västra hamnen. I någon mån kan liknande tankar spåras även i andra projekt, till exempel i Mitt Gröna Kvarter, där vi i ansökan och intervjuer med politiker i bostadsföretagets hittat uttryck som ”öppna upp” Vivalla och ”bygga ihop” stadsdelen med det näraliggande villaområdet Hjärsta och övriga staden.

Vi väljer också, i samråd med Boverket, tre planeringsprojekt för uppföljning. Östra Sättra i Gävle och Dialog 3.0. (Drottninghög) i Helsingborg är i detta sammanhang framförallt intressanta därför att de båda har ett uttalat fokus på boendedemokrati, dialog och samverkan, i det senare projektet med barn och ungdomar som särskilt utpekade målgrupper. Eftersom båda områdena tillkom under miljonprogrammet inbjuder de också till jämförelser med de fyra nyss nämnda investeringsprojekt. De båda planeringspro-

³ Kongahälla (Kungälv) är ett annat investeringsprojekt som har tilldelats DHS-medel men där större delen av stödet inte har kommit till användning på grund av överklagande av detaljplaner vilket försenat projektet.

jekten har också en tydlig ambition att vara förebilder för kommande ombyggnads- och renoveringsprojekt. Det tredje planeringsprojektet, ”Storsjöstrand – den kreativa stadsdelen” i Östersund, väljer vi för att få ett exempel på en större stadsdelsförnyelse utanför, men jämförbar med, de tre storstäderna.

Tabell 1. Investerings- och planeringsprojekt valda för granskning

Projekt	Projekttyp	Start ⁴	Slut	Invånare/lgh i stadsdel	Anslag från DHS
Järva, Stockholm	Investeringsprojekt	2009	2014	60 000 invånare, ombyggnation av sex bostadshus	55 290 000 kr
Rosengård, Malmö	Investeringsprojekt	2010	2014	23 500 invånare, ombyggnation	53 140 000 kr
Ålidhem, Umeå	Investeringsprojekt	2009	2010	6 000 hushåll, ombyggnation	33 970 000 kr
Mitt Gröna Kvarter, Örebro	Investeringsprojekt	2010	2014	123 lgh, om- och nybyggnation	9 235 000 kr
Krokslättis fabriker, Mölndal	Investeringsprojekt	2010	2014	250 lgh + kontor etc i Nyproduktion	17 654 750 kr
Kvillebäcken, Göteborg	Investeringsprojekt	2010	2014	1 600 lgh, nyproduktion	35 450 100 kr
Hållbar kunskapsstad Lund NE	Investeringsprojekt	2010	2014	Väntad ökning från 25 000 till 45 000 verksamma i forskningsanläggningar, om- och nybyggnation	48 088 800 kr
Dialog 3.0 Drottninghög, Helsingborg	Planeringsprojekt	2012	2015	3 000 invånare i 1 114 lgh. Ny- och ombyggnation	810 000 kr
Storsjö Strand, Östersund	Planeringsprojekt	2009	2014	Ca 700-900 bostäder, nybyggnation	2 700 000 kr
Stadsdelsförnyelse Östra Sättra, Gävle	Planeringsprojekt	2009	2010	600 lgh, ombyggnation	600 000 kr

Rapporten är disponerad enligt följande. I kapitel 2 redogör vi för syfte, frågeställningar, teoretisk ram, analyssystem, metod och källmaterial. Därefter följer i kapitel 3 översiktliga presentationer av de 10 projekten. I kapitel 4 fokuserar vi på de sociala hållbarhetsteman som projekten sammantaget, explicit eller implicit, identifierat som centrala i sitt arbete. I det avslutande kapitel 5 sammanfattar vi de viktigaste resultaten av vår analys och reflekterar kring vilka lärdomar som kan dras med avseende på social hållbarhet i kommande stadsförnyelsearbete.

⁴ Startår avser det år DHS fattade beslut.

2 STRATEGI FÖR UPPFÖLJNING

Innan vi går igenom de tio projekten vill vi peka på ett antal förutsättningar som bör hållas i minnet för att få ett realistiskt perspektiv på studien.

2.1 Kort tidshorisont

Oavsett när projekten påbörjades är våren 2014 en tidpunkt för uppföljning som visserligen gör det möjligt att dra slutsatser av hur *planeringen* och en viss del av genomförandet gått till, men som i stort sett är för tidig för att man ska kunna se påtagliga effekter av gjorda insatser. När det gäller de tre planeringsprojekten, Dialog 3.0 (Drottninghög), Östra Sättra och Storsjö Strand ligger fokus uteslutande på planeringen, medan investeringar är tänkta att göras med egna medel. Tidsspannet för uppföljning kan därmed avvika en hel del från projekt till projekt samtidigt som underlaget för att ställa uppföljningsfrågor blir av ojämn karaktär. Uppföljningen kan därför inte bli i form av en helt symmetrisk projektjämförelse.

2.2 Osäkra eller obefintliga ingångsdata

Av föregående punkt följer att ingångsdata inte föreligger för hela fältet av social hållbarhet. Därmed saknar också uppföljningen tydliga jämförelsepunkter över tid. Kvantitativa mätningar som är jämförbara med viss mängd utsläpp av koldioxid eller gjorda energibesparingar kan visserligen göras punktvis för väl definierade och avgränsade åtgärder, men framförallt har projektledningarnas bilder, berättelser och självvärderingar kunnat dokumenteras i form av projektrapporter, enkätsvar och samtal på plats. Dessa källor sammantaget är därmed en viktig källa för kvalitativa bedömningar över tid men i synnerhet som utgångspunkt för kommande uppföljningar.

2.3 Parallella processer

I de flesta av de områden DHS-projekten planterats pågår samtidigt en mängd parallella och delvis sammanvävda processer som gör det svårt, kanske omöjligt, att urskilja vilket specifikt bidrag som kan härledas till ett visst projekt.⁵ Det understryker budskapet i de två föregående punkterna, nämligen att den på kort sikt viktigaste källan för bedömning av projektens utfall är de involverade aktörernas självvärderingar.

⁵ Som två följeforskare i Malmö uttrycker det apropå Rosengård. ”Idag (2013) pågår en mängd olika utvecklingsprocesser i området som stärker varandra. Det är alltså svårt att värdera resultaten från en enskild process utan att samtidigt ta hänsyn till andra processer.” (Persson & Johansson 2013: 62) De båda återkommer gång på gång till detta dilemma i sin rapport. Men samtidigt som det är ett dilemma och en spännande utmaning ur utvärderingssynpunkt är det ju en poäng om det är så att parallella projekt stärker varandra!

2.4 Hållbarhetspyramiden som bas

Uppföljningen har som sagt gjorts med utgångspunkt från den strategi som finns beskriven i en tidigare rapport till Boverket (Gustavsson & Elander 2013b). Den rapporten utmynnar i en ”hållbarhetspyramid” med åtföljande frågor och förklarande resonemang som i urval har använts i den aktuella uppföljningen. Urvalet av teman är gjort så att det täcker bredden av samtliga tio projekt och är därför mer eller mindre relevant för varje enskilt projekt.

2.5 Uthållighet och samhällsstyrning.

Ett krav på projekten har varit att de konstrueras så att de kan integreras med långsiktig och samordnad planering och verksamhet i en etablerad struktur med kommuner och/eller bostadsföretag, ofta i samverkan med näringsliv och/eller aktörer i det civila samhället. Det handlar med andra ord om frågor som rör samhällsstyrning i vid mening och understryker betydelsen av att se varje projekt i relation till sin kontextuella inramning. Därmed har en första uppföljningspunkt varit att undersöka hur projekten lyckats med denna infogning i bestående strukturer.

2.6 Projektets spridningspotential

En uttalad tanke har varit att projekten ska fungera som ”goda exempel” för kommuner, bostadsföretag och andra relevanta aktörer. Detta har följts upp med hjälp av frågor rörande projektens självreflektion och exponering via kanaler för information och kommunikation såsom deltagande i nätverk, portaler på internet, utställningar, projekttävlingar etc.

2.7 Social inkludering och delaktighet

Genom att göra insatser för språkinlärning, skapa praktikplatser och jobb, ge möjlighet till engagemang i föreningsliv och skapa mötesplatser och andra förutsättningar för detta kan bidrag ges till människors sociala inkludering i samhället, lokalt och nationellt, något som varit ett givet tema för uppföljningen.

2.8 Deltagande och inflytande

Deltagande och inflytande är vanligt förekommande, demokratirelaterade mål i DHS-projekten. Vi har följt upp detta genom att se vilka åtgärder som genomförts för att olika aktörer ska kunna delta i planerings- och beslutsprocesser, och, om det varit möjligt, att se vilka som faktiskt gjort detta och med vilket inflytande på processernas utfall.

2.9 Fysisk och social integration

Vi har undersökt om det planerats och skapats möjligheter för möten mellan människor i olika delar av staden, till exempel genom nya mötesplatser och/eller stråk för cykling, promenader och kollektivtrafik inom och mellan olika delar av staden – utefter hela skalan: hus-gård-kvarter-bostadsområde-stadsdel-stad.

2.10 Att skapa eller ändra platsidentitet

Platsidentitet är ett tema som aktualiserats i flera projekt. Projektiden är visserligen för kort för att kunna se påtagliga effekter av sådana åtgärder, men vi har kunnat se vilka åtgärder som genomförts, och diskutera deras potential för att skapa eller stärka platsidentitet. Det handlar vanligen om att ge en stadsdel en mer positiv identitet såväl inåt som utåt, men det kan också vara ett sätt för den politiska ledningen i en stad att använda en hel stadsdel som varumärke nationellt och internationellt.

Särskilda prioriteringar

Eftersom det finns mer eller mindre stora skillnader mellan projekten har vi uppmanat ledningen för respektive projekt att reflektera över och försöka besvara följande, öppna frågor:

- Vilka sociala värden och mål – inte bara bland de värden och mål som vi som uppföljare apostroferat – har sett som särskilt viktiga?
- Hur har ni försökt omsätta just dessa värden och mål i handling (åtgärder, insatser)?
- Har ni gjort omprioriteringar mellan mål och åtgärder under arbetets gång och i så fall av vilken anledning?
- Kan ni redan nu se tecken på effekter/resultat?
- Vilka möjligheter ser ni att i en nära framtid realisera dessa värden och mål?
- Vilka hinder ser ni att realisera dessa värden och mål?

2.11 Samlad bedömning och förslag

I kapitel 4 återvänder vi till, summerar och reflekterar kring svaren på ovanstående frågor. Vilka bidrag har projekten gett med avseende på de dimensioner eller aspekter av social hållbarhet som vår analysmodell pekat ut, med särskild betoning av möjligheter och hinder för genomförande i kommande projekt och löpande verksamhet? Uppföljningen avslutas i kapitel 5 med reflektioner kring hur aspekter av social hållbarhet skulle kunna stärkas i det fortsatta arbetet.

2.12 Metod och källmaterial

Vår modell för analys och uppföljning av social hållbarhet i stadsbyggnadsprojekt innebär att vi utifrån en abstrakt hållbarhetsnivå identifierat specifika värden, mål och åtgär-

der. Utfallet av dessa åtgärder har vi sedan bedömt/”mätt” genom en kombination av kvalitativa och kvantitativa indikatorer som visar hur projekten hanterat social hållbarhet i praktiken. I ett avgränsat projektperspektiv med osäkra eller obefintliga ingångsdata, kort tidshorisont och diffusa gränser till parallell verksamhet har vi alltså valt en pragmatisk ansats.⁶ Ansatsen kan dock även motiveras utifrån en mer principiell utgångspunkt enligt vilken samtal inom projektledning och med övriga projektdeltagare utgör en grund för kvalitativ bedömning av vad projektet åstadkommit och vart man är på väg. Det handlar här om att ha tillit till den egna kompetensen, ”att man ska göra rätt saker även när ingen granskar och ser på” (Widmalm *et al.* 2014).⁷ I kapitel 5.6 reflekterar vi kring vår egen roll som forskare.

I studien kombinerar vi alltså kvalitativa och kvantitativa metoder anpassade för att besvara de frågor vi ställer om social hållbarhet. Följande inslag är centrala:

- Dokumentstudier av ansökningar, årsrapporter och andra relevanta texter.
- Enkät till varje projektgrupp som besvarats via e-post.
- Samtal med projektledare/projektledning vid platsbesök.
- Observationer vid ett antal projektsamlade seminarier och arbetsmöten genomförda av DHS och Boverket under 2011-2014.
- Utblickar till annan forskning om olika aspekter av social hållbarhet.

⁶ Vi instämmer här med Boverkets Sofie Adolfsson Jörby som vid ett av Boverket anordnat arbetsmöte på Långholmen konferens den 3 december 2013 formulerade sig så här: ”kravet på exakta mått får inte bli genomförandets fiende” (Adolfsson Jörby 2013). Eller som tre forskare vid Uppsala universitet uttryckte det i en utvärderingskritisk artikel nyligen: ”Utvärderingar mäter ofta fel saker eller så missar man det som är viktigt bara för att det helt enkelt inte låter sig mätas. Perversa effekter uppstår.” (Widmalm *et al.* 2014)

⁷ Vår utgångspunkt är det synsätt som utvecklats av två erfarna utvärderingsforskare, Judith E. Innes och David E. Booher (Innes & Booher 2000; 2010). I en tidigare rapport utvecklar vi vår argumentation för det valda förhållningssättet (Gustavsson & Elander 2013b: 14-17).

3 PROJEKTÖVERSIKT

Då syftet med rapporten inte är att analysera de tio projekten var för sig kommer vi bara att skissera huvuddragen i respektive projekt. Vi gör detta under tre rubriker: (i) stadspolitisk kontext; (ii) utmaningar, mål och lösningar; och (iii) organisation och ledning. I kapitel 4 gör vi sedan en tematisk genomgång strukturerad enligt de aspekter av social hållbarhet vi redogjort för i kapitel 2. Vi inleder genomgången med de fyra investeringsprojekt som är lokaliserade till miljonprogramsområden, fortsätter med de tre innerstadsnära projekten och avslutar med de tre planeringsprojekten.

Hållbara Järva, Stockholms stad

Stadspolitisk kontext

Järvaområdet omfattar sex stadsdelar i nordvästra Stockholm; Akalla, Kista, Hjulsta, Husby, Rinkeby och Tensta, vilka omgärdar det grönområde som kallas Järvafältet. Järva har varit föremål för en rad olika tidsbegränsade satsningar genom åren. Ett exempel på detta är den så kallade Blommansatsningen⁸, som riktade sig till utsatta bostadsområden i storstadskommunerna under åren 1995-1999 (Integrationsverket 2000). Ett annat är den statliga storstadssatsningen som startade 1999 och riktade sig till valda områden i sju storstadskommuner, däribland Rinkeby, Tensta och Husby.

Storstadssatsningen innebar i korthet att kommunerna tecknade lokala utvecklingsavtal med staten med målet att skapa bättre förutsättningar för hållbar tillväxt, det vill säga att skapa nya arbetstillfällen, samt att ”bryta den sociala, etniska och diskriminerande segregationen i storstadsregionerna”(proposition 1997/98:165 citerad i Integrationsverket 2002: 11). Stadsdelarna Husby och Akalla ingick i Ytterstadssatsningen som startade hösten 1995. Det var ett initiativ från Stockholms stad, med syftet att ”bryta segregationen och möjliggöra ökad delaktighet och brukarinflytande” för att skapa rättvisa levnadsvillkor i hela staden (SOU 1998:25, s. 115). Satsningen innefattade både fysiska åtgärder för att åtgärda ”de mest akuta bristerna i miljön” samt sociala åtgärder som att minska arbetslösheten (SOU 1998:25, s. 115).

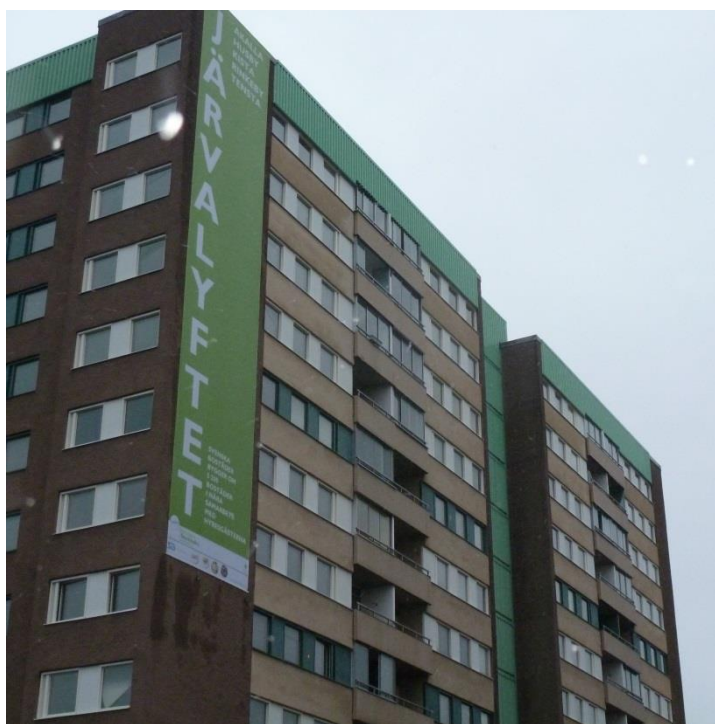
Under paraplynamnet ”Järvalyftet” inledde Stockholms stad 2007 ett långsiktigt arbete med att förnya Järva. Avsikten var att ”ta ett helhetsgrepp om områdena, över alla kommunala sektorer” och involvera externa aktörer samt boende och föreningsliv i arbetet (Stockholm stad 2009a: 5). I dokumentet *Vision Järva 2030* formuleras den politiskt antagna målsättningen att

⁸ Leif ”Blomman” Blomberg var under 1994-1996 arbetsmarknadsminister med ansvar för integrations-, migrations- och arbetsrättsfrågor samt biträdande inrikesminister med ansvar för integrations-, idrotts-, ungdoms- och konsumentfrågor från 1996 till sin död 1998.

genom medverkan från boende och samverkan med andra parter skapa en positiv social och ekonomisk utveckling som gör Järva till ett område dit många vill flytta – och stanna kvar. Järvafältet ska vara *en motor för tillväxt* i hela Stockholm. (Stockholms stad 2009a: 7; vår kursivering)

Denna bild av det attraktiva Järva understryks i inledningen till en broschyr om Järvalyftet, i en text undertecknad av ytterstadsborgarrådet Joakim Larsson. Områdets speciella karaktär och betydelse för Stockholm framhålls:

Järva är ett unikt område i Stockholm och i världen. Här lever över 60 000 människor från jordens alla hörn. Här finns även ett av Europas största IT-kluster med världsledande företag och ett växande utbud av handel, service kultur och idrott. Närheten till Järvafältet och bra kommunikationer med resten av staden och regionen gör att allt fler människor och företag väljer att flytta hit. (Stockholms stad odaterad: 3.)

Figur 1. Järva, Stockholm.

Förutom satsningen på att skapa ett ökat företagande och fler jobb, pekas ytterligare tre socialt färgade mål ut för Järvalyftet: bra boende och mer varierad stadsmiljö, trygghet i vardagen samt stärkt utbildning och bra språkundervisning (Stockholms stad 2009a: 7). För att kunna följa upp Järvalyftet gjordes 2012 en checklista med ”100 punkter för ett bättre Järva!” (Stockholms stad 2012a).

Projekt Hållbara Järva ska ”lägga till den pusselbit som saknas i Vision Järva; en bred satsning på miljöfrågorna med särskilt fokus på energieffektiv renovering” enligt den fördjupade projektansökan (Stockholms stad 2009b). Därmed blir det möjligt att bocka av de mer miljö- och klimatinriktade punkterna på checklistan. Projektet kan i sitt nyhetsbrev hösten 2014 stolt redovisa att Järva nu blivit Sveriges solcellstätaste område (Stockholms stad 2014). Som en konsekvens av detta innehåller Hållbara Järva mindre av den sociala och mer av den ekologiska dimensionen av hållbar utveckling, vilket måste hållas i minnet inte minst när det gäller åtgärds- och indikatorfrågan.

Utmaningar, mål och lösningar

Järva har pekats ut som ett av Stockholms stads miljöprofilområden. Det innebär att området ska bidra till att ”befästa Stockholms position som en ledande huvudstad i klimatarbetet” (Stockholms stad 2008). Bostadshusen i Järva är till stora delar byggda under miljonprogrammet och i behov av upprustning, inte minst ur energisynpunkt. Projektet Hållbara Järva innebär att sju hus från miljonprogramsåren renoveras så att de blir mer energieffektiva. Renoveringen av dessa hus sker på ett sätt som gör det möjligt för boende att välja standard och därmed påverka hyresnivån för sin lägenhet. Erfarenheterna från projektet skall användas vid den fortsatta renoveringen av det kommunala bostadsbolaget Svenska Bostäders bostadsbestånd i Järva, totalt cirka 5 200 lägenheter, och vara möjliga att överföras till liknande byggnader i Sverige och Europa.

Den sociala hållbarheten betonas dock också i projektbeskrivningen, som säger att projektet med ”innovativ teknik och medverkan från de boende ska [...] skapa en positiv social, ekologisk och ekonomisk utveckling i stadsdelarna i Järva” (Delegationen för hållbara städer 2012a: 8). I Stockholm stads beskrivning av Hållbara Järva heter det vidare:

Med projektets satsningar på information och kommunikation till föreningar, skolor och boende innebär projektet även en förstärkning av det sociala arbetet i området. Projektet bidrar till ökad integration och delaktighet från de boende. (Stockholms stad 2009b: 6)

Genom delaktighet och information skall invånarna förmås att ändra sitt beteende för att ”förstärka de investeringar och åtgärder som görs i projektet samt öka den sociala sammanhållningen”. (Stockholms stad 2009b: 61)

I projektansökan talas om vikten att föra en dialog med invånarna. Den kan utformas på flera sätt. Ett forum är den redan etablerade Järvadialogen, som drivs av Svenska Bostäder, som är en part i projektet Hållbara Järva, och rent fysiskt har sina lokaler i Husby (Svenska Bostäder 2013). Svenska Bostäder, vars satsningar främst handlar om implementering av tekniska lösningar inom energiområdet, vill engagera boende och skolelever i omvandlingen av området, vilket de hoppas ska skapa ny arbetstillfällen och sociala kontakter (Stockholms stad 2009b: 24). Ett annat exempel är utbildning och anställning av miljöambassadörer i varje hus vars uppgift är att besöka grannarna och anordna informationsträffar på temat teknik och hållbar livsstil. Målgrupper för dessa informationsinsatser och dialog är skolor, förskolor och föreningar och boende i området.

170 cirkelledare har utbildats vid åtta tillfällen 2011 - 2013. Inbjudna är föreningar i Järva. Utbildningarna hålls på svenska - sedan hålls cirkelarna på respektive språk i föreningarna. Vid utbildningarna har engagemanget varit stort och många frågor har kommit upp. Speciellt när det gäller källsortering och vattenfrågor. Livsstilsfrågor är uppenbarligen intressant. Vi ser dessa frågor som speciellt viktiga då det också är av vikt att veta hur det fungerar i det svenska samhället.

De senaste två utbildningarna har vi infogat kemikalier i hemmet då detta är en fråga som blivit aktuell. De har också varit intresserade av Tidens väg och Igelbäckens kulturresevat - intresset för närområdet visade sig vara större än förväntat. Det är också viktigt då de får möjlighet att känna sig stolta över sitt område. Vi har också informerat om Hållbara Järva och på slutet passat på att informera om solcellssatsningen. Vi har också skickat information om vad som händer i projektet till cirklarna - t ex informationsdagarna om solceller och invigning av solcellerna i Husby. Deltagande från projektet som hållit i de olika passen har varit mycket nöjda med utbildningarna och det intresse som finns och att deltagarna är så aktiva med många frågor.

Det är stadsdelsförvaltningarna som ansvarar för cirklarna. Jag har gjort studiecirkeln med hjälp av övriga inblandade. Varje förening får 4000 kr efter genomförd cirkel. Stadsdelsförvaltningarna gör kontroller att cirklarna genomförs. Föreningarna efterfrågar fler cirklar, och det är nu en fråga för Järvalyftet om de vill skjuta till fler pengar. Vi har också besökt cirklar - dels på efterfrågan från cirklar dels för att dokumentera. En artikel finns i ett av våra nyhetsbrev. Stadsdelsförvaltningen har också engagerat föreningarna i boskolor där de får veta mer om hur det är att bo i hyresrätt, vad brandkår och polis har för roll med mera. De har också städlat med föreningarna där dessa tilldelas områden som de städar på bestämda tider. (Malmgren 2014)

Ett annat inslag som kopplar samman ekologisk och social hållbarhet är satsningen på cykling. Ett samarbete mellan trafikkontoret, Svenska Bostäder och miljöförvaltningen resulterade i en cykelplan: *Cykling i Järvaområdet, åtgärdsprogram* (2011). Omfattande insatser har gjorts för att göra cykelvägar säkrare och tryggare, och kopplas hop med stadens övriga cykelnät. Vuxna invånare som inte kan cykla har fått möjlighet att lära sig detta i en cykelskola i Akalla By. Cykelpool, cykelgarage och allmän förbättring av standarden på cykelstråken är andra åtgärder. Uppföljningar av antal cyklister som gjorts 2011 och 2013 visar tydlig ökning av antalet cyklister per dygn (Hållbara Järva 2013a).

I Hållbara Järva finns en ambition att bevara kulturhistoriska värden. Genom att anlägga en kulturhistorisk stig i ett befintligt kulturresevat – Tidens Väg - kan de som vandrar stigen få kunskap om området och dess äldre historia och ”lära känna sin miljö och bli stolta över sitt område” (Stockholms stad 2009b: 62). En pedagogisk handledning till Tidens Väg har utarbetats: *Gör en vandring i Järvaområdet historia – på väg mot ett Stockholm i världsklass* (Stockholms stad 2012b). I Tensta har Stockholms stadsmuseum återskapat en lägenhet från 1969 som blir en symbol för den moderna historien med potential att ge kunskap hos barn och ungdomar i området. I Järvaområdet som helhet är ambitionen att kombinera ett bevarande av byggnadernas kulturhistoriska värde med åtgärder för energieffektivisering.

Organisation och ledning

Hållbara Järva leds från Stockholms stads miljöförvaltning, med en projektledare och en informatör som finansieras med medel från DHS. I en styrgrupp finns representanter för miljöförvaltningen, Svenska Bostäder, Familjebostäder, Fastighetskontoret, Trafikkontoret, Rinkeby Kista stadsdelsförvaltning och stadsledningskontoret, samt en forskare vid KTH. En lång rad aktörer ingår som samarbetspartners i projektet såsom flera kommunala förvaltningar: idrottsförvaltningen, skolfastigheter i Stockholm AB, Stadsbyggnadskontoret, Stadsledningskontoret, Stadsdelsförvaltningar i Kista-Rinkeby och Spånga Tensta, Stadsmuseet, Stockholm Vatten och Trafikkontoret (Hållbara Järva 2013a).

Hållbara Rosengård, Malmö stad

Stadspolitisk kontext

Som bland annat utförligt visats i två statsvetenskapliga avhandlingar (Dannestam 2009; Mukthar-Landgren 2012) har Malmö på senare tid genomgått en dramatisk omvandling från hamn- och industristad till ”kunskapsstad” med miljöprofil och sociala ambitioner, eller som det slås fast på stadens hemsida:

I Malmö kombineras ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet. Stadens helhetsgrepp i arbetet med urban utveckling har nått stor framgång och idag anses Malmö vara en av världens grönaste städer. (Malmö stad 2013a)

Den sociala dimensionen har emellertid alltmer kommit i fokus och blivit omdiskuterad på mindre smickrande grunder. Vid vårt besök på miljöförvaltningen i Malmö visade våra informanter två kontrasterande bildsviter från Google. Ett klick på Malmö radar upp flashiga bilder av Turning Torso och Västra Hamnen, medan ett klick på Rosengård ger bilder av kravaller och brända bilar trots att flera bilder inte ens föreställer Rosengård. Enligt projekt Hållbara Rosengård är det viktigt att denna bild rättas till och att ”Rosengård får framstå som den ganska fina stadsdel den egentligen är” (fritt citerat från samtal med personer vid miljöförvaltningen i Malmö):

Att lyckas med miljonprogrammets omvandling är helt avgörande för att nå de högt ställda målen. Rosengård är Malmös största och mest kända miljonprogramsområde. En stadsdel som står inför stora utmaningar men som samtidigt är en viktig symbol för det nya Malmö – den moderna, kreativa och mångkulturella staden. Här kan ett av stadens starkaste positiva varumärken skapas, där miljöfrågor, stadsutveckling, socioekonomisk utveckling och delaktighet går hand i hand ännu intensivare än tidigare. (Malmö stad 2011: 4)

Utmaningar, mål och lösningar

Beskrivningen av projekt Hållbara Rosengård i broschyren *Hållbara stadsbyggnadsprojekt* tar spjärn i en vanligt förekommande, negativ bild av miljonprogrammets byggande och inleds på följande sätt:

Projektet Hållbara Rosengård är en del i Malmös arbete med att bryta miljonprogrammets funktionssegregering och låta blandade, levande och hållbara stadsdelar växa fram. Syftet är att skapa *ett världsledande demonstrationsområde* med fokus på klimat och miljöteknik som kan stå modell för kommande stadsförnyelseprojekt i Sverige och utlandet. *Många av åtgärderna finns inom klimatområdet, men åtgärderna ska också bidra till ökad social och ekonomisk integration.* (Delegationen för hållbara städer 2012a: 16; vår kursivering)

I ansökan⁹ slås fast att det är ”helheten, överförbarheten och mångfalden” som

primärt gör HS Rosengård innovativt och till ett ledande exempel på hållbar stadsutveckling. Samverkan mellan många förvaltningar och aktörer är en styrka och åtgärderna genomförs av erfarna aktörer med stabil ekonomi. Malmö genomför med framgång stora projekt inom hållbar stadsutveckling och HS Rosengård samordnas med andra satsningar för bästa resultat. I nybyggnadsområdena Västra Hamnen och Hyllie utvecklas idag metoder inom bl.a. cleantech som kan användas på Rosengård, vilket ökar kraften i satsningen. Därför står Malmö stad mycket väl rustad att uppfylla delegationens förordning och uppnå de höga målsättningar som anges i ansökan. (Malmö stad 2011: 4)

Figur 2. Småskalig odling som mötesplats för hyresgäster i Rosengård.

De fysiska investeringarna ses alltså som motorn i de förändringar som planeras och som tänks få positiva sociala konsekvenser i form av social inkludering, trivsel, trygghet, boendeekonomi och positiv platsidentitet. Deltagande är också en viktig aspekt som vi återkommer till nedan i den tematiska analysen (avsnitt 4.5). Kort sagt tar projektet

⁹ Vi följer här den ansökan som beviljades i en andra omgång efter dialog med Delegationen för hållbara städer kring en tidigare ansökan (Malmö stad 2009). Det sociala perspektivet lyser starkare i den slutliga ansökan.

sikte på samtliga aspekter av social hållbarhet som vi identifierat. Mångfald är ännu ett honnörsord, dock i en annan betydelse än den som vanligen brukar avses, det vill säga kulturell eller etnisk mångfald. I stället handlar det om samarbete mellan ”många aktörer”:

en stadsdelsförvaltning, fem tekniska förvaltningar, ett energibolag, ett kommunalt bolag, en bostadsrättsförening och föreningar m.fl. Åtgärder ingår för ökad delaktighet av boende och verksamma i en stadsdel med ett otal olika kulturer och över 100 olika språk. (Malmö stad 2011: 3)

Organisation och ledning

Projektets organisatoriska form präglas av en bred deltagandeansats med trådar till flera parallella processer:

I HS Rosengård utvecklas partnerskap mellan förvaltningar, intressenter i investeringar på Rosengård, lokala fastighetsägare, företagare, föreningar och andra viktiga lokala aktörer. Genom detta stöds projektgenomförandet så att andra pågående processer förstärks och nya möjligheter identifieras för att leverera konkreta resultat. Grundförutsättningen är att, genom ett sektorsövergripande forum, skapa former för delaktighet och inflytande från boende, verksamma, förvaltningar och företag när det gäller planering och genomförande av stadsdelsutvecklande åtgärder. Arbetet kommer att innehålla aktiva participativa designprocesser med boende och verksamma och är strategiskt viktigt för förankring och mobiliseringsarbete inom hela satsningen. (Malmö stad 2011: 10)

I myllret av apostroferade aktörsgrupper framstår ändå samverkan mellan näringsliv och kommun som central med miljöförvaltningen som spindel i nätet och samordnande kraft. Allians mellan aktörer inom kommun och näringsliv är en för vår tid typisk organisations- och styrform inte bara vid stadsbyggnad utan har rötter långt tillbaka i det svenska samhället¹⁰. Civilsamhällets aktörer i form av föreningar och medborgargrupper får därutöver vanligen sina roller tilldelade inom ramen för denna övergripande allians av två starka aktörsgrupper, i detta fall med hemvist i Malmö stad respektive näringslivet i Malmö. Följeforskarna Bengt Persson och Magnus Johansson fångar den dialogorienterade ambition som uttryckts för stadsutvecklingsarbetet i Malmö mer generellt:

Idag (2013) pågår en mängd olika utvecklingsprocesser i området som stärker varandra. Det är alltså svårt att värdera resultaten från en enskild process utan att samtidigt ta hänsyn till andra processer. Dialogprocessen i Kryddgården har gett viktiga lärdomar och erfarenheter inför kommande processer där man vill använda sig av planarbetet som ett sätt att initiera bredare dialoger kring hur olika områden i en stad kan och bör utvecklas. Dessa kunskaper är viktiga att ta tillvara i kommande dialoger i Kryddgården och andra platser där man behöver

¹⁰ Som framhålls av Montin & Hedlund med referens till Strömberg (1999) handlar det inte om några skarpa tidsbrott mellan olika former av styrning. I Sverige kan man till och med i viss mån tala om ”en återgång till äldre tiders politikskapande där olika aktörer agerade i samförstånd för att skapa stadens framtid” (Montin & Hedlund (2009: 24).

utveckla redan bebyggda områden genom ändringar i detaljplanen. (Persson & Johansson 2013: 62)

Hållbara Ålidhem, Umeå kommun

Stadspolitisk kontext

Redan i anslaget till Umeå kommuns ansökan om statligt stöd framgår att Hållbara Ålidhem är tänkt som en viktig pusselbit i ett helhetskoncept, en strategi för stadens utveckling fram till 2050:

Umeås mål för hållbar stadsutveckling är att samverka över alla gränser för att till 2050 skapa och förvalta attraktiva och miljömässiga, socialt och ekonomiska hållbara bostäder och boendemiljöer för 200 000 invånare med Umeå som ett framväxande norrländskt storstadsalternativ. Detta ska ske huvudsakligen genom förtätning och komplettering i redan befintliga strukturer. Umeå ska också renovera och anpassa befintliga boendemiljöer för Umeås idag 113 000 invånare till ovanstående mål i Norrlandsklimat, där det idag saknas goda exempel som också ska kunna komma andra till dels. För att nå detta har det lokala näringslivet, offentliga aktörer och forskning i Umeå 2008 initierat ett Nätverk för hållbart byggande och förvaltande med målet att Umeå 2020 ska vara världsledande på Hållbart byggande och förvaltande i kallt klimat. (Umeå kommun 2009)

Inordningen av projektet i en sammanhållen strategi understryks av kopplingarna till ansökan om att bli Europas kulturhuvudstad 2014 (vilket också blivit realitet). Under parollen ”Stay Cool” ska

kulturens alla uttrycksformer [...] bidra till att öppna sinnen, flytta perspektiv mot mer hållbara livsmönster och visa vad en stad kan göra när den kanaliserar den kollektiva förmågan, kreativiteten och uppfinningsrikenheten för större syften samt påverka konsumtions- och beteendemönster genom att locka människor till ökat deltagande. (Umeå kommun 2009)

Umeås nya konstnärliga campus med högskolor för design, konst och arkitektur hålls fram som en viktig del i stadens arbete för hållbar stadsutveckling med Ålidhem som ”testplats för projekt”.

Intervjubesöket i Umeå underströk bilden av Ålidhem som del i en övergripande stadspolitisk strategi, där också det regionala perspektivet finns med. Umeå kommun sägs alltid ha varit försiktig med att gå in i stadsdelsprojekt och till exempel sagt nej till statliga satsningar på ”utsatta stadsdelar”, där man sett risker för stigmatisering och ”inlåsning”. Våra informanter beskriver Umeå som en sammanhållen stad utan skarpa sociala/rumsliga skillnader. Hållbara Ålidhem är mot denna bakgrund lite av ett undantag från Umeås huvudlinje, men bara på ytan. I själva verket är projektet en pusselbit i den bredare, stadspolitiska strategin. Den övergripande politiska visionen är att Umeå 2050 skall ha 200 000 invånare (mot nuvarande 117 500): ”vi behöver en storstad i norra Sverige” (citerat från samtal vid intervjubesök i december 2012).

Utmaningar, mål och lösningar

I motsats till Järva, Rosengård och Vivalla framstår *inte* Ålidhem (6000-7000 invånare) som ett typiskt problemområde byggt under miljonprogrammets tid. "Ålidhem är inget problemområde, det har ett positivt rykte = stjärnområde" fick vi höra av våra informanter.¹¹ Området är socialt blandat med många nationaliteter och olika socialgrupper. Det är en ung befolkning, där många är studerande och 45 procent är utlandsfödda, jämfört med 56 procent i Järva, 58 procent i Rosengård och 52 procent i Vivalla¹². Däremot ses det som ett problem att bostadsbeståndet har få större lägenheter och andra upplåtelseformer. När familjer får flera barn måste de söka sig utanför Ålidhem.

Området har nära till sjukhus och universitet, en "egen" järnvägsstation (Umeå Östra) och nära till flygplats. Servicen är god med nytt bibliotek, ny F-9 skola, flera förskolor, affärer och lågstadium/mellanstadium i näraliggande villaområdet Sofiehem. Ålidhem känns inte avskilt från övriga staden, och det beskrivs av våra informanter som "en av de tryggaste städerna i Sverige". Det är ett brett "upptagningsområde" med dragningskraft som gör att folk utanför området kommer till Ålidhem och handlar etc. Vidare finns "ålidhemsandan", en tradition av stort frivilligt engagemang: "arvet från 68-generationen lever kvar". Ett av flera uttryck för detta är kulturhuset Klossen som inrymmer olika aktiviteter, bland annat två teatergrupper. Tyngdpunkten i projekt Hållbara Ålidhem ligger dock vid ekologisk hållbarhet, i synnerhet energisparåtgärder:

Projektet avser att med energisystemanalys utveckla området/Umeå till miljömässig och social förebild för innovativa tjänster och teknik i kallt klimat och visa upp Umeå/området som nordligt nav för hållbara städer och modern miljöteknik. (Umeå kommun 2009)

Ett tydligt spår i ansökan är att genom energisparåtgärder i form av individuell el- och vattenmätning och källsortering i nya miljöhus få ett deltagande och engagemang från de boende. Ett tecken på framgång i detta arbete är att AB Bostaden för sitt arbete med

¹¹ I ett material insamlat av Skuggteatern inför en teateruppsättning i Ålidhem hösten 2013 framkommer en delvis annorlunda bild: "Sammantaget, genom allt material, kan man se att många som bor, har bott eller verkat på Ålidhem tycker sig känna tillhörighet och gemenskap på området. Det talas om grannsämja, gemenskap, grill- och studentfester, familjeliv och uppväxt. I det mesta från intervjuerna och stormötet kan man höra och se drag av en slags sammanhållning på Ålidhem, att man tillsammans vill att det ska vara en trevlig plats att bo och verka på. Stormötet vittnade om många upplevelser kopplade till området, och enkäten kunde i sin tur svara på frågor kring hemmiljön och hur man trivs i hemmet. I intervjuerna hörde man mycket berättas om områdets historia och hur den har påverkat Ålidhem. Å ena sidan positivt som någon sorts 70-talsanda som finns där och lever kvar, å andra sidan negativt på grund av det rykte som området har fått. Ryktet om Ålidhem verkar mest finnas i det förflutna, men lever någonstans ändå kvar och påverkar de som bor här samt uppfattningen om Ålidhem. Vart kommer ryktet ifrån? Och hur förhåller sig människor till det idag? Påverkar det fortfarande området, eller är det något som endast de som bodde där förut minns och bär med sig? Det man kan se är att stadsdelen fortfarande dras med ett dåligt rykte eftersom de som svarat på enkäten, där många av de svarande bor på Ålidhem nu, också svarat att ryktet anses vara medelbra och även att det inte är ett attraktivt område. Där kan man alltså tydligt se att trots att ryktet verkar ha förbättrats, så finns uppfattningen om ett dåligt rykte och icke-attraktivt område kvar." (Skuggteatern, Ålidhem 2013)

¹² Siffrorna är beräknade från data hämtade från respektive kommuns hemsida. Siffran för Järva avser hela området Rinkeby-Tensta.

Hållbara Ålidhem i juni 2013 tilldelades utmärkelsen Sustainable Energy Europe Awards 2013 (i kategorin Living). Det skedde i konkurrens med 224 tävlande från hela Europa (AB Bostaden 2013b).¹³

Det sociala målet – ett av sju formulerade mål – uttrycks på följande sätt: ”Förbättrad upplevd *demokrati, delaktighet, trygghet, trivsel i området*, mäts bland annat via Bostadens årliga kundenkät”. (Umeå kommun 2009, vår kursivering)

Figur 3. Vinterträdgården - mötesplats i Ålidhem, Umeå.

Ålidhem var redan före projektet väl försett med samlingspunkter, dels i form av ett centrum med affärer, restaurang/pub med mera. Kulturcentret var också på plats redan innan projektet, medan den nya vinterträdgården är tänkt att vara samlingsplats främst avsedd för boende på Geografigränd och föreningar i Ålidhem men efter hand också för en bredare allmänhet. Verksamheten i den sedan slutet av 2012 färdigställda vinterträdgården presenteras under rubriken ”Möjligheternas rum” på följande sätt:

Det är tack vare projektet Hållbara Ålidhem och det ekonomiska stödet från Delegationen för hållbara städer som Vinterträdgården kunnat byggas. En energisnål mötesplats som i första hand får användas av de boende i det nybyggda kvarteret och i närområdet. Så småningom kommer lokalen även att kunna hyras av allmänheten och av företag. Vinterträdgården är rustad med modern teknik. Bostaden bjuder på trådlöst internet och det finns fem olika skärmar som gör att lokalen kan användas till allt ifrån sport på storbildsskärm med kompi-

¹³ Projekten bedöms av en expertjury utsedd av EU-kommissionen.

sarna till heldagsmöten med rörliga bilder på flera skärmar samtidigt. (Hållbara Umeå 2013)¹⁴

Deltagande och dialog med de boende i planeringsprocessen har erbjudits genom öppna möten, fokusgrupper och idéforum anordnade av AB Bostaden och Umeå kommun. Resvaneundersökningar och satsning på ett kulturcentrum med bibliotek, skola, fritidsgård och förskola är också åtgärder som framhålls som uttryck för en vilja att engagera de boende i områdets utveckling.

Organisation och ledning

Hållbara Ålidhem leds av en trojka bestående av AB Bostaden¹⁵ och Umeå Energi¹⁶, båda kommunägda, och Umeå kommun med support av andra aktörer i delar som finansieras utanför delegationsprojektet. Den viktigaste externa aktören är Umeå universitet där forskare följt projektet sedan start och utverkar en fullständig energimässig uppföljning av projektet ända till två år efter projektets slut. I nätverket ”Hållbart byggande i kallt klimat” ingår 57 organisationer från byggbranschen med styrelseordförande för Umeå Energi som ordförande. Denna konstellation symboliserar viljan att i ett nära samarbete kommun-näringsliv utveckla Umeå genom en kombination av ekonomisk tillväxt och ekologisk hållbarhet.¹⁷ Även om fokus för Hållbara Ålidhem är ekologiskt finns en tydlig social strimma som leder in till AB Bostadens strategi och löpande verksamhet (AB Bostaden 2013a).

Mitt Gröna Kvarter, ÖrebroBostäder AB¹⁸

Stadspolitisk kontext

I stadsdelen Vivalla i Örebro påbörjade ÖrebroBostäder AB (ÖBO) i februari 2013 omvandlingen av 123 lägenheter belägna i områdets sydöstra del på Visgatan. Genom att börja med ett avgränsat kvarter skapar ÖBO ett pilotprojekt för ett långsiktigt förnyelsearbete. Erfarenheter från Mitt Gröna Kvarter ska ge underlag för den fortsatta omvandlingen av hela Vivalla med totalt 2 400 lägenheter. Den totala kostnaden för den första etappen är beräknad till 170 miljoner kronor. Av dessa medel bidrar Delegationen för

¹⁴ ”Technical Visits ingår som en del i att göra Umeå till ett nordligt nav för miljöteknik. Projektet finansieras av Tillväxtverket, Umeå kommun, Umeå kommunföretag, Region Västerbotten, UMEVA och Umeå Energi”. (Hållbara Umeå 2013)

¹⁵ AB Bostaden äger och förvaltar cirka 15 400 lägenheter, vilket är nära hälften av alla i kommunen (AB Bostaden 2013a).

¹⁶ Moderbolaget, Umeå Energi AB, är ett helägt dotterbolag till Umeå Kommunföretag AB (UKF), som i sin tur ägs i sin helhet av Umeå kommun.

¹⁷ Nätverket etablerades 2009 med syfte ”att skapa gynnsamma affärsmöjligheter inom Hållbart byggande genom att gå före och förstärka kompetens och arbetsmetoder i hela branschen. Visionen är att Umeåregionen år 2020 är ledande i världen på hållbart byggande och förvaltande i kallt klimat” (Söderström 2012),

¹⁸ Detta avsnitt bygger delvis på författarnas studie av planeringsprocessen för Mitt Gröna Kvarter fram till dess att ombyggnaden påbörjades i januari 2013 (Gustavsson & Elander 2013a).

hållbara städer med 9 235 000 kronor till åtgärder som syftar till energieffektivisering utöver den föreskrivna normen.

Figur 4. Visgatan i Vivalla, Örebro. Konflikt mellan två ideal, bilfri miljö och bekvämlighet.

I en första etapp genomförs rivning av två hus med 23 lägenheter och vändning av entrésidor på tre hus. Dessa förändringar motiveras främst utifrån faktorer som i dessa sammanhang brukar förknippas med "social hållbarhet". "En ny struktur av gator, grönytor och komplettering av verksamhetslokaler" ska göra att det skapas "en stark samhörighets- och hemmakänsla" samtidigt som Vivalla mer "liknar stadens uppbyggnad och stärker stadsdelens kontakt med staden." (se ÖBOs komprimerade projektbeskrivning nedan). Dessutom genomförs en rad ekologiskt motiverade åtgärder såsom tilläggsisolering av tak och fasader, byte av fönster, nya värmerör och elinstallationer, ny trapphusbelysning och solpaneler i mindre skala i befintliga bostadshus. Vidare ska individuell mätning av vattenförbrukning göra det möjligt för de boende att minska sin egen miljöpåverkan. I senare etapper kommer ytterligare bostäder att nyproduceras, i ett punkthus samt ett antal radhus. Projektet skall också kompletteras med ett mobilt "miljöhus" där olika tekniklösningar visas upp.

Utmaningar, mål och lösningar

Utmaningarna liknar dem som gäller för de flesta områden med flerfamiljshus byggda under perioden 1975-1964 (miljonprogrammets tid). Områdena "blöder energi" (ett uttryck vi ofta fått höra under våra intervjuer) och är i behov av omfattande teknisk renovering i fråga om ventilation, isolering, fönster med mera, sociala åtgärder är nödvändiga på grund av hög arbetslöshet, många socialbidragsberoende och andra utmaningar

förknippade med befolkningens sammansättning (många ”nysvenskar” i behov av särskilt stöd för utbildning, vård och omsorg). Bostadsföretaget känner ett ansvar för att renoveringar och eventuell nybyggnation ska ske på ett sätt som är både företagsekonomiskt rimligt och gör det möjligt för de som bor där att bo kvar om de vill.

I sin ansökan till Delegationen för hållbara städer 2010 presenterar ÖBO projektet på följande sätt:

ÖrebroBostäder (ÖBO) vill skapa Mitt Gröna Kvarter. Dessa tre ord pekar tydligt ut riktningen för kvarteret.

MITT: De boende i kvarteret ska känna en stark samhörighets- och hemmakänsla. Genom sättet som upprustningen utförs på ökar stoltheten, tryggheten och trivseln i kvarteret. Genom pedagogiska metoder och visualisering uppnås en läroprocess där effekten blir att hyresgästerna får en större förståelse och kunskap om sin egen miljöpåverkan. Det leder i sin tur till en känsla av tillhörighet och ansvar.

GRÖNA: Ett värde vi vill förstärka i kvarteret är det gröna – såväl visuellt som i drift och förvaltning. Kvarterets förbrukning av vatten och värme är idag bland de högsta i hela ÖBOs bestånd och bör minskas avsevärt. En miljöåtgärd som planeras är att återanvända kvarterets energi i ett lokalt värmesystem. Förnyelsebar energi ska produceras och energiförbrukningen mer än halveras. En bättre infrastruktur med nya gator och cykelvägar ska underlätta för miljövänliga transportalternativ. Grönområdenas kvalitet, möjligheter till rekreation och plats för spontan lek och rörelse ska förbättras i kvarteret. Den fysiska miljön ska därigenom upplevas ännu grönare och mer trivsam och hyresgästerna ska, efter projektets avslut, också känna att de genom sitt boende i kvarteret bidrar till en hållbar utveckling både i ett litet och i ett större perspektiv.

KVARTER: Med hjälp av tekniska, konstnärliga och pedagogiska insatser ska kvartersidentiteten stärkas. Målet nås genom att skapa unika kännetecken för kvarteret, förtydliga skillnaderna mellan det offentliga och privata rummet samt genom ett delaktighetsarbete där hyresgästen ges goda möjligheter att fördjupa sina sociala kontakter med sina grannar. En ny struktur av gator, grönytor och komplettering av verksamhetslokaler kommer också att bidra till en större kvarterskänsla som mer liknar stadens uppbyggnad och stärker stadsdelens kontakt med staden. ((Delegationen för hållbara städer 2012a: 12)

ÖBOs egen beskrivning inrymmer flera aspekter av social hållbarhet som vi identifierat, inte minst platsidentitet, inkludering och delaktighet.

Projektet har på grund av överprövning vid upphandlingen fördröjts ett år men de första husen är nu ombyggda och några boende har flyttat tillbaka. Hur många som till slut kommer att göra detta är ännu oklart. I samarbete med arbetsförmedlingen och Skanska, som efter upphandling under 2012 blev huvudentreprenör, är planen att 50-70 boende och arbetssökande i Vivalla ges möjlighet att arbeta i projektet och därigenom delta i förändringsarbetet i sin egen boendemiljö. Våren 2014 har drygt 20 ”boendebyggare”

genom ”social upphandling” fått möjlighet till utbildning/praktik/jobb i Mitt Gröna Kvarter. Tanken är att detta ska bli en modell för social upphandling som ÖBO ska kunna använda också vid framtida ombyggnation (Örebro Bostäder 2014).

Organisation och ledning

Huvudaktören i Mitt Gröna Kvarter är det kommunala bostadsbolaget ÖrebroBostäder AB. Projektet ses som en integrerad del av bolagets långsiktiga strategi för omvandling av hela Vivalla och framstår också som en viktig pusselbit i kommunens arbete för tredimensionell hållbarhet. Projektgruppen leddes under planeringsstadiet av bostadsbolagets distriktschef och innehöll i övrigt ett par andra ÖBO-anställda samt representanter för hyresgästföreningen på distriktsnivå och boende i området. Andra som ingick i projektgruppen var en byggkonsult, en dialogkonsult, en representant för arbetsförmedlingen och en för föreningen Somaliland i Örebro (han bor också på den del av Visgatan som omfattas av projektet och har nu med sin familj flyttat in i en ombyggd lägenhet). Implementeringen av Mitt Gröna Kvarter bygger på ett organisatoriskt så kallat partneringavtal mellan ÖBO och Skanska.¹⁹

Kroksläatts Fabriker Söder– Husvärden AB

Stadspolitisk kontext

Kroksläatts Fabriker ligger i Mölndals kommun men kan i fysisk mening lika mycket ses som en yttre del av Göteborgs innerstad. Det är lätt att ta sig till och från området med kollektivtrafik och det är inte nödvändigt att ha bil. Gemensamt för Krokslätt och en del andra stadsdelar och kommuner som gränsar till Göteborg är en stadspolitisk strategi att binda knyta dessa områden närmare till centrala Göteborg. Syfte med just detta projekt är att förtäta och utveckla ett etablerat verksamhetsområde till ett samhälle i miniatyr med arbetsplatser, bostäder och service som möjliggör ett urbant liv. Visionen är att

bli en internationell förebild för hur ett K-märkt fabriksområde kan utvecklas till en levande stadsdel som också understödjer en klimatsmart livsstil. Ambitionen är ’ett samhälle i miniatyr’ med bostäder, service och arbetsplatser med kort pendlingsavstånd till Göteborg” (Delegationen för hållbara städer 2012a: 20).

¹⁹ “Partnering är en strukturerad samarbetsform, där byggherren, konsulterna, entreprenörerna gemensamt löser en bygguppgift, baserat på ett öppet och förtroendefullt samarbete där allas yrkeskunskaper kompletterar varandra.” (NCC 2013)

Figur 5. K-märkt byggnad vid Krokslätt's fabriker, Mölndal.

Området har nära anslutning till ett rikt utbud av urbana faciliteter, ett stort grönområde och snabba, miljövänliga kommunikationer. Kombinationen av verksamheter och bostäder gör området levande under fler av dygnets timmar och gör det möjligt att samutnyttja resurser i form av lokaler, fordon och tjänster, med bättre underlag för butiker och annan service. Kort sagt har Krokslätt's Fabriker goda förutsättningar att vidareutveckla sin position som en levande del av stadslandskapet mellan Mölndals centrum och Göteborgs innerstad.

Utmaningar, mål och lösningar

Området kännetecknas av en kulturhistoriskt intressant, K-märkt miljö och det finns ett åttiototal företag i området, men inga bostäder. Projektet drivs av en fastighetsägare (Husvärden AB) som tidigare arbetat med hållbarhetsfrågor. Hur ska då dessa pusselbitar fås att falla på plats?

Nya Krokslätt har stor potential att utveckla unika livskvaliteter. Det *centrala läget* mellan Göteborg och Mölndals centrum utgör goda förutsättningar för närhet till stadslivet medan Safjällets naturreservat erbjuder rekreationsmöjligheter. Genom involvering av brukare och lokalintressenter kommer lokalbehov och bostadslösningar att kunna skräddarsys efter behov och därmed erbjuda en kvalitativ bostads- och arbetsmiljö [...] *Genom att framtida boenden och verksamma kan få möjlighet att träffas i former för brukarmedverkan kan också potentiella grannskapsband skapas vilket redan från början kan bidra positivt till att brukarna identifierar sig med sin närmiljö, känner delaktighet och ansvar för den.* Det bidrar i stor utsträckning till att skapa trygghet inom området. (Nya Krokslätt 2010: 7; våra kursiveringar)

Ambitionen är att skapa ett "samhälle i miniatyr" med bostäder, service och arbetsplatser på kort pendlingsavstånd till Göteborg, byggt på värderingar som individuell frihet,

flexibilitet och inslag av klimatanpassad arkitektur, biologiska system och IT-teknik. Samtidigt ska den kulturhistoriska miljön i området tas tillvara. I planerna ingår att komplettera den kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen om 60 000 kvm med 250 lägenheter, kontor och servicefunktioner, som integreras och samordnas med befintlig bebyggelse.

Tyngdpunkten i projektet ligger vid ekologiska och ekonomiska aspekter, medan förståelsen av social hållbarhet tar sin utgångspunkt i de nationella folkhälsomålen:

Av de elva nationella målen ser vi att följande kommer att uppfyllas i projektet; 1. Delaktighet och inflytande i samhället, 2. Ekonomisk och social trygghet, 3. Trygga och goda uppväxtvillkor, 4. Ökad hälsa i arbetslivet, 5. Sunda och säkra miljöer och produkter, 9. Ökad fysisk aktivitet. (Nya Krokslätt 2010: 3)

Programmet omfattar faserna projektering, upphandling, projektstyrning och uppföljning och ska följas upp mot tre mätbara mål: energi/miljö, ekonomi och livsstil. Det sistnämnda målet anknyter till folkhälsoperspektivet och konkretiseras genom hälsoeffekter, vardaglig fysisk aktivitet, rekreation i närområdet, upplevd livskvalitet och beteenden med påverkan på inommiljö och resursanvändning (Nya Krokslätt 2010: 14).

Stark boendegemenskap, byggnader med stark identitet, hälsosam utemiljö som utformas för sociala möten och brukarmedverkan är mål som signaleras. Det sistnämnda inbegriper ”förankring av projektet hos befintliga och kommande brukare, förståelse och kommunikation mellan medverkande parter samt smarta IT-system för dialog mellan parter i planeringsprocessen” (Nya Krokslätt 2010: 7).

Boendeenkäter ska genomföras för att mäta trivsel, upplevd miljö, trygghet etc. Resultaten kommer att jämföras såväl med kommunens övriga nyproduktion som med annan bebyggelse med uttalad miljöprofil. (Nya Krokslätt 2010: 21).

Ambitionen har varit och är att förankra projektet hos befintliga och kommande brukare och att skapa bättre förståelse och kommunikation mellan medverkande parter. Genom en kundinriktad hemsida försökte projektet stämma av intresset på marknaden och lyckades samla ett brukarråd bestående av 10 personer inklusive två personer från projektororganisationen. Eftersom det visade sig svårt att hitta faktiska köpare på ett så tidigt stadium – avståndet fram till faktiskt byggtid var mer än ett år – blev det dock svårt att väcka/skapa ett långvarigt engagemang från brukarrådets deltagare (Krokslätts Fabriker Söder 2012: 13-14).

Organisation och ledning

Projektet ägs ytterst av Husvärden AB men genomförs i samverkan mellan aktörer inom näringsliv, offentlig sektor och forskning med en styrgrupp bestående av representanter från sju olika företag.

Kvillebäcken, Göteborgs stad

Stadspolitisk kontext

Kvillebäcken²⁰ ligger på Hisingen och är en del av omvandlingen av stadsdelarna runt Göta älv. Göteborgs stad har utarbetat ”Älvstrandsmodellen” som med sitt arbetssätt ska främja samverkan mellan olika aktörer när det gäller exploatering och utveckling av markområden. Företaget Älvstranden Utveckling presenterar på sin webbplats sin vision ”Den goda staden” som ska vara en ledstjärna för arbetet. Den goda staden karaktäriseras av ”blandstadens ideal”, den ska vara ”rik och levande för alla människor och den har vissa likheter med ’den gamla staden’” (Älvstranden Utveckling AB 2013).

I den övergripande vision som kallas Älvstaden (centrala Göteborg utefter Göta älv) lyfts tre värdeord fram: Älvstaden ska vara *inkluderande*, *grön* och *dynamisk*. Det betyder att där ska finnas mötesplatser för alla, där ska användas förnybar energi och dit ska man kunna resa och leva hållbart. Stadens näringsliv och kultur ska också utvecklas och ge Älvstaden ”internationell lyskraft” (Göteborgs stad 2012). Ett av huvudsyftena i visionen är att bygga samman staden över älven, ”den ska helas fysiskt och socialt” och därigenom hoppas man uppnå minskad segregation (Göteborgs stad 2012: 5). Ett steg i detta arbete är att etablera en ”miljöskyttel” över älven för att underlätta för enklare och snabbare kollektivtrafik över Göta älv. Att det finns ett stort behov av att bygga bostäder i Göteborg slås fast i den regionala utvecklingsstrategin från 2006 ”Uthållig tillväxt”; målet är att 30 000 nya bostäder ska skapas i de centrala stadsdelarna till år 2020. Älvstaden förväntas bidra till detta och till ett fortsatt bostadsbyggande även efter 2020. (Göteborgsregionens kommunalförbund 2006)

Utmaningar, mål och lösningar

Det som nu kallas Kvillebäcken (eller Nya Kvillebäcken) hade, enligt de officiella dokumenten, allt mer blivit ett område i förfall, med en blandning av olika typer av byggnader och verksamheter, vilket gett ett ovårdat och förfallet intryck. I vissa fall fanns omfattande markföreningar i området. Området var också belastat av kriminell verksamhet (Göteborgs stad 2010, s. 4). Gabriella Olshammar karakteriserar i sin avhandling området som ett ”permanent provisorium” (Olshammar 2002). Lokalpress och

²⁰ Urbansociologen Catharina Thörn, som studerat området innan det fick namnet Kvillebäcken eller ”Nya Kvillebäcken” som det ibland kallas officiellt, framhåller att området tidigare brukade benämnas ”bortom Backaplan” eller ”Gustaf Dahléns-området” från den gata som löper genom området (Thörn 2013).

kommunpolitiker kallade området för "Gazaremsan" efter att ett antal våldsbrott begåtts där runt år 2005 (Centrala Älvstaden, odaterad). Dem vi samtalat med i projektet är överens om att området behövde få en ny, positiv identitet, som kan hjälpa till att tvätta bort den nedsättande stämpel som satts inte bara på det aktuella området utan på hela Hisingen. Som utifrån kommande betraktare av Göteborg är det lätt att läsa denna bild som en nästan övertydlig, rumslig avspegling av klasskillnaderna i staden Göteborg.

Enligt projektets programförklaring skall det finnas möjlighet till "individuell påverkan" genom individuell mätning och debitering av varm-, kallvatten samt el. "De boende får ta staden i anspråk" genom en "tillåtande attityd till egna initiativ till spontanitet på gårdar, gator och parker, t ex gatufest, filmvisning, odling, sport och lek" samtidigt som det skapas förutsättningar "så att de boende kan ha ett litet ekologiskt fotavtryck" (Kvillebäcken 2012). På projektets hemsida utmålas den kommande stadsdelen på följande sätt:

Mellan husen blandas små mysiga gårdsgator med breda avenyer, pocketparker, torg och grönområden. Målet är att skapa en trivsam och levande stadsdel redan från start och förebilden är den centrala kvartersstaden, som du hittar i t.ex. Köpenhamn och London men även på närmare håll i området kring Göteborgs långgator. Bebyggelsen i Kvillebäcken innebär att dåligt utnyttjad central mark tas i anspråk för bostadsbebyggelse, vilket är mycket positivt för en hållbar utveckling av staden. Projektet innebär också att befintlig infrastruktur utnyttjas och bidrar därmed till god resurshållning. (Kvillebäcken 2013)

I en kort film där Älvstranden Utveckling AB (2011)²¹ presenterar sin vision av det framtida livet i Kvillebäcken har det negativa och hotfulla vänts till något positivt. I filmen berättar en presumtiv fiktiv Kvillebäcksbo om sitt liv i det nya Kvillebäcken:

Vi som bor i Kvillebäcken älskar stadslivet, och uppskattar de okonventionella, det som överraskar, det som bubblar av liv, kreativitet och mångfald. Vi är engagerade i samhälls- och miljöfrågor och samtidigt vardagslivsnjutare av stora mått. Vi ser oss gärna som något av banbrytare. Det är nog därför vi gillar att den ursprungliga själen från gamla Kvillebäcken finns kvar som en charmig ingrediens i det nya Kvillebäcken som har vuxit fram. (Älvstranden Utveckling AB 2011)

På vilket sätt det gamla Kvillebäcken återfinns i den nya bebyggelsen framgår inte av filmen eller av planerna för området. Som framhållits av Catharina Thörn med stöd av en inventering gjord av stadsbyggnadskontoret i Göteborg 2001 fanns i det som nu kallas Kvillebäcken före omvandlingen en stad med blandning av bilverkstäder, loppisar, antikaffärer, restauranger och moskéer med mera (Thörn 2013: 71).²² Av dessa finns nu

²¹ Filmen har varit möjlig att se på Youtube, men är numera inte tillgänglig.

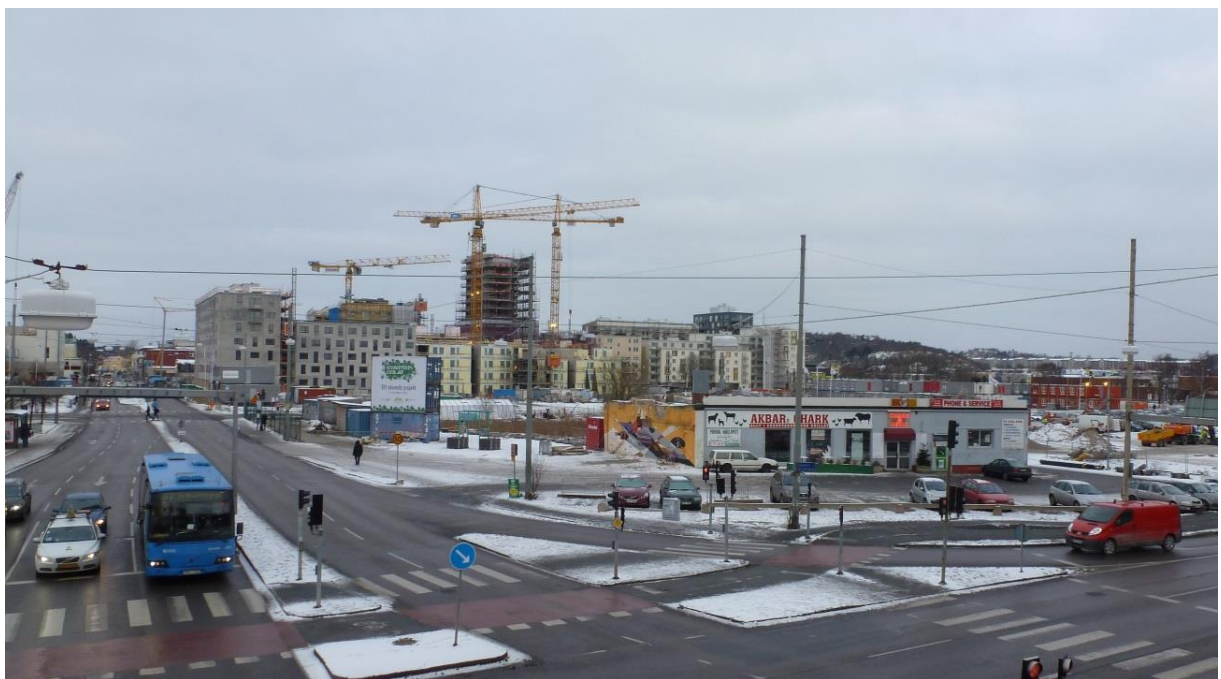
²² Catharina Thörns artikel suppleras med belysande fotografier tagna av Katarina Despotovic innan "Nya Kvillebäcken" tagit form.

ingenting kvar. I ett äldre stadsbyggnadsspråk kan man tala om att en ”totalsanering” eller ”slumsanering” ägt rum utan plats för något av det gamla (Andersen 1999: 8).

I filmen som nämnts ovan beskrivs Kvillebäckens “mångkulturalism” som något som gör stadsdelen attraktiv:

Det mångkulturella är påtagligt och har stor betydelse för atmosfären i området. Saluhallen är ett exempel. Här doftar mat från världens alla hörn, och jag älskar mixen av såväl mat som människor. (Älvstranden Utveckling AB 2011)

Våra guider i Kvillebäcken visar den påbörjande byggnad som ska bli saluhallen. I samtalet med personer anställda vid Göteborgs stad kommer det också fram att saluhallen är tänkt att bidra till integration med mellan olika grupper i staden. Inte bara Kvillebäcksborna förväntas handla i saluhallen, utan även människor från närliggande stadsdelar som stannar till på väg till eller från jobbet. En tanke är, enligt våra guider, att de som inte har råd eller möjlighet att hyra en plats i saluhallen ska kunna ha ett torgstånd utanför, något som också skulle tilltala dem som inte har råd att handla sina livsmedel där. Integration förväntas dock främst ske *bland de boende i området* tack vare mötesplatser mellan husen, kolonilotter och verksamhetslokaler som är tänkta i bottenvåningarna, säger våra informanter. Det finns också ett område i stadsdelen där det temporärt arrangerats pallodling i projektet Kvartersodlat Kvillebäcken med föreningen/nätverket Stadsjord som organisatör (Stadsjord 2011).

Figur 6. Nya Kvillebäcken i vardande.

I filmen om visionen framstår ”det mångkulturella” som ett exotiskt inslag som lokaliseras till saluhallen. Det mångkulturella blir en exotisk accessoar till det moderna urbana livet, och kan i bästa fall komma till uttryck i saluhallen men inte i det övriga Kvillebäcken. De människor som i övrigt kommer att befolka stadsdelen är vit medelklass, tycks det. De höga kostnaderna för de nyproducerade lägenheterna utgör förmodligen ett hinder för att skapa den sociala blandning som annars är ett vanligt uttryck för social hållbarhet. De intervjuade påpekar att Kvillebäcken främst kommer att bli ett bostadsområde för ”folk med god ekonomi”, dock inte en ”gräddhylla”. Ändå associeras till internationella storstadsmiljöer i filmen om visionen; den presumtiva Kvillebäcksbon berättar att hon ser ut över södra älvstranden från en takterrass och berättar att ”vi brukar drömma om att vi sitter i New York” och konstaterar att ”Kvillebäcken är lite kontinentalt och samtidigt så Göteborgskt” (Älvstranden Utveckling AB 2011).

Organisation och ledning

Huvudaktörer är Kvillebäckskonsortiet (Veidekke, Derome, HSB, Ivar Kjellberg, NCC, Wallenstam och Älvstranden Utveckling), Göteborg Energi, Business Region Göteborg, Renova, Fordonsgas i Väst, stadskansliet, stadsbyggnadskontoret och trafikkontoret. Åtgärderna utvecklas i samarbete med Volvo, Envac, Västtrafik, Chalmers med flera företag. Forskare från Göteborgs universitet har varit delaktiga i utformningen och utvärderingen av de dialogprocesser som genomfördes inför planläggningen i området. (Göteborgs stad 2010). Trots att det funnits en politisk vilja att omvandla området så har det tidigare mer eller mindre lämnats åt sig själv, delvis på grund av att det krävts relativt hög exploatering för att klara av omvandlingen ekonomiskt. Det är också orsaken till att Älvstranden Utveckling AB tillsammans med sex andra bolag bildade ett gemensamt konsortium för att kunna realisera projektet. Konsortiet har kommit överens om ”Kvillebäcksfördraget” där ett avtal gjorts för att bygga ett resurssnålt och kretsloppsanpassat område. (Göteborgs stad 2010: 4).

Sammantaget utgör intressenterna i Kvillebäcksprojektet ett typexempel på ett intimt samarbete mellan resursstarka näringslivsaktörer och representanter för ledningen i en storstad. På den yta där det förut fanns en stor variation av verkstäder, småaffärer, moskéer, föreningslokaler etc. byggs nu nya bostäder, affärs- och kontorslokaler som sammantaget ska ge ”den andra sidan” av Göta älv en ny image som en del av Centrala Älvstaden. Man kan säga att den tidigare, verksamhetsblandade stadsdelen nu ersätts av en stad med annan ”blandning”, anpassad till staden Göteborgs vision om Centrala Älvstaden.

Stadspolitiskt kontext

På Lunds kommuns hemsida presenteras ”Den hållbara kunskapsstaden” som ett investeringsprojekt för hållbara satsningar inom ”Kunskapsstråket”. Projektet, som pågår 2010 till 2014, är ett samarbete mellan fem organisationer: Statens fastighetsverk, Akademiska Hus AB, Ikano Kontor, AF Bostäder och Lunds kommun. Innovativa energilösningar, förtätning av campusområdet, hållbara mobilitetslösningar med människan i fokus, grönska i staden och en ny mötesplats genom Hållbarhetshuset ska förverkligas. Ett stöd på 48 miljoner kronor från Delegationen för hållbara städer ska möjliggöra miljöinvesteringar på upp till 160 miljoner kronor.

Projektet är en viktig motor i Lunds arbete för hållbar stadsutveckling. Bred samverkan mellan projektets aktörer och andra intressenter är viktig. Genom seminarier, workshops och studiebesök kan många ta del av de satsningar och erfarenheter som görs. *Förhoppningen är att samarbetet inte ska avslutas när projekttiden går ut, utan att nya idéer ska utvecklas och nya samarbeten ska ta vid* (Lunds kommun 2013; vår kursivering)

Den fysiskt och ekonomiskt största investeringen ligger dock i framtiden, det vill säga en sedan länge planerad spårväg som är tänkt att sträcka sig från Centralstationen upp till de nya forskningsanläggningarna ESS och MAX IV i Norra Brunnshög. I skrivande stund saknas dock ett positivt besked från regeringen om att tillskjuta den partnerfinansiering som projektet behöver för att sätta igång och en lokal debatt pågår om spårväg verkligen är den rätta lösningen på persontransportfrågan.²³

Lundprojektet har således en annorlunda karaktär än de övriga sju delegationsprojekt vi studerat. Fokus ligger inte på en specifik stadsdel utan på åtgärder i ett ”stråk” som sträcker sig från stadens centrum genom universitetsområdet upp till de nya europeiska forskningsinstitutioner som nu byggs upp. Inramningen är en förväntad kraftig expansion av staden och därmed sammanhängande utmaningar för stadspolitik och planering. Vissa likheter finns dock med Malmös strategi att etablera ett stråk mellan Västra Ham-

²³ ”Lund har 114 000 invånare och antalet ökar med 1-2 procent per år. Därtill kommer nästan 30 000 heltidsstudenter och tusentals pendlare. I området från Lunds innerstad mot Brunnshög finns och planeras cirka 25 000 arbetsplatser, bland annat på forskningsanläggningar som Ideon och Medicon Village. Med de nya forskningsanläggningarna ESS och MAX IV, kommer Lund som kunskaps- och innovationscentrum få ytterligare internationell tyngd. Cirka 50 000 människor kommer att bo och arbeta i Brunnshög. – Den mark som nu bebyggs i Brunnshög är gammal jordbruksmark. Då gäller det att utnyttja den effektivt med tät bebyggelse. Den forskarby som byggdes vid Ideon på 80-talet var en anonym miljö med kontor och mycket asfalt i form av p-platser. Nu vill vi bygga en tät stad med blandad bebyggelse, där spårvägen går som ett centralt stråk och varje station blir en nod för bebyggelsen runt omkring. 225 hektar ska byggas med arbetsplatser, bostäder, kaféer och butiker. – Vår målsättning är att minimera klimatpåverkan och elanvändningen. Vi vill balansera användningen av jordbruksmark med stadsodling och maximera upplevelsorna i området, bland annat genom att skapa nya promenadstråk.” (Per Svensson, exploateringsingenjör för Brunnshögsprojektet i Lund, citerad av Maritha Sandberg-Löf i tidskriften *Trafikforum* nr 3 2014, s. 12-14). Enligt Hållbar kunskapsstad Lund NEs årsrapport för 2011 skulle spårvägen stå klar 2014.

nen och Rosengård och Göteborgs strategi att länka in Kvillebäcken i Centrala Älvstaden, med en ”älvskyttel” som transportlänk. Förutom den sedvanliga referensen till de tre hållbarhetsdimensionerna nämns ”social” hållbarhet endast i samband med den del av projektet som handlar om kompaktboende för studenter, under rubriken ”Förtätning och blandstad i campusmiljö” (Lunds kommun/Lund Northeast 2010). I årsrapport 2011 till Delegationen för hållbara städer finns ingen explicit referens till social hållbarhet (Lunds kommun 2011). I projektet, som är en pusselbit i en omfattande satsning på ”det hållbara stråket”, ligger tyngdpunkten på ekologisk hållbarhet. Det innebär förstås inte att projektet skulle sakna sociala implikationer som vi nu kommer att se.

Utmaningar, mål och lösningar

Vid vårt första samtal med företrädare för projektet i Lund hösten 2012 lyfte kommunalrådet fram en potentiell motsättning mellan Lund som en stad för en kommande internationell kunskapselit och ”Lundafolkets” stad representerad av såväl en traditionell akademisk kulturelit som industriarbetare och ”vanligt folk”. Därför ses det som viktigt att jobba för att den nya stora forskningssatsningen får en bred acceptans.²⁴ Här blev det en diskussion där vi som forskare efterlyste ett tydligare socialt perspektiv bakom de många åtgärder som planerades eller redan var i gång. Övriga deltagare i diskussionen instämde. I diskussionen framfördes att ett tänkbart socialt perspektiv skulle kunna ta sin utgångspunkt i medborgarrollen, det vill säga att lägga fokus på att åtgärderna skall genomföras med uppmärksamhet på att de också ska vara till nytta och glädje inte bara för ”kunskapseliten”. Men vad skulle detta kunna betyda konkret? Hur kan Lunds medborgare göras delaktiga i den förvandling av staden som tycks vänta?

Även om det sociala perspektivet inte är explicit i Lundprojektet, så finns det en implicit tanke att åtgärderna ska förankras och få legitimitet hos medborgarna. Medborgarstämma i form av ”dialogkafé” kring specifika frågor är en metod som i andra sammanhang använts för att inhämta synpunkter från medborgare, till exempel den 24 oktober 2012 när boende i Östra Torn, Mårtens Fälad och Linero bjöds in för att samtala kring hur dessa tre områden kan bli

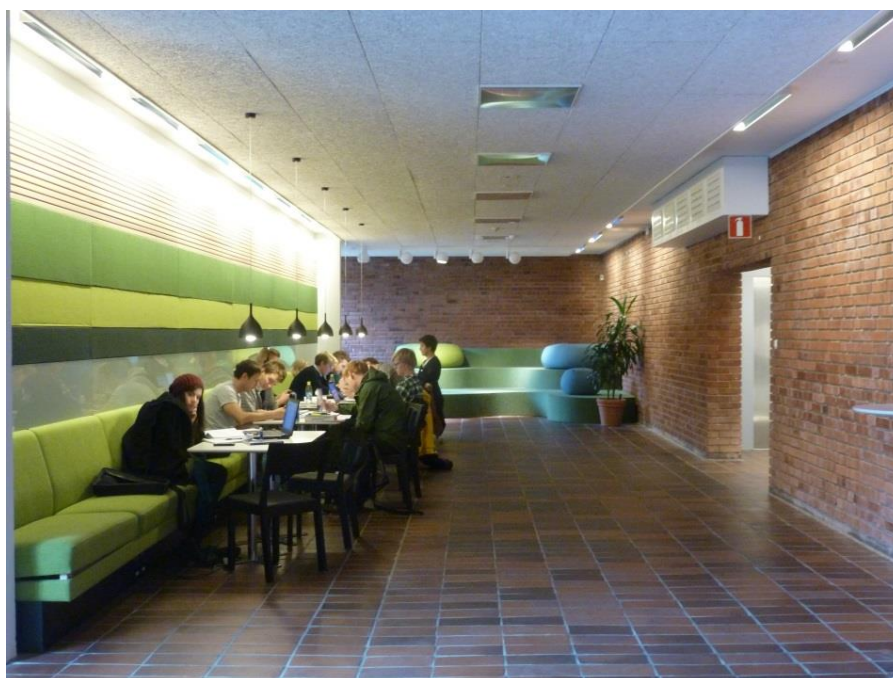
en plats där fler människor med olika bakgrund, ålder och livsstil möts och har glädje av varandra [...] en ännu bättre plats att bo på när Lund växer österut och i nordost [...] Hur kan kopplingen mellan Östra Torn, Mårtens Fälad, Linero och övriga Lund bli enklare för olika människor som rör sig i staden? (Lunds kommun 2012)

²⁴ På en telefonstolpe i centrala Lund fann vi följande klistermärke: ”Lund är inte deras att sälja. Låt inte Lund förvandlas till en stad som bara överklassen har råd att äta, bo, handla, plugga och leva i. Motstånd lönar sig.” Som adressat angavs ”Virvelvinden.net”, en hemsida som nu har lagts ned och övergått till <http://alltataalla.com/lund>, en hemsida tillhörande Förbundet Allt åt alla, en partipolitiskt obunden vänsterorganisation (Förbundet Allt åt alla 2013).

Samtalen vid en medborgarstämma sker i smågrupper, kommunen besvarar alla inkomna frågor skriftligt och svaren görs tillgängliga på dess hemsida:

I medborgardialogen ges Lunds förtroendevalda möjlighet att få höra lundabors syn på gemensamma frågor, och lundabor får aktuell information. Mötet kan inte besluta om att åtgärder skall genomföras, men det som kommer fram i medborgardialogen återrapporteras till kommunfullmäktige. (Lunds kommun 2012)

Deltagarna i vårt intervjusamtal menade att det finns en långvarig kritik mot kommunen att inte göra tillräckligt för att bredda kulturen till ”vanliga” Lundabor. På senare tid har dock en rad initiativ i den riktningen tagits, till exempel körfestival, barn- och ungdomsfestival, litteraturfestival och Skissernas Museum. ”Lund har länge varit ett självspelande piano” var ett uttryck som nämndes, åsyftande det förhållandet att Lund på grund av sin historiska tyngd inte behövt jobba för sin identitet och sitt varumärke. Men nu står staden inför utmaningen att tydligare definiera sin roll i skärningspunkten mellan traditionell akademisk självklarhet och det nya som är på väg, det vill säga jättesatsningarna ESS och MAX IV; statligt och europeiskt finansierade laboratorier för avancerad materialforskning. Hur ska Lund bli en socialt hållbar stad som svarar mot behov och önskemål hos såväl en europeisk kunskapselit som traditionell akademisk kulturelit och övriga lundabor? Det handlar med andra ord om spänningar mellan olika urbana identiteter.

Figur 7. Modern akademisk miljö i Lund.

Organisation och ledning

Projektets karaktär som ett stråk genom centrala Lund via en rad akademiska institutioner upp till Brunnshög innebär att en rad intressenter är involverade för att genomföra olika åtgärder. Lunds kommun, Statens fastighetsverk, Akademiska Hus, Ikano fastigheter och AF Bostäder omnämns i årsrapporten för 2011 som samverkande aktörer med kommunkontorets avdelning för miljöstrategi, folkhälsa och säkerhet som ansvarig för övergripande samordning, administration och utvärdering av programmet ”Den hållbara kunskapsstaden Lund NE/Brunnshög”.

I september 2013 konfirmerades det så kallade ”Brunnshögskontraktet” som vägledande när man bygger det nya området i Lund:

Tanken är att kontraktet ska göra området socialt, ekonomiskt och miljömässigt hållbart. Kontraktet undertecknades i Rådhuset av kommun, VA SYD och Lunds Energi men förhoppningen är att det ska bli ett levande dokument. – Vi hoppas få in andra aktörer, som lärosäten och företag och då kanske man måste omformulera och lägga till, säger Eva Dalman som är projektchef för området. (Lund. Lokaltidningen 2013)

Utan att gå in på detaljer i ledningsorganisationen för projektet avtecknar sig konturerna av ett partnerskap mellan kommunen och ett par statliga och privata fastighetsägare som styrande aktörskonstellation med kommunen som samordnande spindel i nätet. Medborgarna apostroferas inte i detta sammanhang även om ordet ”socialt” nu förekommer. Som framgick av samtalen med en ledande politiker och några ur ledningsgruppen kan man se de återkommande medborgarstämmorna (två stycken under 2012 och fyra under 2013) som en kanal för kommunen att på stadsdelsnivå få in synpunkter från medborgare i konkreta frågor.

Dialog 3.0, Drottninghög, Helsingborg

Stadspolitisk kontext

Drottninghög, som byggdes under miljonprogrammet och ägs av Helsingborgshem, är 40 hektar stort och har cirka 3000 invånare i 52 lamellhus, de flesta tre våningar, och 1114 lägenheter. I likhet med de flesta andra områden från denna tid var det från början välförsett med matvaru- och andra butiker samt offentliga lokaler såsom fritidsgård, bibliotek och vårdcentral. Drottninghög centrum var ursprungligen också avsett att betjäna ett näraliggande område, Fredriksdal. I programmets samrådsförslag beskrivs den fysiska miljön mellan husen i övervägande positiva ordalag, till exempel på följande sätt:

De privata uterum som finns i området utgörs i huvudsak av husens balkonger och uteplatser som hör till marklägenheterna. Uteplatserna är tydligt markerade med små staket eller buskar

och sprider en känsla av trivsel och intimitet till det täta gårdsrummet. Dessutom ger uteplatserna fler ögon på gården vilket gör att kontrollen på rummet ökar. De lummiga gröna rummen på husens baksidor ger en fantastisk grönska till husen [...] Varje gård har varsin lekplats och på många ställen finns också två lekplatser på varsin sida om gångstigen. På några ställen [...] finns också lite större lekplatser. Den kanske mest omtyckta lekplatsen är den som ligger i en av de halvmåneformade buskagen vid Hålan [en stor svacka som fått sitt namn efter platsens form – där finns sedan början av 1990-talet ett utomhusbad: ”en betydande och mycket omtyckt mötesplats i Drottninghög”] (Helsingborgs stad 2012: 11, 16-17)

Samrådsförslaget ger en bild av Drottninghög som ett väldigt grönt område med synliga rötter till en tid när betesmark, fruktodlingar och handelsträdgårdar var tydliga identitetsmarkörer, med andra ord fjärran från de stereotypa betongbilder som valsat runt om miljonprogrammets boendemiljöer i mediedebatten.

Planprogrammet innehåller ”ett förslag till en ny struktur för stadsdelen, som bygger på att området ska öppnas, kopplas och förtätas”. De tre nyckelord som anges i syftet är alltså ”öppna” = ”Lyfta fram inneboende kvaliteter och synliggöra områdets outnyttjade potentialer”; ”koppla” = ”Bryta med befintliga barriärer och knyta området närmare resten av Helsingborg”; ”förtäta” = ”Möjliggöra för en fördubbling av antalet bostäder på Drottninghög” (Helsingborgs stad 2012). Förslaget är med andra ord både riktat inåt och utåt, det finns en ambition att ge området en positiv identitet som en integrerad del av hela Helsingborg.

Utmaningar, mål och lösningar

I samrådsförslaget från juni 2012 ges en koncentrerad bild av vilka utmaningar som står på dagordningen för Drottninghög, vilka mål och vilka lösningar som förordas för att möta utmaningen att:

på olika vis lyfta områdets status samt förändra människors medvetande och syn på området. Förutom att byggnader och bostäder behöver renoveras och moderniseras, så finns också behov av att skapa förutsättningar för en större variation av bostadstyper med blandad bebyggelse. Ohälsotalen och arbetslösheten ska minska, utbildnings- och inkomstnivåer förbättras, och målet är att Drottninghög statistiskt ska spegla den övriga staden Helsingborg. Genom att se Drottninghög utifrån ett helhetsperspektiv är ambitionen att området skall bli en förebild för hur Helsingborg kan arbeta med och utveckla sina miljonprogramsområden och tillföra nya värden till staden som helhet. Ledord [...] är att skapa förutsättningar för en hållbar stadsutveckling, lyfta fram och förädla områdets befintliga värden och samtidigt möjliggöra en ökad sammankoppling med övriga staden, med tydlig kommunikation under hela förändringsprocessen. (Helsingborgs stad 2012: 6)

I citatet finns tydliga referenser till aspekter vi funnit centrala i den samlade bilden av hur projektet tolkat social hållbarhet (jämför hållbarhetspyramiden!): skapa en mer positiv platsidentitet; öka variationen av bostadstyper; göra insatser för att öka den sociala

inkluderingen. Drottninghög ska bli en förebild för stadens arbete med andra miljonprogramområden och dessutom tillföra värden till och kopplas samman med den övriga staden.

I citatet ovan talas om ”kommunikation under hela förändringsprocessen”, vilket osökt leder in på det av Delegationen för hållbara städer stödda projektet ”Dialog 3.0 för DrottningH med ungdomar i fokus”. Projektet startade formellt först vid årsskiftet 2012/13 men måste förstås mot bakgrund av den bredare satsning på stadsdelen Drottninghög som redan inletts. Redan i programsamrådet framhålls samverkan och dialog som viktiga ledord:

Genom att involvera människor på ett tidigt stadium i förändringsarbetet finns dessutom en förväntan om att självbilden av området förstärks och att denna i förlängningen stärker områdets status som en attraktiv del av staden. [...] En aktiv medborgardialog måste, för att vara aktiv, pågå under förändringsprojektets alla faser – från det tidiga idéstadiet till genomförandet. (Helsingborgs stad 2012: 29)

Ett synligt uttryck för dialogambitionen är Idéa Drottninghög, en mötesplats med biblioteket som bas för ett brett spektrum av faktiska och möjliga aktiviteter:

IdéA på Drottninghögs bibliotek i Göteborg är en levande mötesplats för dig som bor på Drottninghög med omnejd. Alla åldrar är välkomna. Titta in och ta en fika, låna en bok eller en symaskin. Du kan också delta i olika kurser. Vill du göra något annat? Vi hjälper dig att komma igång! (Helsingborgs stad 2012: 29)

Figur 8. Pallkragssodling i park, Drottninghög, Helsingborg.

Projekt Dialog 3.0 har föregåtts av andra dialogprojekt med fokus på ungdomar: Arkitekter i skolan (AIS), Min väg till skolan, Vårt Drottninghög, Önskekartan och Mina kvarter. Det sistnämnda projektet startade i maj 2012 med sju högstadieungdomar under ledning av en fritidsledare (Multiteket) och en projektledare (DrottningH). Med hjälp av Svensk Byggtjänst har Drottninghög byggts upp i ett dataprogram inspirerat av dataspelet Minecraft. Ungdomarna har sedan fått använda programmet för att ”testa, visualisera och konkretisera sina och andras idéer kring områdets utveckling”.

Sammanfattningsvis kan sägas att alla idéer på olika vis förmedlar en önskan om bra och aktiva mötesplatser som även inkluderar människor från andra bostadsområden, och att man gärna ser projekt eller installationer som får omvärlden att positivt intressera sig för Drottninghög. (Helsingborgs stad 2012: 33)

Under våren 2014 arbetar Dialog 3.0 med guidade turer på Drottninghög och har anställt 8 ungdomar över 16 år boende som guider vid promenader i Drottninghög och de angränsande områdena Filborna och Dalhem (Helsingborg stad 2013).

Organisation och ledning

Projekt DrottningH och dess utlöpare Dialog 3.0 ”ägs” av Helsingborgs stad genom en politisk styrgrupp med ledande tjänstemän från olika förvaltningar, som i sin tur utsett en projektgrupp för det operativa arbetet. ”Projektarbetet präglas av en bred samverkan mellan stadens förvaltningar och bolag, där AB Helsingborgshem utgör en betydelsefull aktör” (Helsingborgs stad 2012: 6). Projektledningen för Dialog 3.0 är delad mellan en planarkitekt från stadsbyggnadsförvaltningen och en kommunikatör från stadsledningsförvaltningen.

Storsjö Strand, Östersund

Stadspolitisk kontext

Neddragningar och till slut nedläggning av tre regementen i Östersund 2006/2007 blev en grogrund för nya initiativ som kunde ge framtidshopp för staden. Det är här projekt Storsjö Strand kommer in i bilden. Storsjö Strand framstår som en viktig pusselbit i Östersunds kommuns plan för sin framtida utveckling. I förslaget till översiktsplan för 2009 beskrivs förutsättningarna för en exploatering av den obebyggda marken mellan järnvägen och Storsjön. Här planeras för både arbetsplatser och service

i meningen att skapa en attraktiv och funktionsblandad stadsdel med bra samband till staden i övrigt. Samtidigt skapas en attraktiv strandpark till glädje för stadens invånare, besökare och områdets egna invånare. Ett viktigt syfte är också säkerställa järnvägstrafikens markanspråk och dess framtida utvecklingsmöjligheter. (Östersunds kommun 2009)

Planförslaget utgår från exploateringstalet 1,0. Detta motsvarar maximalt 500 nya bostäder i området, eller mer troligt ett mindre antal bostäder samt i övrigt arbetsplatser och service. Ett område mitt emot centralstationen reserveras för eventuella hotell. Järnvägens byggnader kan delvis komma att kompletteras med ny bebyggelse för kontor, bostäder och kulturverksamheter. Ett resecentrum kan skapas i området kring centralstationen med mer frekvent angöring av busstrafik. Områdets trafikförsörjning och samband med staden betonas bland annat genom planskilda korsningar över järnvägen. Storsjö Strand har ett stort allmänintresse för rekreation vilket motiverar ett gångstråk närmast vattnet. ”Storsjö strand kommer att länka samman badhusparken och hamnen med grönområdena söder om Minnesgårde och vidare längs Brunflovisen.” Med andra ord är projekt Storsjö Strand en angelägenhet inte bara för dem som kommer att bo eller vara verksamma där, det är också en central pusselbit i ett bredare stadspolitiskt koncept, som ett område med potentiell dragningskraft på både övriga invånare i och besökare till Östersund.

Utmaningar, mål och lösningar

”Storsjö strand ska bli en stad i staden. Det ska vara en stad och inte ett bostadsområde. Ja, Storsjö strand kommer bli något helt annat än vad det är i dag.” Så lyder rubriken i en notis i Länstidningen Östersund oktober 2013:

Storsjö strand ska bli nästa nya stadsdel i Östersund, och det kommer att bli en stadsdel utöver det vanliga. Det står klart efter onsdagens informationsmöte mellan invånarna, kommunen, byggherrarna och arkitekterna som är inblandade i projektet. I dag består Storsjö strand mer eller mindre av ett industriområde, med förorenad mark och sly som det enda gröna. Men i framtiden kommer snarare motsvarigheten att hägra i området. En ny stad ska byggas, med stora grönområden, närheten till Storsjöns vatten, energieffektiva och hållbara hus. Från arkitektfirmorna presenterade man en grön framtid där dagvattnet i området ska renas rigoröst innan det får gå ut i Storsjön och gator ska inte vara bredare än dagens Törnersgränd eller Prästgatan. Solveig och Håkan Palm, ett par i övre medelåldern, tillhörde genomsnittliga besökaren på mötet. I dag äger de en stor gård. – Men vi börjar väl känna att det är på tiden att kanske hitta något annat mindre, säger Solveig. En lägenhet på Storsjö strand verkade därför inte helt främmande för paret efter informationen. – Det ser ju ut att bli väldigt fint, så man får väl se hur mycket det kommer att kosta när det är dags, säger Solveig. (Nyman 2013)

Notisen ger en talande bild av intentionerna bakom projekt Storsjö Strand. Den nya stadsdelen skall bli ”en stad i staden” men samtidigt vara sammanlänkad med den övriga staden och ha egenskaper som gör den attraktiv också för andra östersundsbor och besökare. Det strandnära läget med promenad längs vattnet och offentliga platser blir tillgångar som förväntas få en sådan dragningskraft.

Figur 9. Plats för ny stadsdel i Östersund.

Organisation och ledning

Med stadens finansutskott (politiker) och plangrupp (tjänstemän från flera förvaltningar) som ledning anlätades fyra externa konsulter med uppgift att forma projektets hållbarhetsprofil, i detalj redovisad i en programskrift (Östersunds kommun 2013a). Motsvarande dokument finns även med fokus på funktionsprogram-kretslopp respektive gestaltning. De fyra konsulterna hämtades från olika håll²⁵ med motiveringen att få ett brett kunskapsunderlag som grund för det egna lärandet.

I lägesrapport 2012 till DHS beskrivs arbetet som en process i fem faser. I den första fasen etablerades arbetsformer och en ”gemensam värdegrund kring hållbarhet”, med stor vikt vid att ”identifiera Östersunds särart och behov för att på så sätt få fram de mest anpassade hållbarhetsaspekterna för projektet”. Fas 2 lade tyngdpunkten vid dialog med olika intressenter: byggherrar, kommunpolitiker, östersundsbor i allmänhet, mittuniversitetet, näringslivet, Jämtkraft och Östersund Vatten. Fas 3 lade fokus på att hitta en ”hög hållbarhetsprofil” som grund för fas 4, ”leveransfasen”, manifesterad i ett hållbarhets- och ett gestaltungsprogram:

Hållbarhetsprogram är det dokument som sammanfattar hela projektets hållbarhetsambition med vision, mål, mätbara krav samt en tydlig beskrivning av hur arbetsprocessen ska gå till för att leva upp till kraven. (Östersunds kommun 2013b)

I slutet av 2012 inleddes fas 5, implementeringen, där syftet är att

²⁵ White Arkitekter, WSP, SWECO och Arken.

Visionen, målen och hållbarhetskraven skall implementeras i de fysiska byggprojekten. Denna fas kommer att pågå tills projektet är färdigbyggt och avslutat. Under vägen genomförs kontinuerlig erfarenhetsåterföring för att förbättra arbetsprocess och krav. (Östersunds kommun 2013b)

Sammantaget framstår planeringsprocessen 2012 som en väl genomtänkt rationalistisk sådan, ledd av en grupp kommunala tjänstemän med externa konsulter som utförare, och med dialoginslag från intressenter utanför denna krets.

Östra Sättra, AB Gavlegårdarna

Stadspolitisk kontext

Det av DHS stödda planeringsprojektet (2009-2010) presenteras i en rapport (2010-12-17) med titeln *Sköna gröna Sättra. Program och förstudier inför stadsdelsförnyelse i Östra Sättra, Gävle kommun* (Gavlegårdarna 2010). Geografiskt fokus ligger uteslutande på den del av det kommunala bostadsföretaget Gavlegårdarnas bostadsbestånd som kallas Östra Sättra. Cirka 30 000 av Gävles 90 000 invånare bor och lever i något av Gavlegårdarnas boenden. Det handlar således, i det korta perspektivet, om områdesförnyelse och inte stadsförnyelse i bred mening. Det vore dock fel att endast stanna vid en sådan beskrivning eftersom de åtgärder som pekas ut i programmet ingår i Gavlegårdarnas tillämpning av det företagsekonomiska synsätt som kommit att gå under namnet socialt företagsansvar [Corporate Social Responsibility]. Det handlar om

att ta ansvar inte bara för de positiva effekter företaget har på samhället, utan också för de negativa. Det handlar om hur vi på frivillig grund integrerar social och miljömässig hänsyn i vår verksamhet i samverkan med våra intressenter. Detta utifrån perspektiv kopplade till socialt ansvarstagande, miljöansvar, ekonomisk hållbarhet samt ett etiskt förhållningssätt till vår personal. CSR handlar om att vara handlingskraftig, trovärdig och öppen i frågor som berör människa och miljö. (Gavlegårdarna 2012: 3)

Mellan 2001-2010 genomförde Gavlegårdarna ett omfattande förnyelsearbete i innerstadsdelen Öster (Sundin 2007; Öresjö *et al.* 2010) och erfarenheter av detta arbete har spelat roll för det som nu sker i Östra Sättra och andra stadsdelar, något som understryks vid samtal med projektledningen. De aktiviteter som initierats i anslutning till ”Sköna gröna Sättra” framstår som väl integrerade i Gavlegårdarnas långsiktiga strategi för områdes- och stadsförnyelse.

Utmaningar, mål och lösningar

Ett längre citat från programskriftens sammanfattning ger en överskådlig bild av den lägesbedömning som bildar utgångspunkt för projektet:

I dag präglas Östra Sättra av överdimensionerade parkeringsplatser och otydliga entréer. Sikten är skymd, bäckrummet igenvuxet och här saknas naturliga mötesplatser och utrymmen

för spännande lek. I vårt förslag förvandlas nya Östra Sättra till en grön stadsdel full av liv och rörelse. Områdets hjärta blir en park med tydliga entréer och flera platser där människor kan mötas. Parkeringsplatserna blir färre, vegetationen kring Tickselbäcken gallras och en gång nära vattnet skapar ett trevligt stråk. I Östra Sättra vill människor leva, inte bara bo. Bostädernas uteplatser, entréer och cykelparkeringar får ny utformning med bättre belysning och befintliga avgränsningar av betong ersätts med vegetation. Vegetation i form av friväxande häckar förstärker även gränsen mellan privat och offentlig mark.

En viktig del i arbetet med förnyelsen av Östra Sättra är boendedemokrati. Det handlar inte bara om att sättraborna ska få vara med och bestämma, utan även om det naturliga nätverksbyggande som uppstår i processen.

Det barrskogstäckta Gävleborg ligger i ett gränsland där nordliga och sydliga arter möts. Kring Östra Sättra finns flera värdefulla biotoper med lövskog, våtmarker och ängar. Gävle kommun sätter stort värde på naturen runt Östra Sättra, både som rekreatiomsområden och som värdefulla naturområden. Områdets vattendrag spelar stor roll för den biologiska mångfalden. Det finns goda förutsättningar för att öka den biologiska mångfalden även inom Östra Sättra. Här utnyttjas närheten till områden med hög biodiversitet. Genom att öka den biologiska kvalitén i Östra Sättra kan växter och djur från omgivande områden sprida sig till de nya habitatfragmenten i stadsdelen. Sättraängarna har under flera hundra år använts som betesmark. (Gavlegårdarna 2010: 5)

Förutom vatten-, avfall- och energifrågor, som vi inte går in närmare på här, är *boendemiljö* det fjärde ledordet i programskriften. Det faktum att det kronologiskt föregår de tre andra rubrikerna markerar det sociala perspektivets grundläggande betydelse för projektet:

Målet är att stärka de boendes delaktighet och engagemang i förnyelsen av det egna boendet och närmiljön så att det blir ett bestående resultat i form av fungerande mötesplatser och nätverk med ökad trivsel och minskad omflyttning. (Gavlegårdarna 2010: 7)

I programskriften finns också en formulering som uttrycker en ambition att koppla samman det sociala perspektivet med insatser ”för att göra de boende medvetna om hur deras val och livsstil påverkar utvecklingen mot en hållbar livsstil” (Gavlegårdarna 2010: 7). Rubrikord som anger inriktningen på sådana åtgärder är: rummet kring Tickselbäcken; nya entréer till Sättraängarna; nya mötesplatser på Sättraängarna; upplevelselek på Sättraängarna; det gröna hjärtat; gröna gårdar, Sättra naturvärden. Eftersom DHS-stödet endast avser *planeringen* av åtgärder är tidsperspektivet alldeles för kort för att kunna säga om planerna kommer att realiseras eller inte, men vid besök och samtal med projektledningen i april 2014 framstår planerna som väl förankrade och levande i Gavlegårdarnas aktuella planer för framtiden:

Enligt styrelsebeslut hos AB Gavlegårdarna kommer den fortsatta stadsförnyelsen att ske enligt vårt arbetsnamn ”Sköna gröna Sättra” och stadsdelsförnyelsen är ett samarbetsprojekt mellan olika kommunala förvaltningar och genomförs med ett starkt hållbarhetsperspektiv

[...] omfattar såväl upprustning av fastigheter som utemiljöer och allt sker i dialog med de boende- (Östra Sättra 2014, enkätsvar)

Figur 10. Hyreshus i Östra Sättra, Gävle.

Organisation och ledning

Projektet är ett samarbetsprojekt där Gavlegårdarna är projektsamordnare med en projektledare från företaget som har en konsult (landskapsarkitekt) vid sin sida. Samarbete sker med kommunala förvaltningar, föreningar, företagare, skolor, förskolor, seniorboende och äldreboende. Redan i projektets inledning finns flera samarbetspartners där alla bidrar med sin kunskap och resurser till arbetet. Bostadsföretagets ledande roll är dock tydligt markerad med projektet väl integrerat i en långsiktig strategi.

4 TEMATISK ANALYS

Vi lämnar nu de översiktliga beskrivningarna projekt för projekt och gör en tematisk analys utifrån de riktlinjer vi presenterat ovan i kapitel 2. Under varje tema ger vi exempel från de olika projekten utan anspråk på att värdera varje projekt som sådant.²⁶ Ambitionen är att med exemplen som illustration lyfta fram erfarenheter och frågeställningar som kan ligga till grund för fortsatta överväganden om hur ”social hållbarhet” kan omsättas i praktisk politik.

4.1 DHS-stödets betydelse: mervärde eller ”det här hade vi gjort ändå”?

Ett DHS-krav på projekten var att de skulle konstrueras så att de kan integreras med samordnad, långsiktig planering och verksamhet i en etablerad struktur med kommuner och/eller bostadsföretag, i samverkan med näringsliv och aktörer i det civila samhället. Projekten skulle inte få bli fyrverkeripjäser som flammor upp under en kort tid, sedan falnar och dör. Åtgärder som möjliggjorts med DHS-stöd skulle med andra ord kunna vara delar av större ”paket” med sikte på framtiden, men måste för sin fortlevnad få någon som ”tar över stafettpinnen”, det vill säga lita på egna organisationslösningar och andra finansieringsvägar än DHS.

Vår slutsats är att DHS-stödet överlag setts som en möjlighet att komplettera projekten med åtgärder som förstärker en redan vald och beslutad huvudinriktning i linje med lokala politiska prioriteringar. Med andra ord har det funnits en tanke om hur de åtgärder man fått stöd för kan integreras i egna planer och genomföranden. Med viss förenkling kan man säga att flera projekt i botten har en ekoteknologisk-fysisk karaktär, men att de genom DHS-stödet kunnat ”kryddas” med sociala mervärden. I flera projekt har sociala mervärden kunnat utvinnas genom överlappning till parallella projekt med social inriktning.

I de stadsdelar som domineras av miljonprogramsområden har DHS-stödet blivit en pusselbit i långsiktiga renoverings- och förnyelsestrategier. Stödet har integrerats med satsningar som ändå skulle ha gjorts men har inneburit en tydligare hållbarhetsprofil än vad som annars skulle blivit fallet. Hållbara Järvas solcellsatsning sticker här ut på så sätt att just denna satsning inte alls blivit av utan stöd från DHS.²⁷ Den modell för boendediolog som utvecklades kring renoveringen av sju hus i Husby skulle heller inte ha kommit igång utan den satsning på två projektledare som blev möjlig tack vare DHS-stödet. Samma sak gäller cykelskolan och aktiviteterna runt denna, liksom den omfattande studiecirkelverksamhet med miljöprofil som bedrivits under projektperioden. Huruvida dessa aktiviteter får en fortsättning när projektfinansieringen upphör är dock

²⁶ De flesta av projekten utvärderas var för sig av olika följeforskare.

²⁷ Enligt beviljad ansökan skulle Hållbara Järva innehålla en satsning på vindkraftverk, men projektet fick efter en kort tid grönt ljus för att växla detta mot en satsning på solceller.

osäkert. Projektledarna har själva föreslagit att Stockholm stad anställer en ”hållbarhetsstrateg”, vilket skulle kunna borga för att de dialog-aktiviteter som pågår i hägnet av Hållbara Järva kan få en fortsättning.

DHS-stödet har ofta inneburit att projekten kunnat förstärka sin ledningsfunktion med samordnande och/eller kommunikativ kompetens. En tydlig effekt av DHS-stödet är just den personella förstärkning som Järvafallet är exempel på. Liknande effekter av detta stöd redovisas av andra projekt. Östra Sättra har anlitat en landskapsarkitekt från konsultfirman Tema för att jobba tillsammans med projektledaren från Gavlegårdarna. Ledningsgruppen för Storsjö Strand har utsett en intern styrgrupp kompletterad med fyra externa konsulter som tillsammans tagit fram ett ambitiöst hållbarhetsprogram med uppgift att också ”driva dialogprocesserna samt arbeta med kommunikation och utbildning i projektet” (Östersunds kommun 2013: 14). I delprojekt Dialog 3.0 av projekt DrottningH är ledarskapet delat mellan en landskapsarkitekt från stadsbyggnad och en kommunikatör från stadsledningen. Projektet är helt fokuserat på dialogaktiviteter, i synnerhet med barn och ungdomar i bostadsområdet och här finns en ambition att erfarenheter från projektet ska berika kommande planprocesser. Hållbara Rosengård leds av särskilt utsedd person i Malmö stads miljöförvaltning med en processledare från samma förvaltning vid sin sida.

Typiska svar från projekten är att projektet skulle ha genomförts ändå men med en svagare hållbarhetsprofil:²⁸

- ”Ja, projektet i sin helhet är ett omfattande projekt motsvarande 200 miljoner kr, och det skulle ha genomförts till största del – dock hade vissa insatser uteblivit. (Stödet omfattade drygt 33 miljoner kr)” (Hållbara Ålidhem 2014, enkätsvar)
- ”Ja, om än med fler undantag och avvikelser. Inte samma fokus på sociala frågor. Inriktningen densamma, men vi har gått djupare och vänt på fler stenar under projektets gång. Vi anstränger oss mer”. (Mitt Gröna Kvarter 2014, enkätsvar)
- ”inte i den omfattningen och hållbarhetsfrågorna hade säkert inte blivit så tydliggjorda” (Krokslätts fabriker 2014, enkätsvar)
- ”Det är framförallt miljötekniska aspekter som har fått utrymme att utvecklas till den grad det gjorde med hjälp av stödet, vilket märks tydligt i de olika delprojektens huvudsakligen tekniska inriktning” (Kvillebäcken 2014, enkätsvar)
- ”Vi skulle ha byggt hus ändå men inte med den höga ambitionsnivån vad gäller samtliga aspekter av hållbarhet” (Storsjö Strand 2014, enkätsvar)
- ”Projektet skulle ha genomförts ändå men som ett traditionellt stadsförnyelseprojekt i AB Gavlegårdarnas regi där bodemokrati har [varit] och är en del av företagets arbetssätt.” (Östra Sättra 2014, enkätsvar)
- ”Projektet hade inte blivit av utan stöd. Enskilda åtgärder skulle ha genomförts, men inte med samma miljöspets. Samarbetet skulle inte ha blivit av” (Hållbar kunskapsstad Lund NE)

²⁸ Helsingborgs stad avviker dock och svarar kort och gott: ”Stödet har varit en förutsättning för Dialog 3.0. Hade inte kunnat genomföras annars”.

- ”Vissa åtgärder hade nog gjorts ändå, men stödet från DHS har gjort att en mer samlad satsning kunde genomföras – och inte minst kommuniceras – vilket i sin tur betytt mycket för det intresse för Rosengårds utveckling som vi ser från andra aktörer idag. Och stödet från DHS, och i vårt fall även ERUF, har gjort att vi kunnat göra en rejäl satsning på dialogprocesser av olika slag. Testa olika metoder för dialog och ta hand om medborgares synpunkter på ett djupare sätt. Det är svårt att särskilja vad stödet från de båda finansiärerna betytt var och en för sig, eftersom de delvis medfinansierar samma åtgärder.” (Hållbara Rosengård 2014, enkätsvar)

Det sistnämnda svaret pekar på ett generellt förhållande som vi berört tidigare i rapporten (se ovan punkt 2.3, s.5): flera av projekten försiggår i omgivningar där andra projekt samtidigt genomförs och vårt intryck är att bostadsföretag och kommuner är skickliga på att ”baka in” sina projekt i större ”paket” och därmed, förhoppningsvis, göra både administrativa och målrelaterade synergivinster. Man kan säga att projektpolitik för länge sedan blivit vardag i kommunernas praktik. Det gör att det inte alltid är så lätt att urskilja vilken effekt ett specifikt projektstöd får. Samtidigt kvarstår ett vanligt projektdilemma: hur ska en kanske framgångsrik projektåtgärd undgå att avslutas abrupt när projektmedlen tagit slut?

Några projektledningar har haft svårt att peka ut exakt vilka åtgärder som endast blivit av tack vare DHS-stödet men tror att åtgärderna utan detta stöd överlag skulle ha blivit mer traditionella, och att man skulle varit mindre benägen att pröva nya grepp. De investeringar i byggnader som planerats skulle kanske ändå ha gjorts, men DHS-stödet har gjort det möjligt att ge åtgärderna en starkare hållbarhetsprofil. Stödet har också gjort det möjligt att reflektera kring det egna arbetet och sätta in åtgärderna i ett bredare sammanhang än vad som annars skulle varit fallet. Ett synligt uttryck för detta är det omfattande informationsmaterial som producerats kring projekten både i pappersform och digitalt liksom den flitiga exponeringen av projekten på konferenser, utställningar och i andra evenemang. Man kan säga att stödet gett projekten möjlighet att förstärka sina varumärken (se vidare nedan 4.3).

4.2 Organisatorisk förankring

Statliga insatser i form av stöd till specifika program och/eller projekt syftar sällan till att permanenta dessa utan är tänkta att genom lyckosam tillämpning producera goda exempel som inspirationskälla för kommande verksamhet. Logiken är snarast att staten utifrån övergripande policymål, till exempel hållbar utveckling, ger uppdrag till regionala myndigheter och kommuner att genomföra dessa mål i huvudsak med egna medel men med komplement av statliga projektmedel och med stöd från andra håll såsom EU, företag eller frivilliga organisationer. Projektformen åtföljs av en uppföljnings-/utvärderingsdel där ”goda exempel” lyfts fram och förmodas bli överförda till ordinarie verksamhet genom ”ett institutionellt lärande” (Montin & Hedlund 2009: 23), konkret i form av exempelsamlingar, dialogfora inom sociala medier, utställningar, konferenser etc.

Staten behåller sin reglerande och kontrollerande roll via länsstyrelser och sektorsorgan men genom projektformen försöker man styra på armlängds avstånd. DHS-stödet är ett tydligt exempel på en sådan politik, liksom mycket annan områdesfokuserad politik de senaste årtiondena.

I internationell forskning har man sedan länge talat om att politisk styrning genomgått en utveckling från ”government” till ”governance”. På svenska kan detta enklast beskrivas som en övergång från styrning uppifrån till ”interaktiv samhällsstyrning” (Montin & Hedlund 2009: 26-27). Det handlar alltså om en förskjutning från regeringsformens och de gamla läroböckernas linjärt hierarkiska styrningskedja i riktning mot styrning genom partnerskap och andra former av nätverk (Hertting 2003, Hedlund & Montin 2009, Elander 1998).

Den organisatoriska utformningen av DHS-projekten visar en provkarta på former av ”governance”, det vill säga samarbeten mellan aktörer i offentlig sektor, i näringsliv och i civilsamhället. Projektens organisatoriska förankring är givetvis starkt kontextbunden, men fem typkonstellationer kan urskiljas:

(I) Projekten Hållbara Järva och Hållbara Rosengård leds från miljöförvaltningen i Stockholm respektive Malmö och är på så sätt väl förankrade i etablerade kommunala organisationsstrukturer. Bostadsföretag och andra företag i byggbranschen är vanliga samarbetspartners i en ibland svåröverskådlig skog av parallella och ibland överlappande projekt. I båda fallen är DHS-stödet viktigt för att leda respektive projekt och binda ihop det med andra pågående extern- och internfinansierade projekt, till exempel Järvalyftet i Stockholm. Miljöförvaltningen tycks ha en ledande roll generellt i socialt förändringsarbete i Malmös stadsdelar. HS Rosengård består i sig av en rad delprojekt såsom Hållbara Hilda, KlimatSMART Matcentrum, Värner Rydénsskolan, Hyreslägenheter Herrgården, Engagerad i Malmö, Rosens Röda Matta och Cleantech, och har dessutom tentakler ut till en mängd andra sociala projekt och verksamheter, såsom Drömmarnas hus, Yallatrappan och Odlas Rosengård (HS Rosengård 2013c; Persson & Johansson 2013).

Båda städerna kan dokumentera en rad avslutade och pågående dialogprojekt riktade till specifika grupper eller medborgare i största allmänhet. Miljöförvaltningen i Malmö har producerat en ambitiös skrift, *En modell för fysisk stadsförnyelse i samverkan* (Malmö stad 2013c) som i likhet med Hållbara Järvas *Studiecirkelhandledning* har potential att inspirera liknande initiativ i andra kontext (Hållbara Järva 2013b). Planeringsprojekt Dialog 3.0 ägs av Helsingborgs stad och ingår som ett delprojekt i ett bredare internfinansierat projektarbete förlagt till bostadsområdet Drottninghög som ägs av Helsingborgshem. Kopplingen mellan kommunal organisation och ett eller flera bostadsföretag är i dessa tre fall tydlig.

(II) Kommunala bostadsföretag är projektägare i Mitt Gröna Kvarter (Örebro Bostäder), och Sköna Gröna Sättra (Gavlegårdarna). I Mitt Gröna Kvarter anlätade bostadsföretaget arkitektfirmor för att ta fram alternativa ombyggnadsförslag. Det faktiska förnyelsearbetet sker via ett ”partneringavtal” mellan Örebro Bostäder och Skanska, som sedan början av 2013 är i full gång med fysiska åtgärder. I Sköna Gröna Sättra anställdes en landskapsarkitekt som biträdande projektledare med förankring i ett nätverk bestående av Hyresgästföreningen, ABF och den lokalt förankrade Stiftelsen Rapatac. Erfarenheter från detta arbete integreras med företagets långsiktiga förnyelsestrategi inte bara för Östra Sättra utan även för företagets övriga bestånd. Liksom i Mitt Gröna Kvarter har olika former av kommunikation skett med boende individuellt och/eller genom hyresgästföreningen (se vidare nedan 4.5)

(III) Hållbara Ålidhem är ett trepartssamarbete mellan Bostaden AB, Umeå Energi och Umeå kommun, samtidigt som trådar finns till andra aktörer, inte minst genom nätverket *Hållbart byggande i kallt klimat* och till forskare vid Umeå universitet.

(IV) Hållbar kunskapsstad Lund NE, Kvillebäcken och Storsjö Strand är vitala delar i övergripande stadspolitiska strategier för respektive stad. Även om det i samtliga fall är kommunen som är formell projektägare har breda samverkansarrangemang mellan offentliga och privata aktörer etablerats genom Brunnshögsfördraget (Lund), Kvillebäcksfördraget (Göteborg) och en kvartett byggföretag (Östersund).

(V) Kroksläotts fabriker utmärker sig genom att det drivs av ett lokalt förankrat, privat fastighetsföretag. Krokslätt ligger i Mölndals kommun men nära gränsen till Göteborg. Den privata fastighetsägaren och kommunen är i skrivande stund inte helt överens om detaljplanen för det område där bostadshus är tänkta att ligga, medan energisparande investeringar redan gjorts eller är under konstruktion i övriga byggnader; den kulturminnesskyddade fabriken och det nya kontorshuset.

Bilden av olika samarbetskonstellationer skall inte dölja det faktum att den ledande rollen (”projektägaren”) i nio av de studerade tio fallen är en kommun eller ett kommunalt bostadsföretag med Kroksläotts fabriker som det enda undantaget.

Det samlade intrycket är att den organisatoriska förankringen hos DHS-projekten är tydlig och att det finns förutsättningar att ta vara på lärdomar från projekten i framtida verksamhet. I flera av projekten finns samtidigt en oro för att en del av de mervärden som skapas under själva projekttiden riskerar att gå förlorade när DHS-stödet tar slut. Det sätter fingret på ett icke obekant, generellt problem i projektbaserad politik. Med andra ord finns en risk att påbörjade innovationer avbryts, tonas ned eller omdefinieras, och att väckta förhoppningar grusas. Några projekt pekar på att personförändringar under projekttiden har komplicerat arbetet, men att organisationsförändringar runt projektet, till exempel en genomgripande omorganisation av stadsdelsförvaltningen som i fallet Malmö, är en ännu större utmaning. Oenighet om och överklaganden mot detaljplaner eller vid upphandling kan vara ett annat problem som ändrar, fördröjer eller rentav förhindrar att en plan vinner laga kraft.

Hur som helst krävs ett mycket längre tidsperspektiv än det DHS-projekten förfogar över för att mer säkra slutsatser om ”effekter” och ”resultat” ska kunna dras, vilket talar för behovet av grundligare forskningsinsatser om några år! Här påminner vi om filosofen Göran Hermén som efter en studie av det ambitiösa och experimentella KPP-projektet för länge sedan drog följande slutsats: ”Skall man t ex följa en viss planering och undersöka om det blev som planerna och politikerna tänkt sig [...] måste man förmodligen ha minst 4-6 år till sitt förfogande” (Hermén *et al.* 1981: 56).²⁹ För att en åtgärd ska få genomslag i praktiken behöver den tid och följas upp i dialog mellan personer inom det aktuella politikområdet. Två internationellt etablerade forskare talar om en tidshorisont på 5-10 år för att man ska kunna se tydliga kopplingar mellan planer och utfall (Innes & Booher 2000: 178).

4.3 Projektets spridningspotential

En uttalad tanke från DHS har varit att projekten ska fungera som ”goda” eller ”intressanta” exempel för kommuner, bostadsföretag och andra relevanta aktörer. Här kan projekten redovisa ett brett utbud av aktiviteter som inneburit exponering genom kanaler för information och kommunikation såsom deltagande i nationella och internationella nätverk, egna skrifter i pappersform och digitalt på internet, utställningar, projekttävlingar, studiebesök etc. Många projekt har etablerat egna mininätverk kring specifika teman. Ett exempel är de 8 investeringsprojekt som tillsammans med SABO tog initiativ till arbetet med den ”Modell för analys och uppföljning av social hållbarhet i stadsbyggnadsprojekt” (MASST) som resulterade i en analysmodell som i stora drag ligger till grund för föreliggande rapport (Gustavsson & Elander 2013b):

²⁹ KPP är en förkortning av ”Den kommunala planläggningen och planeringsprocessen”. Av någon anledning står ”*et al.*” med efter författarnamnet trots att det i rapportens förord slås fast att Hermén är ensam författare till densamma.

Generellt har det nätverk som samtliga investeringsprojekt utgjort varit en bra grund för att diskutera projektprocessen och utmaningar längs vägen. Det gäller både den organisatoriska strukturen kring stödet och dess uppföljning (exempelvis hur man hanterar frågor kring social hållbarhet, vars roll i DHS-organisationen vuxit längs vägens gång), men även praktiska sakfrågor och tekniska lösningar vilka kunnat tjäna som direkt eller indirekt inspiration för olika aktörer inom ramen för Kvillebäcken. (DHS Kvillebäcken enkätsvar 2014)

DHS har själv gjort ett gediget arbete att lyfta fram projektbeskrivningar, planer och erfarenheter från de 98 olika projekt som fått del av Delegationens stöd. Med en välorganiserad hemsida som bas har man kunnat navigera sig fram mellan de olika projekten och dessutom fått kallelser till och rapporter från en rad nationella seminarier, en verksamhet som efter Delegationens formella upphörande vid årsskiftet 2012/2013 förts vidare av Boverket.

Konkreta exempel där projekt säger att de lärt av varandra är det tunnsått med, även om projektledningarna i allmänna ordalag säger att de dragit lärdom av varandra. Ett exempel som nämns av några projekt är Mitt Gröna Kvarters sociala upphandling med krav på byggherren Skanska att anställa lokal arbetskraft. Malmös sätt att betrakta dialogprocesser utifrån en delaktighetstrappa och Storsjö Strands anlitan av konsulter från flera företag för att inte ”hamna i knät på” ett enda stort företag är två andra exempel. Dock är det mer vanligt att man håller fram egna initiativ som man tror inspirerat andra.

Vi betonar än en gång att projekten kan redovisa en mängd aktiviteter där de exponerat sig såväl lokalt, som nationellt och internationellt. Oftast är det tekniska och fysiska åtgärder som hålls fram men kopplingar till sociala aspekter av hållbarhet görs även. Vi nöjer oss med att ge ett par exempel.

- Projekt Kvillebäckens innovationsplattform används flitigt för att sammanföra och utbyta erfarenheter mellan olika aktörer inom och utanför den kommunala organisationen i Göteborg. (DHS Kvillebäcken, enkätsvar 2014)
- ”Projektet har redan varit ute ett 10-tal gånger och presenterat planeringsprojektet i olika nationella sammanhang. Speciellt finns en efterfrågan på att utbyta kunskaper i kommuner av mindre storlek som inte har samma förutsättningar som exploateringsobjekt i storstäderna.” (Storsjö Strand, enkätsvar 2014)
- ”Besökare från Amsterdam, Glasgow, Wien, Nordiska ministerrådet, Jönköping samt övriga investeringsprogram inom Delegationen för hållbara städer har tagit del av utmaningar och framgångsfaktorer i investeringsprogrammet och i ett vidare stadsutvecklingsperspektiv. Förutom tekniska lösningar, har inte minst helhetsperspektivet på hållbar utveckling och hur delaktighetsprocesser har använts kopplat till de fysiska investeringarna varit viktiga diskussionsämnen, där inte minst Rosengårdsstråket visats upp [...] Ett besök av Paul Crane i Seattle resulterade i att aktivitetssytan Rosens röda matta kommer att presenteras vid en American Society of Landscape Architects Northwest Conference 2012...” (Hållbar stadsomvandling Malmö – Fokus Rosengård, Lägesrapport 2013)

- ”Projektet har lockat till ett stort antal internationella studiebesök i området från Holland, Frankrike, Kina, Brasilien, Australien, Storbritannien, Finland, Norge, Turkiet, Kiev, Kenya, Zimbabwe, Mocambique, Sydafrika etc.” (Hållbara Järva, enkätsvar 2014)

Några projekt har vunnit internationell uppmärksamhet vilket stolt omnämns i några projektbeskrivningar:

- ”Det har varit ett fantastiskt år för Hållbara Ålidhem med vinsten av Europeiska kommissionens hållbarhetspris ´Sustainable Energy Europe Award 2013´ som en självklar höjdpunkt” (Hållbara Ålidhem, Lägesredovisning 2013)
- ”Förra året fick vi förfrågan från Energimyndigheten om att delta på en världsutställning i Abu Dhabi där vi presenterade vårt projekt för internationella deltagare”. (Krokslättis fabriker, enkätsvar 2014)

4.4 Möjligheter och stötestenar i projektarbetet

Det finns grovt sett två strategier som kan väljas om man som politiker vill förbättra den sociala situationen i områden som kännetecknas av högre arbetslöshet, sämre folkhälsa, lägre utbildning etc. än befolkningens genomsnitt. Sverige har liksom övriga nordiska länder en tradition av generell välfärdspolitik som huvudstrategi. Alternativet, selektiva insatser riktade till speciella kategorier eller geografiska områden, har länge betraktats som undantag och detta av minst två skäl. Dels riskerar de områdesriktade insatserna att stigmatisera de områden och individer som mottar särskilt stöd och dels uppstår lätt en ond cirkel när ett nytt ”paket” från den centrala politiska nivån väcker förhoppningar som efter ett tag, när de särskilda projektmedlen börjar ta slut, leder till besvikelser, som sedan förvandlas till nya förhoppningar när nästa paket lanseras etc. Frågeställningen är generell och handlar om den ad hoc-mässiga ”projektpolitikens” möjligheter och begränsningar.

Statens avsikt med insatser i form av stöd till specifika program och/eller projekt är inte att permanenta dessa utan de är tänkta att genom lyckosam tillämpning producera goda exempel som inspirationskälla till löpande verksamhet och nya lokala eller regionala initiativ. Även om projektformen i sig bär på generella möjligheter, utmaningar och begränsningar, vilket vi delvis berört i de tre föregående avsnitten, så är varje projekt unikt och möter utmaningar som är starkt kontextbundna. Vi ska nu punktvis lyfta fram möjligheter och stötestenar som nämnts av projekten i deras enkätsvar och vid våra samtal på plats.

Järva:

- Svenska Bostäder har till exempel lärt sig att processa de boendes önskemål på ett bra sätt, en kunskap som kan tillämpas i även efter projekttidens slut.
- Osäkerhet om miljöförvaltningen kommer att fortsätta prioritera arbetet lika mycket i Järva när DHS-medlen upphör. Ännu mer osäkert hur Trafikkontoret och andra delar av förvaltningen kommer att agera – kanske väljer de att inte vara med på samma sätt längre?

Rosengård:

- Andra aktörer behöver ge sig in i leken – vi ser tecken på att det kommer att hända.
- Stafettpinnen behöver lämnas över till andra, till exempel stadsdelsförvaltningen när det gäller jämställdhetsarbetet.
- Rapporten ”En modell för fysisk stadsförnyelse i samverkan” ger förutsättningar för att bygga vidare på projektets, och parallella projekts, erfarenheter, till exempel genom Innovationsplattform Malmö SO.
- ”En stor nöt att knäcka är att få igång någon av förtätningsplanerna som finns antingen i MKBs eller privata fastighetsägares regi”.
- Persontrafik på kontinentalbanan måste bli möjlig för att realisera Rosengårds station.

Ålidhem:

- ”Stora möjligheter: vi är på god väg redan”.
- ”Osäkerhet att realisera målet ’högre grad av kvarboende’. Kostnaderna för renovering är så höga att det blir svårt att hålla hyreshöjningar nere. Resultatet kan bli fortsatt stor omflyttning vilket vi vill motverka.”

Mitt Gröna Kvarter

- Projektet har gjort att fler fått arbete och att fler fått inflytande.
- Engagemanget blivit större bland de boende som blir kvar på Visgatan.
- På sikt kan projektet leda till att området blir mer attraktivt och får en mer blandad befolkning.
- Det är svårt att påverka människors betalningsvilja, liksom synen på Vivalla bland gemene man, vilket kan göra det svårare att uppnå målet om en blandad befolkning med fler inflyttade resursstarka hushåll.

Krokslätt:

- Målen är väl inarbetade i projektet men Mölndals stad ett osäkert kort när det gäller att realisera byggandet av bostäder.
- Oenighet om ansvaret för vissa ytor och funktioner i detaljplanen måste klaras ut.

Kvillebäcken:

- Att följa de fyra folkhälsomålen har varit ett sätt att operationalisera social hållbarhet.
- Komplicerade orsakskedjor gör det svårt att säga något redan nu, men möjligheterna är goda att realisera målen över tid.
- När fokus övergår från miljöteknik till social hållbarhet uppstår svårigheter att mäta måluppfyllelsen med sociala parametrar.
- Boende kanske inte använder tekniska lösningar på önskvärt sätt.
- Tydlig risk att hyresnivåerna blir höga, vilket minskar möjligheten att nå den mångfald som eftersträvas i målformuleringarna.

Lund:

- Fortsätter på den inslagna vägen med dialog mellan de involverade aktörerna.
- Frågan om kunskapsstråkets utveckling i stort sträcker sig bortom DHS-projektet, därför är det svårt att peka på specifika möjligheter och stötestenar.

Drottninghög:

- Är mitt uppe i genomförandefasen och ser positivt på möjligheterna att nå målen.
- ”Dialog kräver ömsesidig respekt och ett förtroende för oss som på olika vis arbetar inom staden och med stadsdelsutvecklingen. Vi måste gå varsamt fram med olika projekt och engagemang i området. Arbeta långsiktigt, men med konkreta och synlig resultat. Andra aktörer, politiska beslut eller annat oförutsägbart kan bryta ner förtroendet för vårt arbete och försvåra eller omöjliggöra det vi håller på med.”

Storsjö Strand och Östra Sättra:

- Inget av dessa två projekt nämner något specifikt om möjligheter eller stötestenar i sina enkätsvar. Däremot framträder i samtalen (främst Storsjö Strand) en undran om hållbarhetsfokus kommer att vara lika starkt när projektmedlen är slut.

Avslutningsvis, ett citat ur Ålidhems enkätsvar, som får belysa ett dilemma som alla miljonprogramområden står inför:

Även om vår väg varit att koncentrera oss på funktionerna i husen och öka livslängden, kommer det att krävas mycket stora resurser – som inte går att få in via hyresintäkterna enbart. Till saken hör att vi som många andra tillväxtstäder samtidigt har kravet att nyproducera kontinuerligt. (Ålidhem, enkätsvar 2014)

4.5 Deltagande och inflytande

Bland dagens beslutsfattare i stadsbyggnadsfrågor är det en vanlig uppfattning att medborgares engagemang och deltagande har en positiv inverkan på deras hälsa och välbefinnande samtidigt som det kan tillföra planeringen viktig kunskap. Det anses dessutom kunna bidra till att skapa förtroende för (tillit till) samhällets politiska styrsystem och institutioner, något som också kan finna stöd i forskning (Kim *et al.*, 2008; Fröding *et al.* 2012). Att som boende vara delaktig i förnyelsen av sin stadsdel och som bostadsföretag eller kommun vara öppen för en dialog med de boende och verksamma i området är en förutsättning för ett lyckat resultat säger också projektbeskrivningarna. Här några exempel:

- Planeringsprojektet Östra Sättra i Gävle har stark dialogfokus och är också intimt kopplat till bostadsföretaget Gavlegårdarnas planer på och delvis påbörjade fysiska renovering och omgestaltning. Företaget hade redan tidigare utvecklat ett arbetssätt som innebär ett nära samarbete med föreningar i området för att fånga upp och möta önskemål från de boende.

- Helsingborg stad har i projekt Dialog 3.0, Drottninghög lagt tyngdpunkten vid att särskilt engagera barn och ungdomar i sitt förnyelsearbete, inte minst genom att anställa ungdomar – ”Drottaguider” som guider för historisk rundvandring i området. Man har också vid olika tillfällen samlat cirka 30 personer från kommunala förvaltningar, skolan, polisen, kyrkan med flera som på olika sätt arbetar med eller i Drottninghög. Ett av syftena med detta är att ”testa olika metoder för dialog” som sedan ska kunna användas i kommande kommunal områdesplanering. Arkitekter i skolan och Mina Kvarter är två tidsbegränsade delprojekt som syftar till att involvera barn och ungdomar i områdesutveckling och man har även genomfört samrådsaktiviteter och utställningar kopplade till en detaljplaneprocess.
- I projekt Krokslätts Fabriker etablerades inledningsvis ett brukarråd med deltagande av presumtiva boende. Eftersom det visade sig svårt att hitta faktiska köpare på ett så tidigt stadium upphörde dock denna aktivitet, som finns dokumenterad i ett examensarbete (Heijmans 2012). Det är fortfarande oklart när planerad byggnation av bostäder kan starta.
- I Mitt Gröna Kvarter, Vivalla, skedde olika former av dialog under planeringsprocessen. Bostadsföretaget ÖrebroBostäder tog till sig en del kritiska synpunkter men lät andra bero. De boende inom projektområdet tillförsäkras - genom personliga samtal med en ombyggnadssamordnare - ett individuellt inflytande över vad som skall ske i varje lägenhet, medan fysiska förändringar av huskroppar och gårdar genomförs enligt företagets egna prioriteringar.
- I Rosengård, Malmö finns en rad exempel på dialoginitiativ som helt eller delvis emanerar från DHS-projektet. Ett exempel som projektet själv gärna framhåller är Rosens röda matta, där unga tjejer inbjöds att föreslå hur en tidigare parkeringsyta skulle omvandlas för annat ändamål. Utformningen av platsen fick ett helt annat, icke ”killorienterat”, innehåll än vad planerarna tänkt sig från början. Tjejnätverket kring detta initiativ finns kvar i form av EIM – Engagerad i Malmö med olika aktiviteter på programmet.
- I Kvillebäcken hade de människor som tidigare var verksamma där ingen möjlighet att påverka områdets nya gestaltning. De var helt enkelt tvungna att lämna plats för det som nu gärna kallas ”Den nya stadsdelen Kvillebäcken”. På vilket sätt de som flyttar in och kommer att vara verksamma där kan påverka livet i området står ännu skrivet i framtiden, eftersom över hälften av området ännu återstår att bygga (Projekt Kvillebäcken, enkätsvar 2014).
- Från Hållbara Ålidhem, Hållbara Järva och Mitt Gröna Kvarter redovisas erfarenheten att nivån på hyran efter renovering och ombyggnad är det som mest bekymrat de

boende. För att undvika ”renovräkning”³⁰ får de boende möjlighet att välja renovering enligt en flexibel modell, det vill säga varje hushåll har möjlighet att påverka omfattningen av åtgärder och därmed också nivån på hyran. Det är exempel på hur möjligheter ges för individuellt inflytande på hushållens nära boendemiljö.

- Det hållbara kunskapsstråket i Lund har i princip hela Lunds befolkning som implicit målgrupp och blir därför närmast en fråga för den lokala, representativa demokratin. Kommunen använder sig dock även av ett direktdemokratiskt koncept med medborgarstämmor och dialogcaféer stadsdelsvis, dock utan särskilt fokus på ”det hållbara kunskapsstråket”.

För att bedöma vilket direkt inflytande boende har i planering och politik är det vanligt att knyta an till Sherry Arnsteins klassiska deltagandetrappa [ladder of citizen participation]. (Arnstein 1969). Trappan kan vara ett hjälpmedel för att följa upp och analysera medborgardeltagandets former och effekter i konkreta projekt. Hållbara Rosengård har i sin projektstödda skrift *En modell för fysisk stadsförnyelse i samverkan* (Malmö Stad 2013c) använt en bearbetad version av Arnsteins trappa som plattform för att utveckla och analysera medborgarnas deltagande och inflytande. Modellen kan ses som ett självständigt bidrag från projektet, med potentiell användning i liknande sammanhang. Projektledare Lena Eriksson och processledare Moa Björnson skriver i några avslutande reflektioner:

Modellen för fysisk stadsförnyelse i samverkan kommer att tas vidare i Malmös nästa stora satsning för förnyelse av miljonprogrammet – Innovationsplattform Malmö sydost. Denna syftar till att använda den fysiska förnyelsen av miljonprogrammet som drivmotor för en bredare förändringsprocess där socioekonomisk utveckling och långsiktiga miljömål uppnår samtidigt som näringslivet utvecklas. För detta krävs fortsatt samverkan – mellan förvaltningar och med näringsliv, akademi och medborgare. (Miljöförvaltningen Malmö Stad 2014: 47)

På vilka villkor bjuds boende och verksamma in att delta i en planeringsprocess, i vilka former och med vilka möjligheter till reellt inflytande [citizen influence/power]? Får de endast enkelriktad information om vad som skall ske [terapi/manipulering] eller handlar det om någonting i fältet mellan information och inflytande/makt, det vill säga konsultation och dialog? Här finns en gråzon där det finns möjligheter för de boende att ge synpunkter på eller till och med att medverka i framtagandet av konkreta förslag, dock inom ramar som bestämts av projektägaren (kommun eller bostadsföretag).

³⁰ När fastighetsägare renoverar utan statligt stöd leder det ofta till hyreshöjningar som de sittande hyresgästerna inte har råd att betala, så kallad renoviction (renovation + eviction), ett uttryck myntat av en kanadensisk aktivist (Westin 2012: 3).

Den vanligaste formen av deltagande enligt den förenklade trappans tre steg³¹ är att information getts till de boende, ibland också med möjlighet att vid öppna möten, besök i hemmet, enkäter eller andra, mer eller mindre innovativa dialogförsök ge synpunkter på förslag. I några fall har tillfälliga eller mer bestående råd tillsatts, som får komma med synpunkter på och diskutera utformning av området och bostäderna med bostadsföretaget. På en del håll har Hyresgästföreningen agerat ombud och fört boendekollektivets talan i diskussioner med bostadsföretaget, och de har också själva arrangerat öppna informations- och diskussionsmöten om de förändringar som stadsdelen har stått inför.

En erfarenhet som gjorts i ett av projekten (Hållbara Rosengård) är att det är lättare att få medborgare engagerade via lokalt förankrade föreningar än via den kommunala förvaltningen, men exempel finns också på motsatsen. I Dialog 3.0 har till exempel den i kommunal förvaltning baserade projektledningen med framgång kunnat engagera barn, ungdomar och andra boende i Drottninghög för sitt område. Förutsättningarna för medborgardeltagande är med andra ord starkt kontextberoende vilket inte är förvånande och i linje med vad annan forskning visat (Amnå 2010; Fröding *et al.* 2012). I några av projekten kommer individuell mätning av energi- och/eller vattenförbrukning att införas. Denna individuella mätning kan ses som en form av individuellt boinflytande som ger hushåll en möjlighet att bidra till en minskning av stadsdelens ekologiska fotavtryck.

Sammantaget kan vi se hur de deltagandeinitiativ som tagits i projekten präglas av vad som i planeringsteori och praktisk planering kallas "deliberativ" eller "kommunikativ" planering. Det handlar här om ett samförståndspräglat ideal med dialog och "deliberation" som ledstjärnor snarare än medbestämmande och makt (Monno & Khakee 2012), vilket inte utesluter att individer och grupper också kan påverka planerings- och genomförandeprocesser. Att inte uppnå enighet i en planerings- eller beslutsprocess där medborgare inbjudits till dialog behöver inte nödvändigtvis ses som ett misslyckande. Deltagande i medborgardialoger är vanligen begränsat och ojämnt fördelat bland berörda grupper och där finns även ett representativitetsproblem som måste hanteras (Åström & Granberg 2009). Samråd enligt Plan- och bygglagen kan dock, som några av projekten visat, berikas av kreativa tillämpningar som ger berörda individer och grupper en möjlighet till större inflytande än vad som vanligen sker. En annan observation gäller deltagandets förutsättningar: det är viktigt att projekten och deras uppdragsgivare spelar med öppna kort och tydligt anger ramarna för vad som går att påverka. Resultatet kan annars bli missnöje och desillusion.

³¹ Arnsteins trappa innehåller i sin klassiska form åtta steg (Arnstein 1969). Boverket har i en rapport använt sig av en Arnsteininspirerad trappa i fyra steg (Boverket 2010).

4.6 Deltagande och social inkludering

Genom att göra insatser för att skapa praktikplatser och jobb samt ge möjlighet till språkinläring och engagemang i föreningsliv med mera kan bidrag ges till människors sociala inkludering i samhället, lokalt och nationellt. Det kan också ge bidrag till att människor får större tilltro till sin egen förmåga att påverka beslutsprocesser i samhället (jämför föregående punkt). Vi ger här ett par exempel på åtgärder som syftar till inkludering, eller, med annat uttryck, att stärka människors sociala kapital.

- Skapa arbete åt arbetslösa i projektområdet Mitt Gröna Kvarter:
Direkt jobbskapande åtgärder riktade till boende i berörd stadsdel är inte vanligt förekommande i projekten, men Boendebyggarna i Mitt Gröna Kvarter, Vivalla är ett exempel. Den form för social upphandling som prövas i Mitt Gröna Kvarter har en potential att utvecklas vidare inom ramen för Örebro Bostäders generella företagspolicy. I april 2014 har 23 boendebyggare aktiverats inom projektet och företaget bedömer att 50-80 personer kommer att få utbildning och erbjudas praktik eller jobb i samband med förnyelseprocessen i Vivalla framöver (Örebro Bostäder 2014).
- Studiecirklar i miljöfrågor, Hållbara Järva:
Hållbara Järva startade en bred studiecirkelverksamhet kring konkreta miljöfrågor. Cirkelverksamhet fanns tidigare genom två stadsdelsförvaltningars försorg men nu fick de ett jordnära miljöfokus med 10 träffar 2011-2013 kring teman som vatten, avfall, transporter, kulturhistoria, klimat, energi och annat. Intresserade föreningar fick skicka 1-2 cirkeldeltagare, som därefter förväntades fungera som nya cirkelledare. Cirka 170 personer har på detta sätt fått en cirkelledarutbildning. Verksamheten är ett bra exempel på hur man kan koppla ihop aktiviteter som både kan skapa gemenskap och påverka attityder och beteende till förmån för en ekologiskt hållbar livsstil.
- Aktivera unga kvinnor, Rosengård:
I hägnet av Hållbara Rosengård har uppstått en rad aktiviteter som riktar sig till befolkningen i stadsdelen eller till specifika målgrupper där, inte minst unga kvinnor. Ett exempel är Rosens röda matta, där en parkeringsplats omvandlats till en aktivitetsscen:

I morgon blir det stor fest när mötesplatsen Rosens röda matta på Rosengård i Malmö invigs. Platsen är utformad med hjälp av unga kvinnor från området. "Dansa pausa", står det i stora färg-glada bokstäver mot von Rosens väg. Frasen är lånad av gruppen Panetoz som också spelar på invigningen av Rosens röda matta i morgon. – Citatet förmedlar glädje, gemenskap och att alla är välkomna tillplatsen, säger Nurije Abidini som är en av de unga kvinnor som stått för idéarbetet. Med bland annat roterande bänkar och ljudsystem att koppla upp mobilen mot ska den nya mötesplatsen bli en naturlig träffpunkt för unga i området. – Det är unga som umgås här. Därför är det viktigt att vi har fått tycka till, säger Nurije Abidini. Från Malmö stads sida var det betydelsefullt att just tjejer fick

komma med idéer. Det är oftast killar som tar plats. Vi vill engagera unga tjejer för att skapa ett ägandeskap, säger Angélica Persson, eventproduktionsledare på Malmö stad. Rosens röda matta är en del av projektet att rusta upp och skapa Röda mattan för alla unga (Metro Skåne 2013)

- Engagera barn och ungdomar i stadsdelsplanering, Dialog 3.0, Drottninghög: Projekt Dialog 3.0 bygger vidare på en rad andra dialogprojekt med fokus på barn och ungdomar i Drottninghög: Arkitekter i skolan (AIS), Min väg till skolan, Vårt Drottninghög, Önskekartan och Mina kvarter. Det sistnämnda projektet startade i maj 2012 med sju högstadieungdomar under ledning av en fritidsledare (Multiteket) och en projektledare (DrottningH). Med hjälp av Svensk Byggtjänst har Drottninghög byggts upp i ett dataprogram inspirerat av dataspellet Minecraft. Ungdomarna har sedan fått använda programmet för att ”testa, visualisera och konkretisera sina och andras idéer kring områdets utveckling”. Under 2014 har 8 ungdomar (16-20 år) från Drottninghög och angränsande Dalhem och Fredriksdal utbildats och anställts som ”Drottaguider” som ska ”involvera och engagera unga i stadsdelsutvecklingen. Öka medvetenheten samt stärka självbilden av området Drottninghög. Drottaguiderna ska bidra med ett ungdomsperspektiv och ett personligare boendeperspektiv vid (studie-) besök på området.” (Carlsson & Zetterberg 2014).

I tabell 2 presenteras en fullständig projektöversikt med avseende på deltagande och social inkludering.

Tabell 2. Deltagande och social inkludering i 10 DHS-projekt.

Projekt	Mål	Åtgärder	Synbara tendenser
Järva, Stockholm	Öka kunskapen om miljöfrågor och hållbar livsstil samt om närområdet.	Studiecirklar kring miljöfrågor Miljöambassadörer bland hyresgästernas Dialog med hyresgästerna om renoveringen av bostadshus Cykelkurser.	Stort deltagande i dialoger Stort intresse för solcellssatsningen. Cykelsatsningen gett positivt resultat. Svårt rekrytera miljöambassadörer.
Rosengård, Malmö	Brett socialt hållbarhetsperspektiv som preciserats efterhand med fokus på ökad jämställdhet och delaktighet.	Nya mötesplatser skapats: Rosens röda matta och nätverket Engagerade i Malmö (EIM), gemenskapsodlingar, aktiviteter inom HSB Brf Hilda	Ökat engagemang, särskilt bland tjejer, fler besöker mötesplatserna, fler kulturella och andra aktiviteter ordnas, fler från andra delar av staden besöker stadsdelen.
Ålidhem, Umeå	Inkludera de boende i en hållbar livsstil, och samtidigt möjliggöra kvarboende.	Hyreshöjningen hålls på låg nivå genom att hyresgästerna får välja standardnivå. Något sänkta ambitioner vad avser val av metod för energieffektivisering.	Ännu för tidigt att säga, men tendenser i rätt riktning.

Projekt	Mål	Åtgärder	Synbara tendenser
Mitt Gröna Kvarter, Vivalla, Örebro	Fler arbetstillfällen för arbetslösa skapas i Vivalla. Ökad social blandning ska göra stadsdelen Vivalla mer lik övriga staden.	Social upphandling ett krav vid upphandling av entreprenör. Blandade upplåtelseformer i kommande etapper.	Drygt 20 arbetslösa Vivallabor har fått praktik eller anställning i samband med byggnationen.
Krokslätts fabriker, Mölndal	Ökad inkludering av boende och verksamheter inom Krokslätts fabriker.	Blandad befolkning genom att bostäder och lokaler för verksamheter tillförs, och ökad utbud av service.	Bostäderna ej uppförda ännu, med lokaler för butiker och annan service har tillförts.
Kvillebäcken, Göteborg	En social livskvalitet med trygghet och mångfald.	Olika upplåtelseformer och hyresnivåer. Saluhallen antas stimulera till möten mellan olika grupper i befolkningen.	För tidigt säga något om den sociala blandningen. Saluhallen blivit omtyckt mötesplats, men oklart för vilka.
Hållbar kunskapsstad Lund NE	Inget prioriterat mål, men ökat deltagande av studenter i utvecklingen av Kunskapsstråket nämns som önskvärd.	Stimulera till ökad användning av befintliga och nya mötesplatser i staden.	Fler mötesplatser har blivit attraktiva.
Dialog 3.0, Drottninghög, Helsingborg	Involvera barn och unga i stadsdelsutvecklingen.	Satsning på ökad kunskap hos barn och ungdomar genom en rad konkreta initiativ. Planpromenader.	Ökat intresse bland invånarna för områdets utveckling.
Storsjö Strand, Östersund	"Det sociala kvarteret" Funktionsblandad stadsdel Stärka sociala nätverk Skapa mötesplatser och arenor. Förbättra folkhälsan Samverkan och delaktighet m m.	"Kvarterens storlek hålls nätta för att främja goda grannskap och revir som uppmuntrar ansvarstagande och delaktighet." (Gestaltningssprogrammet).	Byggnation ej påbörjats.
Östra Sättra, Gävle	Invånare och boende ska delta aktivt i stadsförnyelseprocessen. Minska omflyttningen, och göra det möjligt att göra boendekarriär inom stadsdelen.	En landskapsarkitekt har anställts som biträdande projektledare med förankring i ett nätverk bestående av Hyresgästföreningen, ABF och den lokalt förankrade stiftelsen Rapatac.	Projektet fortsätter genom Gavlegårdarna AB under namnet Sköna Gröna Sättra.

4.7 Stadsdelens integration i staden

Ett genomgående tema i projekten har varit att planera och skapa möjligheter för möten mellan människor till exempel genom nya mötesplatser och/eller stråk för cykling, promenader och kollektivtrafik inom och mellan olika delar av staden – utefter hela skalan: hus-gård-kvarter-bostadsområde-stadsdel-stad-region. Här finns gott om exempel på åtgärder som planerats eller redan är genomförda. Genom fysiska förändringar vill Hållbar kunskapsstad Lund NE göra traditionella akademiska byggnader mer tillgängliga för allmänheten och ser med samma motivering investeringen i en spårväg från centralstationen upp till Norra Brunnshög som ett sätt att kombinera miljöaspekter med social integration. Hållbarhetsstråket mellan Rosengård via stadskärnan till Västra hamnen ses på motsvarande sätt som en kombinerad ekologisk och social investering. För Hållbara Järva har en rad förbättringar för cyklister gjorts i syfte att underlätta ekologiskt hållbar förflyttning med möjligheter till ökad social integration. I tabell 3 gör vi en översikt över samtliga projekt med avseende på denna aspekt.

4.8 Att skapa eller ändra platsidentitet

Platsidentitet är ett tema som aktualiserats i flera projekt. Projektiden är visserligen för kort för att kunna se påtagliga effekter av sådana åtgärder, men vi kan se vilka åtgärder i detta syfte som genomförts, och diskutera deras potential för att skapa eller stärka platsidentitet. Det kan handla om att ge en stadsdel en mer positiv identitet såväl inåt som utåt, men det kan också vara ett sätt för den politiska ledningen i en stad att använda en viss stadsdel som varumärke nationellt och internationellt. Hållbara Järva hålls fram som ett exempel på Stockholm som ”ledande huvudstad i klimatarbetet”, medan Rosengård sägs vara ”en viktig symbol för det nya Malmö – den moderna, kreativa och mångkulturella staden”, och Ålidhem ska bli ”världsledande på hållbart byggande och förvaltande i kallt klimat” för att nämna tre exempel.³² Vi ger i tabell 4 en översikt som över identitetsmarkörer som förts fram i projekten.

³² Storsjö Strand skall bli ”en internationell förebild för klimatsmart byggande i kallt klimat”.

Tabell 3. Fysisk och social integration i 10 DHS-projekt

Projekt	Mål	Åtgärder	Synbara tendenser
Järva, Stockholm	Minska barriärer mellan olika delar av Järva.	Cykelstråk Akalla och Kymlinge.	Mätningar tyder på viss ökning av cykeltrafik.
Rosengård, Malmö	Minska det fysiska och det mentala avståndet mellan Rosengård, centrala Malmö och Västra Hamnen.	Förbättrad kollektivtrafik genom Malmöexpressen (buss) och Rosengårds station (jvg). Förbättringar av cykelstråk mellan Rosengård och centrala delarna av Malmö.	Malmöexpressen invigd 1 juni 2014. Förhandlingar pågår om järnvägsstationen. Kontinuerlig förbättring av cykelstråk.
Ålidhem, Umeå	Minskade barriäreffekter mellan Ålidhem och Sofiehem	Förändring av genomfartsled till mer parkmässig karaktär.	Arbetet med att ta bort barriäreffekter pågår.
Mitt Gröna Kvarter, Vivalla, Örebro	Bryta upp fysisk och mental barriär mellan Vivalla och intilliggande stadsdel samt centrala Örebro.	Planerade radhus i sydvästra Vivalla, gränsande till annan stadsdel.	Genombrott av omtalad barriär ej längre aktuell – nya planer enligt förslag till ny översiktsplan 2014.
Krokslätt fabriker, Mölndal	Krokslätt har redan ett strategiskt läge och goda kommunikationer (spårväg). Stimulera till cykling.	Bygga in bra cykelparkeringar i bostadshusen.	Oenighet om detaljplan har fördröjt byggandet av bostäder.
Kvillebäcken, Göteborg	Knyta an till centrala Göteborg. Skapa mötesplats som lockar boende utanför Kvillebäcken.	Miljövänlig skyttel över Göta Älv. Kvillebäcken del i större Älvstadsprojekt. Saluhall som mötesplats.	Planering av älvskyttel pågår. Saluhallen i bruk.
Hållbar kunskapsstad Lund NE	Binda samman centrala Lund med Brunnshög NÖ och de två nya forskningsanläggningarna.	Öppna slutna miljöer utefter Kunskapsstråket. Spårväg knyter samman centrum och ny forskningsmiljö Cykel- och promenadstråk.	Ombyggnation av befintliga byggnader pågår. Brunnshögfördraget mellan intressenter skapar förutsättningar för en fortsättning. Spårvägsbygge oklart på grund av finansieringsproblem.
Dialog 3.0, Drottninghög, Helsingborg	Fokus ligger på stadsdelen Drottninghög.		
Storsjö Strand, Östersund	Storsjö Strand i första hand "en stad i staden" men med öppningar till övriga Östersund.	Planerad järnvägsövergång som förbinder Storsjö strand med övriga staden.	Ännu på planeringsstadiet.
Östra Sättra, Gävle	Fokus ligger på stadsdelen Östra Sättra.		

Tabell 4. Identitetsmarkörer i 10 DHS-projekt

Projekt	Mål	Åtgärder	Synbara tendenser
Järva, Stockholm	Hållbara Järva – solstaden.	Satsning på solceller på hyreshustak. Tidens väg – kulturhistoria. Cykelsatsningar.	Stort intresse för och stolthet över solcellssatsningen.
Rosengård, Malmö	Rosengård en symbol för "det nya, kreativa och mångkulturella" Malmö.	Events i Rosengård lockar media och besökare från när och fjärran.	Mer "balanserad" bild av Rosengård: ökad stolthet hos invånarna.
Ålidhem, Umeå	Hållbarhet i kallt klimat nytt kännetecken för stadsdelen.	Bred satsning på energiefektivisering (solceller, individuell mätning). Vinterträdgården.	Vinterträdgården används tillsvidare mest av boende i Ålidhem.
Mitt Gröna Kvarter, Vivalla, Örebro	Grönare och trivsammare miljö, stärkt kvarterskänsla: "Kvarteret Hjärstaskogen". Bidrag till ny identitet för hela bostadsområdet med "Nya Vivalla" som varumärke.	Renovering och nybyggnation. Kvarter med gårdar istället för hus på rad. Social upphandling lite av ett varumärke.	Uppmärksamhet i media både positiv och negativ. Stort nationellt intresse för social upphandling.
Krokslätts fabriker, Mölndal	Samhälle i miniatyr. Förnyelse i K-märkt miljö.	Planering av blandstad.	Inflyttning i nytt kontorshus pågår. Bostadsbyggande försenat på grund av oenighet om detaljplan.
Kvillebäcken, Göteborg	Del av Älvstaden istället för del av Hisingen. Mångkulturalism. Blandstad.	"Totalsanering" av stigmatiserat område, till förmån för "Nya" Kvillebäcken med bostäder och saluhall.	Inflyttning pågår av medelklass. Stark exponering av Nya Kvillebäcken som varumärke.
Hållbar kunskapsstad Lund NE	Göra Lund till en stad för alla lundabor, förena gammal och ny akademisk identitet.	Öppna slutna miljöer utefter Kunskapsstråket. Spårväg knyter samman centrum och ny forskningsmiljö. Gemensamhetsodling i Brunnshög.	Stort intresse för gemensamhetsodlingen. Politisk konsensus om spårväg möjligen på väg att lösas upp när regeringen ej gett klartecken för medfinansiering?
Dialog 3.0, Drottninghög, Helsingborg	Stärka bilden av Drottninghög, inåt och utåt.	Satsning på ökad kunskap hos barn och ungdomar genom en rad konkreta initiativ. Planpromenader.	Ökat intresse bland invånarna för områdets utveckling.
Storsjö Strand, Östersund	Sjönära stad i staden. Mötesplats för invånare i och besökare till Östersund. Internationell förebild för klimatsmart byggande i kallt klimat.	Funktionsblandad bebyggelse med olika upplåtelseformer och mötesplatser både för boende och besökare.	Området är fortfarande i planeringsstadiet men exponeras lokalt och nationellt under varumärket Storsjö Strand.
Östra Sättra, Gävle	Östra Sättra ska bli en grön stadsdel full av liv och rörelse, ökad trivsel och stolthet, minskad omflyttning.	Aktiv medverkan av boende i och utanför föreningar.	Gavlegårdarna vidareutvecklar området under namnet Sköna Gröna Sättra.

5 AVSLUTANDE REFLEKTIONER

I kapitel 4 gjorde vi en översikt över vilka bidrag projekten velat ge till de aspekter av social hållbarhet som vår analysmodell pekat ut och framhöll också åtgärder och resultat som redan är möjliga att se. Vi avslutar nu vår uppföljning med några generella reflektioner kring social hållbarhet och stads(dels)förnyelse samt vår egen roll som forskare i detta sammanhang.

5.1 DHS-projekten och den sociala hållbarhetens komplexitet

Föreställningen om ”social hållbarhet” är en vision och ett övergripande värde som kan preciseras i olika riktningar och med olika fokus, något som tydligt framgår av de tio projekt vi studerat. Social hållbarhet framstår här sammantaget som en positivt laddad etikett som klistras på vitt skilda företeelser, ett ”hållbarhetsprat” som i värsta fall kan betyda allt eller inget. I en tidigare rapport har vi försökt visa hur man med hjälp av en ”hållbarhetspyramid” kan närma sig konkretion. Pyramiden är en teoretiskt förankrad, men pragmatiskt konstruerad tankeram utifrån vilken vi stegvis närmat sig de aspekter projekten själva explicit förknippat med eller implicit verkar se som uttryck för social hållbarhet (se Gustavsson & Elander 2013b).

Att stiga in i DHS-projektens värld och söka efter social hållbarhet är som att hamna i en virvel av konfetti med sociala inskriptioner, en abstrakt ”hållbarhetspoesi”, med stort utrymme för egna uttolkningar.³³ Bland alla mål och åtgärder vi funnit i dokument och vid platsbesök kan vi urskilja aspekter som var för sig utgör objekt för vetenskaplig begrundan inom ramen för olika akademiska discipliner och forskningstraditioner: sociologisk teori om social inkludering, integration och sammanhållning; statsvetenskaplig och planeringsteoretisk forskning om demokrati, deltagande, deliberation och inflytande; kulturgeografisk teori om skala, nivå och platsidentitet. Till detta kan läggas ytterligare perspektiv: till exempel ett där folkhälsa blir mer eller mindre synonymt med den breda definitionen av social hållbarhet (= Malmökommissionens utgångspunkt!), och ett företagsekonomiskt perspektiv som utifrån begreppet socialt företagsansvar (Corporate Social Responsibility) försöker fånga in den företags- och samhällsekonomiska nyttan av sociala investeringar.

Men teoretiska genomlysningar av hur social hållbarhet konstrueras i akademiska discipliner ger inga omedelbara svar på hur sociala frågor ska hanteras i praktisk planering och politik. Här finns också en värdedimension som påverkar – och bör påverka – inriktningen av vilka mål och åtgärder som beslutas i projekt och löpande verksamhet.

³³ Lena Eriksson, projektledare för Hållbara Rosengård uttrycker sig så här: ”Vi har haft så många ingångar till social hållbarhet så det är svårt att välja. Det jag vill lyfta fram har snarast utkristalliserats under projektiden, inte varit specifikt utpekat som viktigast i ansökan. Jag vill lyfta fram ökad delaktighet, jämställdhet och en mer balanserad bild av Rosengård”. (Hållbara Rosengård, Enkät svar 2014). Svaret ligger väl i linje med vad vi sett och hört från flera projekt i studien.

Peter Marcuse, välkänd nordamerikansk samhällsforskare, har fångat essensen i detta redan i titeln på en ofta citerad artikel: Hållbarhet är inte nog! [Sustainability is not enough!].³⁴

5.2 Innehåll i social hållbarhet viktigare än ”mätning”

Under vår tidigare studie (Gustavsson & Elander 2013b) framfördes önskemål att vi skulle hjälpa projekten konstruera indikatorer på social hållbarhet, vilket vi hade svårt att ge snabba svar på eftersom projekten inte var särskilt tydliga med vilka aspekter av social hållbarhet de ville prioritera. Flera projekt efterlyste med andra ord ”mätbara indikatorer” på social hållbarhet utan att veta riktigt vad man ville lägga i begreppet.

Två nordamerikanska forskare och konsulter med lång erfarenhet av och kunskap om hur indikatorer för hållbar utveckling används, konstrueras och används (eller inte används!) på lokal nivå framhåller att indikatorer kan vara ett utmärkt redskap för samtal och överläggningar mellan projektdeltagare med sikte på lokalt anpassad handling (Innes & Booher 2001; 2010). Däremot varnar de för att använda indikatorer som rena mätinstrument för att kunna ”sätta betyg på” om en viss praktik varit bra eller dålig, eftersom frågan om varför en viss indikator utvecklats på det ena eller andra sättet kräver kunskap om processerna bakom och runtomkring dessa ”resultat”. Det ser en risk att konstruktion och datainsamling lätt blir ett självändamål till förfång för en djupare förståelse. De betonar starkt behovet av kvalitativ analys och dialog med de människor som direkt berörs av förändringsprocesser. De understryker också att inte bara värden, mål och åtgärder är en politisk fråga utan så även valet av indikatorer och sättet att använda dem. Tre nordiska forskare kommer i en nyligen publicerad artikel fram till liknande slutsatser: ”A key recommendation is that indicator developers should include clear presentations of goals and targets for sustainability indicators, to lay firm ground for subsequent debate” (Lyytimäki et al. 2014: 92).

³⁴ “To think that their present circumstances and their present societal arrangements might be sustained – that is an unsustainable thought for the majority of the world’s people”. (Inkrit, Conference Announcement, 9 July 1998, citerat av Peter Marcuse, Sustainability is not enough. (*Environment and Urbanization* (10) 2: 103-111, cit. 103)

Vår rekommendation för uppföljning och utvärdering är att i utgångsläget vara så tydlig som möjligt när det gäller vilka värden och mål som en kommun, ett bostadsföretag eller annan "projektägare" vill genomföra. Indikatorfrågan blir relevant först när "den sociala hållbarheten" bryts ner till frågor om hur inkludering, integration, deltagande, platsidentitet och andra värden och begrepp tar gestalt i sitt konkreta sammanhang och när projektinjecerade åtgärder fått tid att sätta sig och integreras i långsiktig verksamhet. Att börja med att konstruera indikatorer är bakvänt och löper risk att man prioriterar fel saker – det som är lätt att "mäta" behöver inte vara det viktigaste man vill uppnå vid närmare eftertanke. Kort sagt, "mäta" är nog bra, men ta först reda på vad som ska mätas. Det är också viktigt att inte ha en ensidigt "ekonomistisk" syn på vad "mätning" är för något. Allt kan eller behöver inte nödvändigtvis mätas i form av kronor och ören. Sociala värden är i grunden kvalitativa storheter som i första hand kräver kvalitativa analysmetoder.

5.3 Finns ett liv efter projektet?

Projektinjiceringar ger ofta kortsiktigt synliga resultat i form av mer eller mindre innovativa initiativ, oftast vitt och brett omtalade på websidor, i färgglada broschyrer och presentationer på workshops, seminarier, konferenser och utställningar. I projektformens natur ligger att synas och omtalas som något som sticker ut. Projektens självbilder är gärna att framstå som "världsledande", "ledande huvudstad i klimatarbetet", "unik", "förebild" etc. Men i DHS-projektens förutsättningar ingår också att de skall integreras med långsiktig och samordnad planering och verksamhet i ordinarie strukturer i form av kommunala förvaltningar och/eller bostadsföretag, ofta i samverkan med näringsliv och/eller aktörer i det civila samhället. Det handlar med andra ord om löpande samhällsstyrning i vid mening, vilket understryker betydelsen av att se varje projekt i relation till sin kontextuella inramning. Kort sagt, finns det ett liv efter projektiden eller var projektets verksamhet bara en bengalisk eld som flammade upp, falnade och dog ut?

Som vi påpekat redan i inledningen till denna rapport är det särskilt två omständigheter som gör det svårt att dra bestämda slutsatser om projektens effekter. För det första är tidsperspektivet för kort för att insatta åtgärder ska ha hunnit avsätta tydliga spår annat än punktvis. Vi kan till exempel se hur många och vilka som deltagit i en medborgardialog, cykelskola eller studiecirkel kring miljöfrågor, om ett bostadsområde försetts med nytt namn, eller om ett bostadsföretag erbjudit odlingslotter i syfte att främja gemenskap mellan de boende. Aktiviteterna som sådana kan visserligen beläggas och är tecken på en viljeinriktning från projektens sida, men för att avgöra om de har några bestående effekter i det verkliga livet måste uppföljningsstudier göras längre fram, i form av observationer, intervjuer och enkäter. För det andra saknas tydliga baslinjer utifrån vilka jämförelser före-efter skulle kunna göras. Det har i sin tur att göra med att projekten inte från början gjort klart för sig vilka sociala aspekter av "hållbarhet" de främst velat främ-

ja. En vanlig uppfattning vi mött är dessutom att ”den sociala hållbarheten” av DHS kom att betonas starkare efter hand och inte var så tydlig i projektens initiala skede. Man har så att säga behövt ”tänka in” den sociala dimensionen i efterhand. I projekt Kvillebäckens enkätsvar görs ett träffsäkert påpekande apropå den sociala hållbarheten:

Eftersom sociala hållbarhetseffekter ofta tar sig uttryck i relativt komplicerade orsakskedjor vilka tar lång tid på sig att verka, är det i nuläget svårt att undersöka frågan. Varken det fysiska området, utvecklingen av dess identitet eller majoriteten av de boende är på plats. (Projekt Kvillebäcken, enkätsvar 2014)

Kommentaren har relevans för flera av de projekt vi studerat och sannolikt också för de flesta av de 98 projekt som fått stöd av DHS. Om några år kan vi däremot söka och få svar på frågor av följande typ:

- Fick studiecirkelarna i Hållbara Järva ringar på vattnet som påverkat de boendes kunskaper och livsstil i ekologiskt hållbar riktning?
- Kom ”det hållbara stråket” från Rosengård genom centrala Malmö till Västra hamnen att öka kontakterna mellan boende och verksamma i de båda stadsdelarna och i staden i övrigt?
- Blev saluhallen i Kvillebäcken en samlingspunkt för människor från olika samhällsklasser och delar av Göteborg?
- Har ÖBO och Skanska anställt ännu fler arbetslösa från Vivalla i förnyelsen av stadsdelen och har dess modell för social upphandling fått spridning till andra bostads- och byggföretag?
- Blev Storsjö Strand en stadsdel dit människor från övriga Östersund också söker sig för fritid och rekreation?

5.4 Projekt som arenor för dialog och lärande

”Mötesplats” är, som vi sett, ett ord som ofta återkommer i projektens beskrivningar av vad de vill skapa. Mötesplatser kan vara ett torg i stadens centrum eller i en stadsdel, ett köpcentrum, en saluhall, en sporthall, en park, en odlingslott, en promenadstig i ett yttre område, en kvarterspub och mycket annat. Genom systematisk observation, samtal, intervjuer och enkäter kan man skaffa sig en detaljerad bild av i vad mån fysiska platser också fungerar som platser för sociala möten. Även om människor bara möts med blicken, nickar till varandra eller utbyter något enstaka ord kan detta ses som uttryck för de svaga sociala band som skapar sammanhållning i ett samhälle (Granovetter 1983).

Men ett projekt är redan i sig själv en fysisk och/eller virtuell mötesplats för människor och organisationer som, i detta fall, eftersträvar hållbar utveckling, det kan vara projektägare i form av lednings- och styrgrupper, föreningar, boende och medborgare i allmänhet. Samlingslokalen Paletten i Östra Sättra är till exempel både en samlingsplats för boende i området och för de organisationer som samarbetar kring verksamheten där: Hyresgästföreningen, ABF och Stiftelsen Rapatac. Liknande samarbeten finns på andra

håll. Därutöver har DHS (och efter 2012 Boverket) organiserat en rad projektsammankomster, där mängder av exempel presenterats och diskuterats. Sådana träffar har skett i både stor skala och vid mindre, mer tematiskt inriktade träffar. Teman för sammankomster har till exempel varit "Hållbara projekt ger ... mätbarhet?" (Långholmen konferens 3 december 2013), "Hållbara projekt ger... vägar ut ur stuprören?" (Tysk-svenska handelskammaren den 25 april 2014) och "Framåt, uppåt! Hitåt! Hur går vi vidare med hållbara städer" (Nalen, Stockholm, 8 maj 2014).

Som väl belagts i internationell forskning är institutionellt lärande något som kräver tid för eftertanke och reflektion (se till exempel Innes & Booher 2000), en förutsättning som tyvärr ofta saknas när en intensiv projektperiod tar slut. Projektdeltagarna liksom de institutioner och aktörer som är tänkta att överta och integrera de kunskaper och erfarenheter som förvärvats i projektarbetet behöver därför långsiktigt levande fora för sådana samtal. DHS presenterade i juni 2012 en rapport med som utmynnade i en uppmaning att kunna fortsätta med någon form av arenaverksamhet liknande den som odlades under delegationsåren (2008-2012), men utan nya projektmiljoner (Delegationen för hållbara städer 2012b). Regeringen gav våren 2014 Boverket och fyra andra myndigheter i uppdrag att "gemensamt upprätta och förvalta en plattform för frågor om hållbar stadsutveckling" (Regeringskansliet 2014).

Det är utmärkt att de vittförgrenade erfarenheter som görs av insatser under paraplyet social hållbarhet får tillgång till arenor för dialog som inte bara skapats för specifika projektsatsningar. Här finns dock ett dilemma som bör uppmärksammas: återkommande träffar med aktörer som i mångt och mycket "tycker lika" kan skapa illusioner om ett samförstånd som långt ifrån "alla" delar, vilket blir ämnet för vår näst sista reflektion.

5.5 Projektharmoni och hållbarhetspoesi

Invävd i den retoriska uppslutningen kring hållbarhet som ett till synes av "alla" önskat värde eller mål finns en tanke om samförstånd och harmoni som implicerar en syn på politik befriad från motsättningar och konflikter. Många programdokument, artiklar, konferenssupprop etc. inleds med uppmaningar eller vädjanden om att "alla" måste sluta upp kring målet "hållbar utveckling", definierad genom uppräknings av de tre numera brett accepterade dimensionerna, gärna i form av tre överlappande cirklar, eventuellt kompletterade med en specifik kulturell dimension. De fungerar som ett slags visitkort, för att visa att man tillhör en och samma krets av engagerade hållbarhetsivrare. Därefter ges ett antal "goda exempel" på vad som kan göras eller har gjorts för att leda utvecklingen i riktning mot ett hållbart samhälle. Sådana exempel finns det gott om, men det uppstår nu ändå ett gap mellan å ena sidan goda intentioner och exempel och å andra sidan den faktiska utvecklingen, där många kurvor pekar i fel riktning, och det gäller inte bara klimatet utan också de sociala klyftorna i samhället.

Det nämnda gapet illustrerar det förhållandet att det samtidigt med en ibland yvig *hållbarhetsretorik* också finns en ännu starkare *ohållbarhetspraktik*, där till exempel statliga och kommunala insatser till förmån för energisparande och klimatvänlig kollektivtrafik mer än väl uppvägs av åtgärder för att gynna energislukande väg- och flygtransporter, och där många ambitiösa och lovande sociala projekt inte förmår rubba bilden av växande sociala klyftor. Dessa gap signalerar med all önskvärd tydlighet att uppslutningen kring värdet och visionen ”hållbar utveckling” inte saknar motsättningar och konflikter, även om dessa ofta ligger under ytan och inte görs till föremål för öppen debatt. Som Maria Håkansson uttrycker det:

I bilden av den hållbara staden syns inte dessa motsättningar. Istället framtonar en harmonisk framtid där ett helhetsperspektiv är möjligt att anlägga och där vi kan få tillväxt, motverka miljöproblem och skapa social rättvisa bland annat. (Håkansson 2014: 63-64)

När det gäller den sociala dimensionen av hållbarhet kan inte en projektparad med ”goda exempel” undanskymma bilden av en utveckling som de senaste årtiondena inneburit generellt ökade sociala klyftor i USA och Västeuropa, inklusive Sverige. Den franske ekonomen Thomas Piketty har i ett nyligen publicerat och livligt diskuterat arbete ingående beskrivit och förklarat orsakerna till de stigande förmögenhetsklyftorna (Piketty 2014). Vilka konsekvenser dessa klyftor får på folkhälsan i form av skillnader i sjukdom och livslängd visas till exempel av epidemiologerna Kate Pickett och Richard Wilkinson (Wilkinson & Pickett 2005) liksom i den ofta åberopade Marmotrapporten (CSDH 2008), som bland annat varit inspirationskälla för Malmökommissionen i dess kartläggning av folkhälsan i Malmö (Malmö stad 2013b).

En slutsats av detta blir att det också krävs arenor där olika sektorer och intressen inom och utanför den offentliga politiken möts i dialog med varandra och där utgångspunkten inte är eller ska låtsas vara att ”alla” redan är överens om en och samma uppfattning om vad ”hållbar utveckling” är och bör vara. Motsättningar och konflikter behöver lyftas fram och göras till föremål för politisk debatt, överläggningar och eventuella kompromisser. Vilken väg som anträds är med andra ord ytterst en fråga som rör både hur man definierar hållbarhet och hur man värderar hållbarhet i relation till andra värden och mål i den politiska processen. Kort sagt, sociala klyftor och deras orsaker är i stora drag väl belagda, men någon i politiken samlad lösning på hur de ska tacklas finns inte. Arenan finns redan där i form av de politiska institutioner och det medielandskap som står till vårt förfogande, men det är som om ”hållbarhet” och ”tillväxt” lever sina egna liv utan att på allvar konfronteras med varandra. Låt oss därför använda alla mötesplatser på den politiska arenan så att aktörer med olika perspektiv och intressen möts i öppna samtal och överläggningar. Inte bara låtsas som om allt är möjligt på samma gång utan på allvar om och om igen ställa frågan om prioriteringar mellan sociala, ekologiska och ekonomiska perspektiv på hållbarhet.

5.6 Rollen som forskare: kritisk vän eller besvärlig sanningssägare?

Vårt uppdrag som forskare beskrivs i konsultavtalet som att ”följa upp sociala effekter i 10 projekt som beviljats ekonomiskt stöd från delegationen för hållbara städer”. Uppdraget beskrivs sedan i en uppföljningsplan som till större delen är inarbetad i föreliggande rapport. På grund av svårigheterna att redan innan projekten är avslutade dra bestämda slutsatser om effekter och resultat har vår funktion som forskare till stor del inneburit studier av mål och åtgärder enligt projektdokument samt observationer vid platsbesök och DHS-träffar, samtal med och enkätfrågor till projektledare.

Komplexiteten och den bristande konkretionen av vad som menas med social hållbarhet i de ursprungliga ansökningarna har emellertid inneburit att vi vid möten med projektledare och medarbetare också kommit att spela en aktiv roll med synpunkter på vilka mål och åtgärder som skulle kunna indikera social hållbarhet. ”Kritisk vän” är ett uttryck som använts av en konsult i ett av projekten. Innebörden av detta uttryck är att vi utifrån en positiv läsning av projektens intentioner gör en granskning som ändå kan vara konstruktivt kritiska. Vi blir med detta synsätt inte bara observatörer utan i någon mån också deltagare, inte i det konkreta projektarbetet men i samband med projektens självreflektion.

När vi träffat projekten var för sig eller vid arbetsmöten och seminarier har vi således inte nöjt oss med att bara lyssna utan också bidragit med synpunkter baserade på vår kunskap om rön från annan forskning om sociala aspekter av hållbarhet. Den potentiella risken med att vara observatör och, i viss mån, även deltagare är att hamna i en alltför närstynt position till det skeende vi studerar, att vi förvandlas till passiva och ”okritiska vänner”. Vår erfarenhet har dock snarast varit den omvända, att vissa projekt tenderat att se vår egen syn på vad som menas med social hållbarhet som alltför ifrågasättande, som om vi rentav vore motståndare till de sociala värden projekten vill gynna. Det har också ibland funnits en otålighet och irritation över att vi som forskare inte lyckats göra social hållbarhet ”mätbar”. Vår hållning har där varit att begreppet kan bli ”mätbart” först när projekten själva blivit mer distinkta med vilken aspekt av hållbarhet de vill implementera, till exempel inkludering, deltagande eller platsidentitet. I slutändan är vårt intryck att vi kommit varandra närmare på den punkten. Det har vuxit fram en förståelse för att det inte finns några ”mätbara” genvägar som kan upphäva avståndet i tid eller begreppsliga oklarheter. Samtidigt kan vi se tecken på att vi som forskare ibland kan ha framstått som ”överkritiska”, kanske oroliga för att bli ”vetenskaplig gisslan” i de processer vi haft till uppgift att granska.

5.7 Skala, nivå och jämförande perspektiv

Ett jämförande perspektiv kan vara till hjälp vid tolkningen av projektresultat. Till exempel om arbetslösheten bland ungdomar är fortsatt hög i många stadsdelar och bostadsområden runt om i landet och projektinsatserna tycks ha liten effekt i det avseendet

tyder det på att orsakerna är av en art som kräver nationella politiska insatser för att nå resultat. Motsvarande resonemang gäller skolresultat som en annan tydlig indikator på den sociala situationen i ett område. Selektiva och tidsbegränsade projekt av den typ som vi studerat här har varit vanliga i Europa de senaste årtiondena och kan ha många positiva effekter men förmår inte i grunden ändra på att städer fortsätter att vara segregerade och att arbetslöshet blivit ett kroniskt tillstånd för alltför många människor, inte minst ungdomar.

Vilka möjligheter har en områdesinriktad politik att i grunden påverka förhållanden som ytterst berör alla nivåer och de flesta sektorer av samhället? Social och etnisk segregation och exkludering orsakas inte av förhållanden i en viss typ av områden utan är ytterst ett resultat av strukturella ojämlikheter och maktstrukturer. En realistisk, kritisk hållning till frågan behöver dock inte innebära att områdespolitiken är meningslös. Det behöver inte vara en fråga om antingen/eller utan snarare en uppmaning att lyfta frågan till en bredare diskussion om den sociala välfärdens fördelning i hela samhället. Ett lokalt arbete för socialt rättvisa mål – i den politiska retoriken ofta rubricerat ”social hållbarhet” – behöver inte vara ett tandlöst vapen i strid mot väderkvarnar, men då måste också frågan om projektets plats i ett bredare perspektiv resas och diskuteras.

Insatser för att stötta vuxnas och ungdomars utbildning så att de kan få jobb eller komma in på gymnasieskola eller universitet kan leda till att familjer flyttar till andra bostadsområden och stadsdelar och ersätts av nyinflyttade arbetslösa med bristfällig utbildning och låga kunskaper i svenska språket. I statistiken kan detta se ut som ett misslyckande, när det i själva verket kan vara ett tecken på framgångsrikt projektarbete. Många åtgärder vi gett exempel på från våra tio projekt kan hur som helst få långsiktigt positiva effekter i form av inkludering, integration, deltagande och platsidentitet, även om de inte på kort sikt hunnit eller kunnat skalas upp på nivåer ovanför ett bostadsområde eller en stad. Social upphandling som ger arbetslösa inom projektområdet lärlingsutbildning, praktikplats eller anställning kan till exempel vara en åtgärd med potential att skapa inkludering och bidra till integration.

Den forskning som Roger Andersson, professor i kulturgeografi vid IBF, Uppsala universitet bedrivit under många år tillsammans med kollegor i och utanför landet ger goda argument för vikten att vara uppmärksam på rätt skala och nivå i arbetet för social inkludering och integration. Segregationen låter sig knappast

brytas med politiska åtgärder som begränsar sig till åtgärder där samhällets socialt marginaliserade bor. Segregationens relationella karaktär innebär att politiska interventioner måste vara långsiktiga, fokusera de strukturskapande fysiska och sociala processerna och att områdesbaserade interventioner har större möjlighet att skapa bättre livsvillkor lokalt om den socioekonomiska polariseringen i samhället i allmänhet och i städerna i synnerhet minskar. (Andersson 2004: 73; jämför Andersson *et al.* 2010)

En fråga som man bör ställa om man med ett områdesinriktat projekt vill påverka människors livssituation är alltså om de mål och åtgärder som ställts upp realistiska i relation till det handlingsutrymme som finns på den lokala nivån; rättsligt, ekonomiskt och politiskt? Vi ger därmed sista ordet till före detta närpolischefen i Rinkeby Johnny Lind, som ett år efter kravallerna i Husby, Järva drar följande slutsats:

Jag har min karriär bakom mig, så jag kan vara lojal mot medborgarna och säga som det är [...] Om vi på riktigt vill förändra så finns det bara en väg att gå: göra något åt den segregande bostadspolitiken, se till att skolorna lyckas och lösa arbetslösheten. Alla vet det. Ändå skickar regeringen ut integrationsministern så fort det har hänt någonting. Det är obegripligt. (Dagens Nyheter 2014)

- AB Bostaden (2013a) Fakta om oss. Online: <http://www.bostaden.umea.se/om-foretaget/fakta-om-oss> [besökt 2013-09-18]
- AB Bostaden (2013b) Hållbara Ålidhem – en ”Fågel Fenix” som hyllas i Europa. Online: <http://www.bostaden.umea.se/nyheter/hallbara-alidhem-fagel-fenix-hyllas-i-europa> [besökt 2013-10-08]
- Adolfsson Jörby, Sofie (2013) Muntlig kommentar nedtecknad av Ingemar Elander vid arbetsmötet ”Hållbara projekt ger ... mätbarhet?” anordnat av Boverket vid Långholmen konferens den 3 december.
- Amnå, Erik (2010) Active, Passive, or Standby Citizens?: Latent and manifest political participation. Pp. 191-203 in Amnå, Erik (Ed.) *New Forms of Citizen Participation: Normative Implications*. Baden-Baden: Nomos.
- Andersen, Hans Skifter (1999) Introduction. S. 17-24 i Hans Skifter Andersen & Philip Leather (Eds.) *Housing Renewal in Europe*. Bristol: Policy Press,
- Andersson, Roger (2004) Kan storstadspolitiken bryta segregationen? Den svenska storstadspolitiken i internationell belysning. S. 65-74 i *Rapport Integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket. Online: <http://www.temaasyl.se/Documents/%C3%96vrigt/helarapportintegration.pdf> [besökt 2013-05-08]
- Andersson, Roger, Bråmås, Åsa & Holmqvist, Emma (2010) Counteracting Segregation: Swedish Policies and Experiences. *Housing Studies*, 25:2, 237-256.
- Arnstein, Sherry (1969) A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners* 35: 216-224.
- Boverket (2010) *Boendeinflytande i praktiken*. Karlskrona: Boverket
- Carlsson, Katarina & Zetterberg, Therése (2014) PM: DrottningH/Dialog 3.0. Drottarguider. Löpande aktivitet. Helsingborg stad
- Centrala Älvstaden (odaterad) Östra Kvillebäcken. Forskningsprojektet Centrala Älvstadens webbplats. http://centralaalvstaden.se/wp/?page_id=20. [besökt 2013-03-18].
- CSDH (2008) *Closing the Gap in a Generation: health equity through action on the social determinants of health*. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva: Commission of Social Determinants of Health & World Health Organization.
- Dagens Nyheter (2014) Husby – ett år efter kravallerna. Bränderna har slocknat, men bakom fasaderna pyr den sociala oron. *DN Stockholm* den 13 maj 2014, s. 4-5.
- Dannestam, Tove (2009) *Stadspolitik i Malmö. Politikens meningsskapande och materialitet*. Lund Political Studies 155. Lund: Lunds universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Delegationen för hållbara städer(2012a) *Hållbara stadsbyggnadsprojekt. Projekt som fått ekonomiskt stöd från Delegationen för hållbara städer*. Stockholm: Delegationen för hållbara städer.
- Delegationen för hållbara städer (2012b) Modell för analys och uppföljning av social hållbarhet i stadsbyggnadsprojekt (MASST), ansökan till Delegationen för hållbara städer (M 2011:01).
- Delegationen för hållbara städer (2012c) *Slutredovisning av Delegationen för hållbara städers verksamhet*. Online: <http://www.hallbarastader.gov.se/Bazment/hallbarastader/sv/start.aspx> [besökt 2013-10-28]
- Delegationen för hållbara städer (2012d) *Förslag till fortsatt arbete för hållbar stadsutveckling*. M 2011:01/2012/67, 2012-06-28.

- Delegationen för hållbara städer (2011) Kommittédirektiv 2011:29.
- Elander, Ingemar (1998) Partnerskap och demokrati Omaka par i nätverkspolitiken tid? S. 327-364 i Erik Amnå (Red.) *Globalisering. Demokratiutredningens forskarvolym IX*. Statens Offentliga Utredningar 1999:83.
- Fröding, Karin, Elander, Ingemar & Eriksson, Charli (2012) Neighbourhood development and public health initiatives: who participates? *Health Promotion International* 27 (1): 102-116.
- Förbundet Allt åt alla (2013) Online: <http://alltatalla.com/lund> [besökt 13 mars 2013]
- Gavlegårdarna (2012) *CSR-rapport 2012 – en rapport om hållbarhet*. Gävle: Gavlegårdarna.
- Gavlegårdarna (2010) *Sköna gröna Sättra. Program och förstudier inför stadsdelsförnyelse i Östra Sättra, Gävle kommun*. Rapport till Delegationen för hållbara städer. 2010-12-17. Gävle: Gavlegårdarna & Tema.
- Granovetter, Mark S. (1983) The strength of weak ties. A network theory revisited. *Sociological Theory* 1: 201–233.
- Gustavsson, Eva & Elander, Ingemar (2013a) My Green Neighbourhood: Sustainability Potential of a Redevelopment Initiative in a Stigmatized Housing Estate, *Centrum för Urbana studiers skriftserie*, nr 68
- Gustavsson, Eva & Elander, Ingemar (2013b) *Social hållbarhet inte bara "sustainababble"? Från mångtydig vision till analytiskt redskap vid uppföljning av stadsbyggnadsprojekt*. Centrum för urbana och regionala studier, Rapport nummer 69. Örebro: Örebro universitet.
- Göteborgs stad (2012) *Vision Älvstaden*. Antagen av Göteborgs kommunfullmäktige 2012-10-11.
- Göteborgs stad (2010) Hållbar stadsutveckling i Kvillebäcken. Komplettering av ansökan om statligt stöd till investeringar för åtgärder som främjar hållbar stadsutveckling.
- Göteborgsregionens kommunalförbund (2006) Uthållig tillväxt. Mål och strategier med fokus på hållbar regional struktur.
- Heijmans, Emelie (2012) *User Participation as an efficient work method in the construction sector. A case study of Krokslätt Fabriker Söder*, Master of Science Thesis in the Master's Programme and Construction Project Management. Göteborg: Chalmers University of Technology.
- Helsingborgs stad (2013) Dialog 3.0 Delprojekt i projekt DrottningH. Lägesrapport till Delegationen för hållbara städer/Boverket 2013.
- Helsingborgs stad (2012) Drottninghög. Del av Filborna 30:1 m.fl. Helsingborgs stad. Program, Samrådsförslag.
- Hermerén, Göran (1981) KPP-projektets metodik: utvärdering av ett experiment i tvärvetenskap. Stockholm: Byggeforskningsrådet.
- Hertting, Nils (2003) Samverkan på spel - rationalitet och frustration i nätverksstyrning och svensk stadsdelsförnyelse. Uppsala: Egalité.
- HS Rosengård (2013) Hållbar stadsomvandling Malmö – Fokus Rosengård. Lägesrapport 2013. Malmö stad: Miljöförvaltningen.
- Håkansson, Maria (2014) Konsumtion som kultur(arv). Ett bidrag till hållbar stadsutveckling? S. 63-74 i Krister Olsson & Daniel Nilsson (red.) *Det förflutna i framtids stad. Tankar om kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling*. Lund: Nordic Academic press.
- Hållbara Järva (2013a) *Rapport till Boverket 2013*. Stockholm: Stockholms stad.
- Hållbara Järva (2013b) *Studiecirkelhandledning*. Stockholm stad.

- Hållbara Umeå (2013) Technical Visits. Online:
<http://www.umea.se/mer/tema/miljo/technicalvisitsstart.4.6d96946b127b1c6010c80006892.html> [besökt 2013-09-18]
- Innes, Judith E. & Booher, David E. (2010) *Planning with Complexity. An introduction to collaborative rationality for public policy*. New York: Routledge.
- Innes, Judith E. & Booher, David E. (2000) Indicators for sustainable communities: a strategy building on complexity theory and distributed intelligence. *Planning Theory & Practice* 1 (2): 173-186.
- Integrationsverket (2002) *På rätt väg? Slutrapport från den nationella utvärderingen av storstadssatsningen*. Integrationsverkets rapportserie 2002:05. Norrköping: Integrationsverket.
- Integrationsverket (2000) *Vad hände med "Blommanpengarna"? – Slutrapport*. Integrationsverkets rapportserie 2000:10. Norrköping: Integrationsverket.
- Kim, Daniel, Subramanian, S. V. & Kawachi, Ichiro (2008) Social capital and physical health. A systematic review of the literature. Pp. 139–190 in Kawachi, Ichiro, Subramanian, S. V. & Kim, Daniel (Eds), *Social Capital and Health*. New York: Springer.
- Krokslätts Fabriker Söder (2012) Delrapport till Boverket för investeringsprojektet 2012-03-31.
- Kvillebäcken (2013) Den nya stadsdelen. Online: <http://kvillebacken.se/om-kvillebaecken/den-nya-stadsdelen> [besökt 2013-10-22]
- Kvillebäcken (2012) Program för hållbar utveckling i Kvillebäcken. Online: <http://www.alvstranden.com/images/Alvstr2012/Om-oss/Hallbar-utveckling/hallbarutveckling-kvillebacken-110pdf> [besökt 2014-05-12]
- Lunds kommun (2013) Hållbar kunskapsstad. Online:
<http://www.lund.se/Kunskapsstraket/Hallbar-kunskapsstad/> [besökt 2012-09-18]
- Lunds kommun (2012) Medborgardialog, medborgarstämmor. Online:
<http://www.lund.se/medborgardialog> [besökt 2012-09-18]
- Lunds kommun (2011) Hållbara kunskapsstaden Lund NE/Brunnshög. Årsrapport 2011. Online:
<http://www.hallbarastader.gov.se/Bazment/hallbarastader/sv/hallbarakunskapsstadenlund.aspx> [besökt 2012-09-18]
- Lunds kommun/Lund Northeast (2010) Hållbara Kunskapsstaden Lund NE/Brunnshög – investeringsprojekt 2010. [Ansökan till Delegationen för hållbara städer]
- Lund. Lokaltidningen (2013) Kontrakt ska leda vägen på Brunnshög. Ska bli en hållbar stadsdel. Lund. Lokaltidningen den 18 september 2013. Online:
<http://lund.lokaltidningen.se/kontrakt-ska-leda-vagen-paa-brunnshög-/20130918/artikler/709259991/#ixzz2fE5JuJ3O> [besökt 2013-10-05]
- Lyytimäki, Jari, Gudmunsson, Henrik & Hedegaard Sørensen, Claus (2014) Russian dolls and Chinese whispers: two perspectives on the unintended effects of sustainability indicator communication. *Sustainable Development* 22: 84-94.
- Malmgren, Cecilia (2014) Information i e-postbrev till Ingemar Elander den 30 april 2014. [Cecilia Malmgren är informationsansvarig i Hållbara Järva]
- Malmö stad (2013a) Tema Hållbar Stad. Online: <http://www.malmo.se/Kommun--politik/Studiebesok/Tema-Hallbar-stad.html> [besökt 2013-03-06]
- Malmö stad (2013b) *Malmös väg mot en hållbar framtid. Hälsa, välfärd och rättvisa*. Kommission för ett socialt hållbart Malmö.
- Malmö stad (2013c) *En modell för fysisk stadsförnyelse i samverkan*. Miljöförvaltningen, Malmö stad.

- Malmö stad (2011) Hållbar stadsomvandling Malmö – Fokus Rosengård. Ansökan till Delegationen för hållbara städer 2011-2014.
- Malmö stad (2009) Hållbar stadsutveckling Malmö – från Öst till Väst (HS Malmö). Ansökan till Delegationen för hållbara städer 2010-2014.
- Marcuse, Peter (1998) Sustainability is not enough. *Environment and Urbanization* (10) 2: 103-111.
- Metro Skåne (2013) 2013-09-27) s. 4 Online: <http://web.retriever.info.com/services/archive/displayDocument?documentId=057041201309273FF...>
- Miljödepartementet (2008) Uppdrag: Delegationen för hållbara städer. Regeringskansliet 2008-09-05.
- Monno, Valeria & Khakee, Abdul (2012) Tokenism or political activism? Some reflections on participatory planning. *International Planning Studies* 17 (1): 85-101.
- Montin, Stig & Hedlund, Gun (2009) Governance som interaktiv samhällsstyrning – gammalt eller nytt i forskning och politik? S. 7-16 i Gun Hedlund & Stig Montin (red.) *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- Mukhtar-Landgren, Dalia (2012) *Planering för framsteg och gemenskap. Om den kommunala utvecklingsplaneringens idémässiga förutsättningar*. Lund Political Studies 167. Lund: Lunds universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- NCC (2013) NCC Partnering. Online: <http://www.ncc.se/sv/Projekt-och-koncept/NCC-Partnering/?gclid=CLWvl4vgwLoCFTR7cAod5V4AUg> [besökt 2013-10-01]
- Nya Krokslätt (2010) Ansökan om stöd till investeringar för åtgärder som främjar hållbar stadsutveckling. Investeringsprojekt, fördjupad ansökan. Online: <http://www.hallbarastader.gov.se/Bazment/hallbarastader/sv/krokslatts-fabiker2.aspx> [besökt 2012-12-12]
- Nyman, Johanna (2013) Storsjö strand ska bli en stad i staden. *Länstidningen Östersund*, 2013-10-03, del A, sidan 32.
- Olshammar, Gabriella (2002) *Det permanentade provisoriet - Ett återanvänt industriområde i väntan på rivning eller erkännande*. Doktorsavhandling vid Chalmers Tekniska Högskola, nr. 1871.
- Persson, Bengt & Johansson, Magnus (2013) *Slutrapport från följeforskningen*. Malmö stad; Fokus Rosengård 2013-12-14.
- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press.
- Regeringskansliet (2014) Regeringen inrättar plattform för hållbar stadsutveckling. Pressmeddelande. Socialdepartementet, 20 februari 2014. Online: <http://www.regeringen.se/sb/d/18061/a/234517> [Besökt 2014-05-13]
- Sandberg-Löf, Maritha B (2014) Nästa Lund - För spårvägsstäderna. *Trafikforum* 2014 (3): 12-14.
- SERUS (2013) *Social Return on Investment – en guide från SERUS*. Online: <http://www.sroi.se/index.html> [besökt 2013-05-13]
- Skuggteatern (2013) Hem, Ljuva Ålidhem – sammanfattande researchmaterial om Ålidhem. Online: [http://www.bostaden.umea.se/Sve/PDF/Rapporter/presentationsbok%20\(1\).pdf](http://www.bostaden.umea.se/Sve/PDF/Rapporter/presentationsbok%20(1).pdf) [besökt 2013-10-20]
- SOU 1998:25 *Statliga utredningar om segregationsfrågan*. Del 2 Vägar till framgång.
- Stadsjord (2011) Kvartersodlat Kvillebacken på gång. Online: <http://stadsjord.blogspot.se/2011/07/kvartersodlat-kvillebacken-pa-gang.html> [besökt 2013-10-10]
- Stockholms stad (odaterad) Järva 2030. Framtidsvisionen blir verklighet. Stockholms stad.

- Stockholms stad (2014) Järva är nu Sveriges solcellstätaste område.
Online: <http://www.stockholm.se/OmStockholm/Stadens-klimatarbete/Klimatsmarta-stockholm---goda-exempel/Jarva-ar-Sveriges-solcellstataste-omrade/> [besökt 2014-11-06]
- Stockholms stad (2012a) Checklista våren 2012. 100 punkter för ett bättre Järva! Online: www.bygg.stockholm.se
- Stockholms stad (2012b) *Gör en vandring i Järvafältets historia – på väg mot ett Stockholm i världsklass*.Handledning Tidens väg.
- Stockholms stad (2009a) Vision Järva 2030. Stockholms stad. Stadsledningskontoret.
- Stockholms stad (2009b) Fördjupad prövning. Stockholm stad – projekt Stockholm Järva. Stockholm stad: Miljöförvaltningen Plan och Miljö.
- Stockholms stad (2008) Miljöprofilområden. Miljöstadsdelar i världsklass. Stockholms stad.
- Strömberg, Thord (1999) Klasskamp retorik och samförståndspraktik: Centrala Järnverksverkstäderna och skoindustrin 1900-1931 i Thord Strömberg (red.) *Skor, kex och statens trygga kaka: industristaden Örebro växer fram: företagare, fackföreningar och politik 1900-1950*. Örebro: Örebro universitet.
- Sundin, Mats (2007) *Bra läge men dåligt rykte. En jämförande historisk studie av tre stadsdelar i Borås, Eskilstuna och Gävle*. Uppsala: Uppsala universitet & Institutet för bostads- och urbanforskning.
- Svenska Bostäder (2013) Välkommen till Järvadialogen - informationscentrum för Järvalyftet Online: <http://www.jarvadialogen.se/Jarvadialogen/> [besökt 2013-10-20]
- Söderström, Royne (2012) Slutrapport LÅGAN "Nätverket" i Umeå 2011-2012. Online: http://www.laganbygg.se/UserFiles/Projekt/Rapport_natverk_Umea_etapp_1.pdf [besökt 2013-10-05]
- Thörn, Catharina (2013) Här utplånas mångfalden. *Arkitektur* (7): 68-77.
- Umeå kommun (2009) Ålidhem – den hållbara kulturstadsdelen (Energisystem i kallt klimat). Ansökan om statligt stöd till investeringar för åtgärder som främjar hållbar stadsutveckling. Umeå den 29 maj 2009.
- Westin, Sara (2012) Renoviction-fenomenet i Sverige. *IBF Nyhetsbrev* Nr. 4 2012. Uppsala universitet: Institutet för bostads- och urbanforskning.
- Widmalm, Sten, Widmalm, Frida & Persson, Thomas (2014) Valfärden undermineras av vårt fokus på utvärderingar. DN-Debatt, *Dagens Nyheter* den 19 april 2014, s. 6.
- Wilkinson, Richard, & Pickett, Kate (2009). *The spirit level. Why more equal societies almost always do better*. London: Penguin Books Ltd
- Åström, Joachim & Granberg, Mikael (2009) Medborgerligt deltagande och interaktivt beslutsfattande: kontinuitet och förändring inom fysisk planering. S. 159-178 i Gun Hedlund & Stig Montin (red.) *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- Älvstranden Utveckling AB (2013) Online: <http://www.alvstranden.com/om-oss/affarside-och-vision/> [besökt 2013-10-21]
- Älvstranden Utveckling AB (2011) Vision Kvillebäcken. Online: <http://www.youtube.com/watch?v=MPf-TaD5GFA>. [Film, besökt 2013-03-18]
- ÖrebroBostäder (2014) Lägesredovisning Mitt Gröna Kvarter 2013.
- Öresjö, Eva, Blomé, Gunnar & Pettersson, Lars (2010) *En stadsdel byter skepnad. En utvärdering av förnyelsen på Öster i Gävle*. Malmö University Publications in Urban Studies [MAPIUS] 8. Malmö: Malmö högskola.
- Östersunds kommun (2009) Förslag till Översiktsplan Storsjö Strand.

Östersunds kommun (2013a) Hållbarhetsprogram Storsjö Strand. Etapp 1 2013-05-20.
Antagen av kommunstyrelsen 2013-08-29.
Östersunds kommun (2013b) Lägesrapport 2012 för planeringsprojekt Storsjö Strand.

Övrigt material: Enkät svar från samtliga projekt och författarnas anteckningar från platsbesök.

Foton: Eva Gustavsson